

T.C.

**BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI**

ROMA DÖNEMİ ÖNCESİ AGORALAR

Didem Elif ÇATALKÖPRÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS

BURDUR-2019

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

ROMA DÖNEMİ ÖNCESİ AGORALAR

Didem Elif ÇATALKÖPRÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DANIŞMAN:Doç. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS
JÜRİ: Prof. Dr. Mehmet ÖZHANLI
JÜRİ: Dr. Şevket AKTAŞ

BURDUR-2019

**MAKÜ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 27/05/2019 tarih ve 2019/13 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 03/07/2019 tarihinde tez savunma sınavı yapılan DİDEM ELİF ÇATALKÖPRÜ 'NÜN "Erken Dönem Anadolu Agoraları" konulu tez çalışması Arkeoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE

(TEZ DANIŞMANI) : Doç. Dr. B. Ayça POLAT BECKS

ÜYE

: Prof. Dr. Mehmet ÖZHANLI (SDÜ)

ÜYE

: Dr. Öğr. Üyesi Şevket AKTAŞ (Akdeniz Üniversitesi)

ONAY

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

T.C.
MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ETİK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Roma Dönemi Öncesi Agoralar ” adlı çalışmanın, proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etik kurallarına uygun bir şekilde hazırlandığımı ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Didem Elif ÇATALKÖPRÜ

ÖNSÖZ

Bir antik kentin merkezi genellikle mimari öğelerden oluşur. Bu merkeze agora adı verilmektedir. Agora başta toplanma yeri anlamına gelse de zamanla mimari öğelerin ortasında bulunan pozitif bir boşluk olmuştur. Agora canlı bir kavramdır ve günümüze kadar çeşitli değişikliklerle gelmiştir. Antik kaynaklara göre bir geminin önü bile agora olurken daha sonraları tapınak, sunak, odeon, bouleterion, gibi yapıların olduğu alana agora denmiştir. Roma döneminde Agoralar yerlerini Forumlara bırakmışlardır. Günümüzde ise her ne kadar alışveriş merkezleri Agora algısı yaratsa da Agoranın antik kaynaklardaki ilk anlamını düşündüğümüzde köy kahveleri, parklar Agora kelimesinin anlamını karşılamaktadır.

Agora Hellen kültürünün bir parçasıdır ve hiç kuşkusuz Anadolu topraklarına onların kültürüyle gelmiştir. Model alınan Agora örneği Atina'dır. Anadolu' daki örneklere bakıldığında da coğrafya, topografya ya da malzeme farklılıkları olsa da temel mantığın Atina Agorasıyla aynı olduğu gözlemlenmektedir.

Beni Arkeoloji bilimine yönlendiren ve desteğini esirgemeyen, bu çalışmada yer alan çoğu antik kenti benimle usanmadan gezen biricik aileme, ayaklı bankamatik babacığma ve gezmekten yorulsa da bana eşlik eden anneciğime sonsuz teşekkür ederim. Yüksek Lisansa girdiğim günden beri ilgisini eksik etmeyen Sayın Hocam; Doç. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS'e, beni yönlendiren, tezimi yazmamda yardımını esirgemeyen değerli Hocam Doç. Dr. Ralf Heinrich BECKS' e teşekkür ve şükranlarımı sunarım. Çalışmam esnasında bana yardımcı olan, sürekli idare eden Anadolu Kütüphanesi çalışanlarına ve Alman Arkeoloji Enstitüsü çalışanlarına teşekkür ederim. Tezim için çıktığım araştırma gezisinde tanıştığım ve bana çok yardımcı olan sayın Prof. Dr. Orhan BİNGÖL'e, Doç. Dr. Nihal Tüner'e, Doç. Dr. Serdar Hakan ÖZTANER'e, ve Yaşar ÜNLÜ'ye kaynak paylaşımları ve yardımlarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Beni her zaman destekleyen biricik anneme ve yol arkadaşım babama sabırlarından dolayı teşekkür ederim. Çalışmamı yazdığım sürede varlığıyla büyük destek olan Helen' e teşekkür ederim.

ÖZET

Agora genellikle halk arasında pazar yeri olarak bilinmektedir fakat agoranın ilk anlamı toplanma yeridir. Erken dönemde herhangi bir alan agora olarak adlandırılabilirdi, örneğin bir devlet büyüğünün kapısının önünde ya da bir geminin önünde toplanıldığı an orası agora oluyordu. Zamanla agora kelimesi soyut kavramdan somuta geçerek binaların yer aldığı bouleterion, odeon, tiyatro, sunak vb. mimari öğelerin olduğu yer anlamını taşımaya başladı. Arkaik dönemde kuşkusuz gözlenebilen en güzel agora; Atina Agorası olmuştur, onu Olynthos, Kassope gibi kentler takip etmiştir. Anadolu'ya baktığımızda ise ne yazık ki Arkaik ve Klasik döneme tarihlenen çoğu agoranın kazısı yapılmamıştır. Yapılan yüzey araştırmaları ve kazılar doğrultusunda İonia, Karia, Pisidya, Mysia, Lykia, Troas bölgelerindeki belli kentlerde Arkaik ve Klasik döneme tarihlenen agoralar tespit edilmiştir. Arkaik dönem agoraları genellikle dağınık, düzensiz, plansız olmakla birlikte satıcıların ahşap tezgah vb. portatif stantlarda satış yaptığı düşünülmektedir. Klasik döneme gelindiğinde daha düzenli, malzemesi bölgesel olarak değişse de taş ya da mermerden oluşan yapılarla çevrilmiş; sunağı, tiyatrosu, odeonu, bouleterionu, dükkanları olan agoralar görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Agora, Arkaik Dönem, Klasik Dönem, Anadolu Agoraları

ABSTRACT

Agora is generally known as a market place among the people, but the first meaning of the agora is the gathering place. In the early period, any area could be called an agora, for example, when the gates of a state were gathered in front of the gate or in front of a ship, it was an agora. Over time, the word agora began to carry the meaning of the place of architectural elements such as bouleterion, odeon, theater, altar, etc. where buildings were built from abstract to concrete. The most beautiful agora that can be observed in the Archaic period; The Agora of Athens has been followed by cities like Olynthos and Kassope. When we look at Anatolia, however, most of the agora that was dated to the Archaic and Classical period was not excavated. According to the surveys and excavations, agoras dating to the Archaic and Classical periods were found in certain cities in Ionia, Caria, Psidia, Mysia, Lykia and Troas regions. Archaic period agora are generally scattered, irregular, unplanned, but sellers are thought to sell in wooden stands, etc. In the classical period, it is more regular and its material is changed regionally, but it is surrounded by stone or marble structures; altar, theater, odeon, bouleterionu, shops with agora were seen.

Keywords: Agora, Archaic Period, Classic Period, Anatolio of Agora's

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK.....	I
TEZ ONAY SAYFASI.....	II
ETİK BEYAN.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR DİZİNİ.....	IX
RESİMLER DİZİNİ.....	X
TABLO LİSTEİ.....	XIV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

Hellenler’de Agoranın Ortaya Çıkışı ve Kavramlar

1.1.Agora Kelimesinin Kökeni.....	3
1.2.Yunan Antik Kaynaklarında Agora.....	3
1.3.Agoranın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	6
1.3.1Agoranın İşlevi.....	9
1.3.2. Agoranın Şehir İçindeki Yeri.....	11
1.3.3.Agoranın Mimari Açından Gelişimi.....	12
1.4.Agorada Sosyal Yaşam.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

Mimari Açından Hellen Agorasının Öğeleri

2.1. Agora Merkezindeki Yapılar.....	20
2.1.1. Sunak/ Tapınak.....	20
2.1.2. Dükkanlar.....	21
2.2. Agora Çevresindeki Yapılar.....	23
2.2.3. Tiyatro.....	24
2.2.3. Bouleterion.....	26
2.2.4. Prytaneion.....	28
2.2.5. Stoa.....	29
2.2.6. Gymnasion.....	31
2.2.7. Latrina.....	32
2.2.8. Nymphaion.....	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Arkaik ve Klasik Dönem Agoraları

3.1.Yunanistan’daki Agoralar.....	34
3.1.1. Atina Agorası.....	34
3.1.2. Olynthos Agorası.....	40
3.1.3. Korinth Agorası.....	42
3.1.4. Kassope Agorası.....	44
3.1.5. Elis Agorası.....	45
3.1.6. Thera Agorası.....	46

3.1.7. Lato Agorası.....	50
3.2. Anadolu' daki Agoralar.....	51
3.2.1 İonia Bölgesi.....	51
3.2.1.1. Priene Agorası.....	51
3.2.1.2. Miletos Agorası.....	53
3.2.1.3. Magnesia ad Meandrum Agorası.....	56
3.2.2 Karia Bölgesi.....	61
3.2.2.1. Loryma Agorası.....	61
3.2.2.2. Alinda Agorası.....	64
3.2.2.3. Nysa Agorası.....	64
3.2.2.4. İasos Agorası.....	68
3.2.2.5. Syangela/ Theangela.....	70
3.2.3. Mysia Bölgesi.....	72
3.2.3.1. Pergamon Agorası.....	72
3.2.4 Lykia Bölgesi.....	72
3.2.4.1. Rhodiapolis.....	73
3.2.4.2. Phaselis.....	74
3.2.4.3. Zagaba/ Avşar Tepesi.....	75
3.2.4.4. Ksanthos.....	82
3.2.5. Troas Bölgesi.....	84
3.2.5.1. Assos Agorası.....	84
3.2.6. Diğer Bölge ve Kentler.....	88
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA.....	93
RESİMLER.....	108
TABLolar.....	143
ÖZGEÇMİŞ.....	144

KISALTMALAR

MÖ.	Milattan Önce
MS.	Milattan Sonra
VB	Ve Benzeri
YY	Yüz Yıl
M ²	Metre Kare
M	Metre
CM	Santi Metre
S	Sayı
s	Sayfa
Bk	Bakınız

RESİM LİSTESİ

Resim 1: İdeal Agora Örneği. (www.ancientathens3d.com)

Resim 2: Agora Boşluğu. (Yazarın Çizimi.)

Resim 3 : Agora Şehrin Merkezi. (www.ancientathens3d.com)

Resim 4: Vitruvius' a Göre Agora. (Vitruvius, Mimarlık Üzerine 10 Kitap, V.Kitap.)

Resim 5: Sunak Örneği Olarak Pergamon- Zeus Sunağı. (Pirson F., Scholl A., *Anadolu' da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, YKY, İstanbul, 2014, s. 236.)

Resim 6: Tapınak Planları. (Secda Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1990, s 81.)

Resim 7: Dükkan Örneği. (Yazarın arşivi.)

Resim 8: Kentin İçinde Agoranın Yeri ve Agora Planı, Atina Örneği. (J.M. Camp, *The Atheon Agora*, T&H, London,1986, s. 25.)

Resim 9: Tiyatro. (C. Çorbacı, “*Antik Çağ Tiyatrosu ve Günümüze Yansıması*”, Anadolu Üniversitesi Sosyalbilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2007, s.110.)

Resim 10: Tiyatro Planı, Pergamon Örneği. (W.Radt, *Pergamon, Geschichte und Bauten Einer Antiken Metropole*, HMS. Druckhaus, Germany, 1999, s. 379.)

Resim 11:Bouleterion.

(<https://people.eng.unimelb.edu.au/clogleby/olympia/models/bouleterion.htm>)

Resim 12: Bouleterion Planı, Milethos. (A.M., Greaves, *Miletos Bir Tarih*, Homerkitabevi, İstanbul, 2003, s.78.)

Resim 13:Prytaneion.

(<https://people.eng.unimelb.edu.au/clogleby/olympia/models/bouleterion.htm>)

Resim 14: Prytaneion Planı, Ephesos. (Martin Steskal, *Das Prytaneion in Ephesos*, Österreichischen Arcaologischen Institut in Wien, S.9, 2010, s. 507.)

Resim 15: Stoa. (R.E. Wycherly, *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, s.256.

Resim 16: Stoa planı, Attolos Stoası- Atina.(J.J. Coulton, *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Clarendon Press, Oxford, 1976, s.457.)

Resim 17: Stoa' da bir Konuşmacı Canlandırması.(Garland, 2009: 81.)

Resim 18: Gymnasium.

(<https://people.eng.unimelb.edu.au/clogleby/olympia/models/gym.htm>)

- Resim 19: Gymnasium Planı. (Vitruvius, Mimarlık Üzerine On Kitap, V.Kitap.)
- Resim 20: Latrina. (H.P. Erdemir, *Hellen ve Roma Toplumlarında Tuvalet ve Temizlik*, Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, II/2, Ankara, 2010, s.118.)
- Resim 21: Latrina Planı, Tralles. (Aysun Topaloğlu, *Tralles Latrinası Işığında Antik Dönemde Latrinalar ve Tralles Latrinasının 3D Modellemesi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Aydın, 2010, s. 108.)
- Resim 22: Nymphaion. (P. Gros, *L'architecture Romaine*, Paris, Picard, 1996, s.45.)
- Resim 23:Nymphaion Planı, Laodiceia. (Celal Şimşek, Laodekia Su Yasası, II.Uluslar arası Şehir, Çevre ve Sağlık Kongresi, Kapadokya, 2018, s.198)
- Resim 24: Atina Agorası Planı. (Camp, John Mck. The Athenian Agora, The American School of Classical Studies at Athens, New Jersey 2003, s. 3, fig. 1.)
- Resim 25: Olynthos Kent Planı. (N.Cahill, *Household and City Organization at Olynthos*, Yale University Press, London ,2001, s.24.)
- Resim 26: Korinth Agorası Planı. (R.E. Wycherly, *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, s.86.)
- Resim 27: Kassope Agorası Planı. (W. Hoepfner, “*Die Griechische Agora*”,Philipp Von Zabern, Berlin, 2006, s.25.)
- Resim 28 : Elis Agorası Planı. (R.E. Wycherly, *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, s.88.)
- Resim 29: Thera Agorası Planı. (J. Gies, “*Die Griechische Agora*”,Philipp Von Zabern, Berlin, 2006, s. 78.)
- Resim 30: Lato Agorası Planı. (J.James Coulton, *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Clarendon Press, Oxford 1976, s. 251.)
- Resim 31: Prienen Kent Planı (Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayınları, İstanbul, 1995, s.355.)
- Resim 32: Priene Agorası Planı (Richard Ernest Wycherley, “Priene and Modern Planning”, Greece & Rome, S:14, 1945, s. 14).
- Resim 33 : Priene Agorasından Bir Görünüm. (Yazarın arşivi.)
- Resim 34: Miletos Kent Planı. (A.M. Greaves, *Miletos Bir Tarih*, Homerkitabevi, İstanbul, 2003, s.70.)
- Resim 35: Miletos Kuzey Agorası. (R.E, Wycherley, “The Ionian Agora”, The Journal of Hellenic Studies, S: 62, 1942, s. 23.)

- Resim 36: Miletos Güney Agorası Canlandırma ve Planı. (Yazarın arşivi.)
- Resim 37: Magnesia Ad Meandrum Kent Planı.(Orhan Bingöl, *Stoa Poikile in Magnesia am Mäander*, Biering & Brinkmann, München, 2006, s. 60.)
- Resim 38: Magnesia Ad Meandrum Agorası Planı. (Orhan Bingöl, *Stoa Poikile in Magnesia am Mäander*, Biering & Brinkmann, München, 2006, s. 61.)
- Resim 39: Magnesia Ad Meandrum Propylon- Anıtsal Tören Kapısı, Kapıların Bulunduğu Doğu Cephe, Rekonstrüksiyonu.(Orhan Bingöl ,*Anadolu*, DTC Arkeoloji Bölümü Dergisi, Ek II, Ankara, 2012, s.394.)
- Resim 40: Loryma Kent Planı. (W.Held, *Loryma in Karien*, Vorberichtüberdie Kampagnen 1995 und 1998, Istanbuler Mitteilungen 49, 2002 s.197.)
- Resim 41: Loryma Agorası Planı. (W.Held, “*Die Griechische Agora*”,Philipp Von Zabern, Berlin, 2006, s. 48.)
- Resim 42: Alinda Antik Kent Planı. (Oliver Henry, 4TH Century Defining a Karia Identity Under The Hekotominds, *Varia Anatolica*, S.28 ,Paris, 2013, s.158.)
- Resim 43: Nysa Antik Kent Planı (Serdar H. Öztaner, Nysa Antik Kenti Şehir Planlaması, II. Uluslararası Şehir, Çevre ve Sağlık Kongresi, Kapadokya, 2018, s.929.)
- Resim 44: Nysa Hava Fotoğrafı. (Vedat İdil, 2005 Yılı Nysa Kazısı, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.2, Çanakkale 2006, . 69.)
- Resim 45: İasos Kent Planı. (Friedrich Krinzinger, *Die Agais Und Das Westliche Mittelmeer*, Akten Des Symposions, Wissenschaften, Wien, 1999, s.221.)
- Resim 46: İasos Agorasındaki Bronz Çağ Yapılarının Planı. (Daneiel Baldoni, Carlo Franco, vd., *Karia’ da Bir Liman Kenti İasos*, Homer Kitabevi, İstanbul,2004, s.70.)
- Resim 47: Theangela Kenti Planı. (Bilge Umar, *Lykia’ da Bir Tarihi Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılap Yayınevi, 1999, s. 100.)
- Resim 48: Pergamon Yukarı Kent Planı. (Ö.Balamir, *Yeni Arkeolojik ve Epigrafik Verilerin Işığında Karia Bölgesi Tarihi Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. 2010, s. 69.)
- Resim 49: Pergamon Agorası. (Ö. Balamir, *Yeni Arkeolojik ve Epigrafik Verilerin Işığında Karia Bölgesi Tarihi Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. 2010, s. 72.)
- Resim 50: Rhodiapolis Kent Planı. (Nevzat Çevik, *Lykia Kitabı*, Suna- İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, Antalya, 2015, s.211.)

- Resim 51: Rhodiopolis Hava Fotoğrafi. (Nevzat Çevik, *Lykia Kitabı*, Suna- İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, Antalya, 2015, s.422.)
- Resim 52: Phaselis Kent Planı. (Nevzat Çevik, *Lykia Kitabı*, Suna- İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, Antalya, 2015, s.476.)
- Resim 53: Avşar Tepesi Planı. (A. Thomson, *Die Lykische Dynastensiedlung Auf Dem Avşar Tepesi*, DR. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, 2002, s. 93.)
- Resim 54: Avşar Tepesi Agora ve Çevresi. (A. Thomson, *Die Lykische Dynastensiedlung Auf Dem Avşar Tepesi*, DR. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, 2002, s. 103.)
- Resim 55: Avşar Tepesi Agoradaki Yapılar. (A. Thomson, *Die Lykische Dynastensiedlung Auf Dem Avşar Tepesi*, DR. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, 2002, s. 551.)
- Resim 56: Xanthos Rekonstrüksiyon. (Nevzat Çevik, *Lykia Kitabı*, Suna- İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, Antalya, 2015, s.212.)
- Resim 57: Xanthos Hava Fotoğrafi. (Nevzat Çevik, *Lykia Kitabı*, Suna- İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, Antalya, 2015, s.210.)
- Resim 58: Xanthos Kent Planı. (C.M. Drayott, *Convoy Commanders and other Military Identities in Tomb Art of Western Anatolia around the time of the ersian Wars*”, *Bolletino di Ar heologia Online* 2010, s. 55.)
- Resim 59: Assos Kent Planı. (J.Clarke, *Drawings and Photographs of the Buildings and Object Discovered during the Excavations of 1881-1883*”, Boston 1902, s. 13.)
- Resim 60: Assos Agorası Planı (Nurettin Arsalan, 2015 Assos Kazı Sonuç Raporu, 2015, Çanakkale Üniversitesi, s.2.)
- Resim 61: Assos’ da Agoraya Çıkan Yollar. (J.Clarke, *Drawings and Photographs of the Buildings and Object Discovered during the Excavations of 1881-1883*”, Boston 1902, s.21.)

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Yunanistan’ daki Agoraların karşılaştırması.

Tablo 2: Anadolu’ daki Agoraların karşılaştırması.

GİRİŞ

Konunun Tanımı

İnsanlar var olduğundan beri birbiriyle iletişim halindedir. İnsan iletişime geçip küçük grupları oluşturmuş, küçük gruplar; kentleri, devletleri oluşturmuştur. İsmi ne olursa olsun her kentin, köyün kısaca yerleşimin merkezi bir noktası vardır ve bu Hellenler’ de agora adını almıştır. Agora genelde şehrin merkezinde bulunan, kentin tüm sokaklarının ona çıktığı merkezdir.

Antik dünyanın temel kurumlarından biri olan kent, bütün arkeolojik belgeleri içinde bulundurur. Kenti oluşturan unsurlar; evler, iyi yapılmış duvarlar, rıhtımlar ve limanlar değil, kendi olanaklarından yararlanmayı bilen insanlar olduğu da savunulabilir.

Yerleşim için sadece ekonomik gelişim yeterli değildir. Toplumsal boyut yani sosyal ilişkiler de önemlidir. Artı ürünün ortaya çıkmasıyla birlikte toplumlar arası değişim ve ticaret de başlamıştır. Topluluklarda uzmanlığa dayalı üretim biçimleri ortaya çıkmış ve ekonomik birikimler meydana gelmiştir. Bunun sonucu olarak da artı ürünü ortaya sürmek için pazarlar ortaya çıkmıştır.

Eski kentlerin agoraları biçim, düzen ve içerik yönünden çok çeşitlidir. Başlıca nedenleri topografya, coğrafyadan kaynaklı malzeme farklılığı gibi iki temel unsur sayılabilir.

Arkaik dönemde kentin merkezi olan agora, Klasik dönem ve sonrasında da aynı konumunu korudu fakat yapısında değişiklikler oldu, dini törenler agoraya yapılan sunak veya tapınaklara, devletle ilgili toplantılar bouleterion, prytaneion ya da odeonlara taşındı. Mal alışverişinin yapıldığı agoralar belirli bir süre sonra siyaset agoraları, pazar agoraları gibi çeşitlenmiştir. Stoa ise mimari yapıdan ziyade ünlü filozofçuların sayesinde felsefenin gelişimini sağlamıştır.

Erken agora örnekleri genellikle Kıta Yunanistan’ ında gelişmeye başlamış ve sonra adalara yayılmıştır. En iyi örnek hiç şüphesiz ki Atina agorası olmuştur. Agoranın ortaya çıkışından Roma ve daha sonraki dönemlere kadar çok iyi şekilde gözlemlenebilir. Anadolu’ da az sayıda arkaik dönem agorası örneği bulunmaktadır. Hellenistik dönemde Büyük İskender’ in Helenizasyon politikasıyla Anadolu’da Hellen kentleri inşa edilse de sadece birkaç Hellen tipinde bina eklenmiş ve görünüm Anadolu kokan kentlerle kalmıştır.

Araştırma Metodu ve Amacı

Amaç; Agora öncesinde ne vardı, neden agoraya ihtiyaç duyuldu, Anadolu’ da agora kültürü ne zaman geldi gibi soruları araştırmak; Arkaik ve Klasik dönem agoralarının gelişimini Yunanistan ve Anadolu üzerindeki örneklerle incelemektir. Erken agoraların belirli plan tipine sahip olup olmadığı, planların bölgesel değişikliğinin olmadığı, kent içinde konumlarının değişip değişmediği gibi soruları yanıtlamak.

Kapsam; Arkaik ve Klasik dönemde Yunanistan ve Anadolu’ da yapılmış agora örneklerini kapsamaktadır. Anadolu’ da Hellenistik öncesi karşımıza çıkan agora örneklerinin irdelenmesi çalışmamın kapsamındadır,

Yöntem; ilk başta antik çağda kentlerin nasıl geliştiğini, kent merkezinin nasıl belirlendiğini araştırıp daha sonra erken dönem agoralar hakkında makale, tez ve kitaplar araştırılmıştır. Son olarak erken dönem agoraların örneklerini nerde olduğuna dair geniş bir araştırma yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HELLENLER' DE AGORANIN ORTAYA ÇIKIŞI VE KAVRAMLAR

1.1. Agora Kelimesinin Kökeni

Agora en basit tanımıyla pazar yeri, toplanma yeri olarak tanımlanabilir. Agora; halk konseyi anlamında; *ἀλία*, *Ἀπέλλα*, *ἐχρηδία* kelimeleri ile ifade edilir. Aslı toplanmak kelimesinden gelmektedir.¹

Ἀγορά kelimesi; bir araya gelmek, toplanmak anlamının yanı sıra bir araya gelinen, toplanılan yer, alan anlamına da gelir. Bu ikinci anlamı daha ağır basmaktadır.² (Resim 1) Sözlük anlamına baktığımızda; insanların, konseyin toplanabildiği, alışveriş yapılabilen, törenler düzenlenen toplanma alanıdır.³ Hellenler' de kentin yönetsel, siyasal ve sosyal merkezi konumundaki yapıydı.⁴ Agora kelimesinin başka dillerde karşılığı yoktur çünkü o tamamen Hellenlere özgü bir kavramdır.⁵ Agora sözcüğü ilk kez Yunan yazılı kaynağı olan Homeros'da toplantı ya da toplanılan yer anlamında kullanılmıştır.⁶

1.2.Yunan Antik Kaynaklarında Agora

Agora kelimesine en eski edebi Yunan metinlerinde de rastlanır. Odyseia'da sözü edilen Phakenlerin (Yunanistan'ın Seri adasında hep yaşayan bir topluluk) agorasının akropolisin eteğinde olduğundan bahsedilmektedir, fakat toplanma alanı olup olmadığından bahsedilmemiştir. Aynı şekilde İlyada'da Achileus' un kalkanında tasvir edilen agorada şehrin eteğinde kurulmuştur.⁷

Agora; antik Yunan kentinin ticari, siyasi, dini, sosyal ve merkezi açık alanı olarak değerlendirilir. İlk kez Homeros İlyada ve Odyseia destanlarında bahsetmiştir. Daha sonra Pausanias ve Vitruvius'da agora hakkında bilgi vermiştir.⁸ Homeros'un İlyada ve Odyseia'sından çıkarılan sonuca göre; önce sadece belirli bir mekân olmaksızın toplanıp müzakere etmeyi, danışmayı, görüşmeyi ifade etmektedir.

¹V.J.B., Metzlerve S. Weimar , “ Der Neue Pauly Enzyklopedie der Antike”,C.1, Stuttgart, 1996, s.267.

² M. Müller, *Die Griechische Agora im Überblick*, EWVT, Berlin, 1993, s.26.

³ Agora kelimesinin anlamı: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=agora&la=greek#lexicon>

⁴ Ş.Anadol, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, YEM Yayınlar, C.1, 1997, İstanbul, s.28.

⁵ R.E. Wycherly, *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul,2011, s.71.

⁶ Homeros, *İlyada*: 18, 274.

⁷Metzler, 1996: 268.

⁸ Yasemin Er, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Phonix Yayınevi, 2004, Ankara, s.8.

İlyada’ da Argos kralı Danaos’un adamları gemilerin önünde müzakere ediyorlar⁹, Troyalılar’ da da söz konusu, onlarda sarayın kapılarınınönünde müzakere için toplanmışlardı gibi ifadelerde agora geçmektedir.¹⁰ Aynı şekilde Troya’ da agora kelimesi şu şekilde geçmektedir; “Eğer Troyalılar geceleri agorada nöbet tutmalıysalar”¹¹, “Bir mahkeme duruşmasını izlemek için orada (λαοί =halklar) toplanıyor”¹² gibi ifadeler yer almaktadır. Burada vurgulanması gereken; bahsedilen alanlar günümüzde bilinen binalardan Pazar yerlerinden oluşan alanlar değil agora kelimesinin ikinci anlamı olan toplanma yeri yani herhangi bir alan olmalıdır. Bundan yola çıkarakagoralarda zanaat icra edildiği, spor, antrenman yapıldığı ve yapan kişilerin izlendiği savunulabilir.

Odyseia’da ise Troyalıların, Troya savaşında hayatını kaybeden Patroklos’un cesediyle ilgili işlemleri agorada yaptıkları anlatılmaktadır. Odyseia’da geçen diğer bir olayda ise Odyseia arkadaşlarını gemilerin önünde müzakere için toplanmaları davetini agorada yapmıştır.¹³ Aynı şekilde Odyseia Destanı’nda yine şu şekilde ifadeler kullanılmıştır; “Bilhassa Phakenpolis’de agora şehrin topografik yapısında büyük öneme sahipti”¹⁴, Poseidon tapınağının iki yanında bulunduğunu, taşlarla çevrili olduğunu, orada gemilerin tamir edildiğini”¹⁵, “Odyseia şehirde tanınmadan agorada gezerken şaşırır”¹⁶. “Sonra Alkinoos ve Odyseia agoraya giderler, taşların üzerine otururlar.”¹⁷ “Kibarlar agoraya çağrılır.”¹⁸ “Agoraları doldururlar.”, “Alkinoos niyetini onlara bildirir, tekrar içeri gider, yer içer, şarkıcı Demodokos’u dinler, spor yarışmaları için agoraya gider.”¹⁹

Kahraman agoraları, şehirlerin gelişiminde ortaya çıkar; şehirlerde henüz sosyal toplum organı yoktu, kendi genel sorunlarını düzenlemek, işlerini yürütebilmek için büyük ailelerin kendi alanları vardı.²⁰

⁹Hmeros, *İlyada*: 7, 282.

¹⁰ Hmeros, *İlyada*: 2, 788.

¹¹Hmeros, *İlyada*: 18, 274.

¹²Hmeros, *İlyada*: 18,397.

¹³Hmeros, *Odyseia*.,: 18, 245.

¹⁴Hmeros, *Odyseia*.: 6,266.

¹⁵Hmeros, *Odyseia*.,: 6,267.

¹⁶Hmeros, *Odyseia*.,: 7, 44.

¹⁷Hmeros, *Odyseia*.,: 8,15.

¹⁸Hmeros, *Odyseia*.,: v.11.f

¹⁹Hmeros, *Odyseia*.,: v.16

²⁰W. Hoepfner, vd. “*Die Griechische Agora*”, Philipp Von Zabern, Berlin, 2006, s.9.

Agora terimi ekonomik açıdan Yunan yazarları, Yunan dünyası dışındaki ve Yunan kültürü etkisi altında bulunan bölgelerde, orali halk tarafından yerleşimlerdeki akropolis yakınında bulunan kamu alanlarına verilen isimdi.

Herodotos'un bahsettiği agora ise şu şekildedir ve Homeros ile uyuşmaktadır. İlkinde doğrudan basit anlamı olan "toplanma, bir araya gelme", yer bildirmeden İonyalılar Lade'de strateji belirlemek için (αγοραί) agora'da toplantı düzenliyorlar.²¹ Atys, artık bir daha agoraya gidemeyeceğini, babasının silahını aldığını, bu nedenle babası Krosios'a sitem ediyor. Bundan da anlaşılacağı üzere elbette müzakereden söz ediliyor, müzakere alanından yani agoradan değil.²²

Agora yerel anlamda değişiklik göstermekteydi. Lidya kralı Alyattes Miletos'u kuşattığında, Miletoslu Tyrasbulos kentlileri agorada şölen tertipleyip, yiyip, içmelerini, kendi durumlarının buna rağmen parlak olduğundan bahsetmektedir.²³ Kyros halktan korkmaya gerek olmadığını, şehrin ortasında toplanılacak, ant içilecek, dolandırıcılık yapılacak bir alan (χωραί) olduğunu, Perslerin böyle bir şeylerinin olmadığını, herkesin görüp, akıl vermesi için Babillilerin hastalarını agoraya getirdiklerini anlatır²⁴. Agoranın işlevine ait örnek azdır. Gerçi agora resmi amaçlara da hizmet verir. Tek bir örnekte; Samierler' in steli, bundan dolayı dinsel karakteri de olabilir. Müzakereler, görüşmelerin yapıldığı görülmemiştir.²⁵

Herodot'a göre Pers kralı Kyros Hellenler'den söz ederken "Kentin ortasında kendilerine ayrılmış bir yerde toplanıp yeminler ederek birbirlerine yalan söyleyen bu tür kişilerden asla korkmadım"²⁶ demişti. Diğer kişiler gibi o da özgür kurumları küçümsemişti; ancak en azından Hellen yaşamının iç yüzünü, agoraya halkın karakteristik bir özelliği olarak bakmıştı.²⁷

Thykydies'in agoradan bahsettiği noktalar da şunlardır; Ona göre agoranın en eski köken anlamı olan toplanmak, bir araya gelmek artık unutulmaya yüz tutmuş ya da en azından artık pek rastlanılmıyordu, bunun yerine önce topografik anlamı ağırlık kazanıyor, bununla birlikte bazen agora şehir dışında da olabiliyordu:

²¹ Herodot, Tarihi: 6,11,1.

²² Herodot, Tarihi: 1,37,2.

²³ Herodot, Tarihi: 1,21, 2.

²⁴ Herodot, Tarihi: 1,39,2.

²⁵ Müller, 1993: 30.

²⁶ Herodot, Tarihi: 8,5,2.

²⁷ Wycherly, 2011: 71.

“Magnesia’da Themistokles için agorada bir anıt dikilir”, “Thebaililer (Manisa) Plataiyi aldıktan sonra silahlarını agorada bırakırlar.”, “Spartalı komutan Pausanias Platai’ de agorada kurban keser”, “Korfudaki kargaşada agora işgal edilir. “Torone’de agoranın kapıları patlatılır. Agora duvarla çevrilmemişti, sonradan çevrilmiş olabilir.”, “Torone Agorasında elli Atinalı piyade kamp kurmuştu”, “Brasidas Amphipolis’te şimdi agoranın olduğu yerde gömüldü.”, “Melos’taki agoranın da etrafı duvarla çevrilmiş olmalı.”, “Atina donanmasının Sicilya’ya yaptığı keşif seferinde Güney İtalya şehir ve agoralarını Hellenlere kapattılar”, “Hepimizin bildiği gibi Atina’da agorada oniki tanrı sunağı yer alır.”, “Eretriya’ da Atinalı askerlere agorada alış-veriş yapma izni verilmedi, bilakis alışverişi şehrin kenarında yapmak zorunda bırakıldılar.”²⁸

Yazılı kaynaklar bir toplumun düşüncesini daha güçlü bir şekilde etkiler. Klasik Çağın Hellen şehirlerinin demokratik biçimde organize edildiği agoranın tasarımından değil, daha çok Yunan yazarlarından öğreniyoruz. Ara sıra agoranın yapısını, politik olarak yorumladığımız gerçeği, bu yazıların arka planına göre belirlenir. Mimarlık tarihçesine göre, mimari formların yorumlanması için yazılı kaynaklara ilk aşamada başvurulması gerektiği anlamına gelir. Yazısı olmayan toplumlar, yazılarını çözemediğimiz veya onlar hakkında hiçbir yazılı metin günümüze ulaşmadıysa, o toplum hakkında yorum yapmak çok daha zorlaşır. Form hakkında sadece çok genel ifadelerin yanı sıra zamanla form karşılaştırmaları yapılabilir.²⁹

1.3.Agoranın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Agora canlı ve sürekliliği olan bir kavramdı. Başka kentlerdeki kamusal alanlar bu kadar çeşitli ve etkin değildi. Gerçekte de agora kamusal bir alan olmanın yanı sıra hayat burada atıyordu. Agora, işlevlerindeki kaçınılmaz yayılma ve özelleşmeye karşın eski görevlerini de gerçek anlamda sürdürdü. Özünde bölünmeyen bir bütün olarak kaldı.³⁰ Polis gibi agora da basit şekilde ortaya çıkmıştır. Tek gereken, açık ve oldukça düz bir alandı. (Resim 2)

Mimari, temelde politika ile ilişkilidir. Daha büyük bir bina inşa etmek için birçok insanın çalışması bile politikadır. Hükümdar mimar olarak veya kanunlar hükümdarlığın temelleri olarak nitelenirse, inşa şekillerine de politik ağırlık verebilir.

²⁸Müller, 1993: 31.

²⁹W. Hoepfner ve G. Zimmer, *Die Griechische Polis Architektur und Politik*, EWVT, Tübingen 1994, s.14.

³⁰Wyche, 2011: 71.

Mimari, çeşitli şekillerde politik fonksiyonları yerine getirebilir. Bir bina pratik bir siyasi amaca, örneğin bouleuterion, odeon, agora gibi buluşma yeri olarak bir siyasi organ şeklinde hizmet eder.³¹

Agora, öncelikle başka amaçlar için de olsa, siyasi açıdan önem taşımaktaydı. Çoğunlukla kült yapıların politik işlevi, diğer bir deyişle öncelikle dini işlevleri yerine getiren yapılar burada yer almaktaydı. Anıt veya heykel olarak herhangi bir pratik kullanımdan yoksun bir alandı. Bu bağlamda, tarih boyunca bir işlev değişikliği yaşamıştır.³²

Agora genellikle bir kare ya da dikdörtgen şeklindeki alanda bulunan; sunak, çeşme, heykeller vb unsurlardan oluşurdu. Çevresinde halkın kullanımı için kutsal yapılar ve dükkanları içeren sütunlar olurdu. Örneğini Atina’ da gördüğümüz Arkaik agorada sütunlar ve diğer yapılar birbirine göre tanzim edilmişti. Miletos ve Magnesia’ daki İon agorası da simetrik olup bu tipte bir kare ya da dikdörtgenin üç kenarını sütunlar oluşturabilir ve çoğu zaman iki veya daha çok avlusu vardı.³³

MS. 2. yy’da Yunan coğrafyacısı Pausanias MÖ. 5. ve 4. yy agoralarını Arkaik ve İon üslubunda olmak üzerine ikiye ayırmıştır. Çevresindeki yapılarla uyumlu bir düzeni olan agoralara Arkaik agora demiştir. Pers Savaşlarından sonra yeniden düzenlenmiş olan Atina agorası ve zaten uyum içinde olan Elis agorası Arkaik tipteki agoralara örnek gösterilebilir.³⁴ İon üslubundaki agora ise Arkaik agoradan daha simetrik ve düzenli bir plana sahiptir. Bu yapı tipinin en gelişmiş örnekleri Batı Anadolu’ da Miletos, Priene, Magnesia Ad Meandrum gibi kentlerde görüldüğü gibi hippodemos planlı kentlerde gelişen İon üslubu agoralar Hellenistik ve Roma dönemlerinde de varlığını sürdürmüşlerdir.³⁵

Pausanias eski ve yeni olmak üzere iki agora tipinin varlığından söz eder.³⁶ Pausanias’ın sınıflandırmasına göre Lato agorası düzensiz birçok yapıdan meydana gelen, bir bütün oluşturmada halkın tüm eylemlerinin geçtiği toplanma alanlarına sahip olan eski tipte agoralara örnektir³⁷. Lato Agorası bir teras üzerine beşgenimsi bir formda

³¹Hoepfner, 1994: 11.

³²Hoepfner, 1994: 12.

³³Er, 2004: 8.

³⁴Şendol, 1997: 28.

³⁵Şendol, 1997: 28.

³⁶Bingöl, 1998:51.

³⁷M.Tanaç “Batı Anadolu Antik Yerleşimlerinde Kentsel Mekan Kurgusu”, Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 2000, s.98.

kurulmuştur. Agoraya kentin çeşitli noktalarından sokaklar açılır ve meydana birleşirler. Batısında ve güneyinde birer stoa ile yer almaktadır. Bu stoalar birbirleriyle bağlantılı değildir. Meydanın hemen hemen tam ortasında kutsal bir yapı yer almaktaydı. Meydanın kuzey ucunda cavea niteliğindeki oturma basamakları yapılmıştır. Muhtemelen bu basamaklar meydana geçen olayların, gösterilerin izlendiği, konuşmacıların dinlendiği bir mekan olarak hizmet vermekteydi.³⁸

Agoranın önemli yapılarla donatılması, sistemli bir planlamayla yeni kurulan, kolay ulaşılabilir zengin Yunan kolonilerinde anavatandan daha erken başlamış olmalıydı. Yerleşim planlamasında agora elbette kesinlikle çeşitli roller oynuyordu.³⁹

Agoradaki yapıların önünde ve alandan geçip giden sokakların kenarları boyunca yer alan tanrı ve tanrıçaların, milli kahramanların heykelleri vardı. Agorayı koruyan tanrıların tapınak ve sunakları agoranın ortasında bulunmaktaydı. Genelde kentte aşağı ve yukarı agora olmak üzere iki agora bulunuyordu. Agoraya stoalarla tapınaklar egemendi. Sadece bezeme niteliğinde olmayan bir ya da birkaç nymphaion çoğu kez önemli bir öğeydi ve kullanmaya uygun biçimde tasarlanarak yapılmıştı. Izgara planlı şehirlerin yapılmaya başlanmasıyla İon tipi agoralar ortaya çıktı. Bunlar dikdörtgen biçimli yapılır, üç tarafı stoalarla çevrili ve bir kenarı ana caddeye açıktır. Bu caddenin de gerisinde dördüncü bir stoa yer alır. Aynı zamanda şehrin tüm yolları agoraya çıkmaktadır. Bu tip büyük agoralara önce Batı Anadolu’da Milethos, Priene, Pergamon, Assos ve daha birçok Hellen kentlerinde rastlanır.⁴⁰

MÖ 2. yy’a ait üç tarafı portiklerle çevrilen agoraların depo ve dükkanları da vardır. Dükkanların bir sıra sütun dizisiyle çevrili ve üstü kapalı olan ön tarafında gezinilecek yollar ve halkın oturacağı sıralar bulunur. Orta alanda ise satıcıların portatif tezgahları yer alır. Agoralar için İon Tipi sözcüğü ilk defa Pausanias tarafından kullanılmıştır. Bu tip agoralar şehir içinde geometrik merkez durumundadır. İon agorasının klasik bir Hellen yapısı olduğu söylenebilir. Tipik bir Hellen agorası bir iç alan ve bir çekirdekten oluşuyordu. Şehrin dokusuyla sıkıca kaynaşmıştı.⁴¹

³⁸ Wycherley, 1993 49.

³⁹ Der Neu Pauly Enzyklopedie der Antike, s.269.

⁴⁰ Secda Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1990, s.11.

⁴¹ Saltuk, 1990: 12.

Hellen tiyatrosu Agoraya benzer bir kent merkezinden ayrı bir yerde farklı amaçlar için belirli bir biçimde geliyordu. Basit bir değişimle, geçici tezgahlar kurularak ilkel agoranın bir bölümü pazara dönüştürülüyordu.⁴²

1.3.1. Agoranın İşlevi

Ele geçen kalıntıların azlığına rağmen antik mimarinin rekonstrüksiyonu yapılabilir. En küçük heykel parçalarını birleştirerek heykellerin şaşılacak derecede rekonstrüksiyonu yapılmaktadır. Bu zanaat aleti ile donanımlı olan arkeolog halka açık alanları ve etrafındaki yapıları, bu bir agora veya Roma Dönemi forumu olabilir, tekrar ayağa kaldırılabilir. Ama bazen bir ikilemde kalınabilir çünkü bir meydan yapısını veya şehri ayağa kaldırmak, binaların rekonstrüksiyonundan daha fazla zorluk içermektedir.

Bir şehir merkezi fonksiyonlu olmalıdır ve öteki ülke karakterinde yerleri de bulundurulmalıdır. Kentin merkezi özelliği ve kültürel ikametgâhı nedeniyle şehir ve ülke arasındaki zihinsel farklar ortaya çıkabilir ve böylece kent halkının kentteki yaşantısıyla kimlik duygusunu ülkeye göre sınırlandırması sağlanır. Dini bir merkez olan kent, kırsal kültürleri ele geçirir veya özellikle surlarına çarpan kendi şehir tanrıları kültürlerini kurabilir. Kentin kuruluş mitleri, kentin kendi kahramanları, festivalleri ve geçit törenleri kentin kendine has karakterini vurgular.⁴³

Agora; topografik anlamda, Hellen şehirlerinin kutsal bölge olarak politik, dini, Toplumsal ve ekonomik merkezidir. (Resim 3) Agora bir devletin özgür erkeklerinin toplanmasıdır. Bu toplanma ve toplanılan yer aynı zamanda şehrin gelişiminin hikayesidir. Karakteristik halk toplumu agorada gelişir ve agoranın mimari şekillenmesi, şehir- şehir merkezi oluşumunu yansıtır.⁴⁴ Agora vatandaşlar için sürekliliği olan toplanma yeri idi ve yalnızca belirli olaylar sayesinde canlılık kazanmaz, toplumsal yaşam, iş ve siyasetin yanı sıra gündelik hayatta yerini alırdı.⁴⁵ Ticaretin korunması için yapılan toplantılar Hellen yaşamındaki en önemli faaliyetlerden biriydi. Reşit olan her erkek vatandaşın politik görüşmelere katılma yetisi ve sorumluluğu vardı. Bu işlev barış zamanlarında düzenli olarak özel bir yerde yapılır, herkese duyurulurdu. Agora savaş zamanlarında ordunun görüşme yapabileceği, mahkemenin kurulacağı ve

⁴²Wycherley, 1993: 73.

⁴³Hoepfner, 1994: 21.

⁴⁴Beate Baumann, vd., Der Kleine Pauly Lexikon Der Antike, Stuttgart, 1997, s.141.

⁴⁵Wycherley, 1993: 72.

tanrılara tapınım yapılabilecek bir yerdi.⁴⁶ Halk agorada coşkulu konuşmalar yapmak için toplanırdı. Bir kürsü ile ileri gelenler için uygun oturma yerleri ortam için yetecek unsurlardı. Şenlikler, dinsel törenler de agorada yürütülebiliyordu. Agoranın ya da bir bölümünün kabaca tiyatroyu andıran bir biçim göstermesi, izleyicilerin yararlanabileceği kat kat basamaklar için uygun bir eğim sağlanması özellikle elverişliydi.⁴⁷ Agoralar eski Yunan kentlerinde genelde portiklerle çevrilmiş çarşı ya da toplantı alanı olmanın yanı sıra seçim, yargılama gibi önemli kamu olaylarının da gerçekleştirildiği kentin merkezi durumundaydı ve çevresinde önemli kamu yapıları yer alırdı.⁴⁸ Ticari, resmi, adli ve dini fonksiyonları olan pazar yerlerinde; et, balık ve başka malzemeler de satılıyordu.⁴⁹

Agoranın şenlikler ve eğlencelerdeki rolünden, tiyatroyla bağlantısı bilinmektedir. Birçok ilginç gelenek bu bağlantıdan birşeyler saklamaktadır. Sparta'da Apollon için genç erkeklerin dans ettiği, Gymnopaedia adı verilen şenlik agoranın Khoros denilen bir bölümünde yapıldı. Elis'te ise agoraya Hippodromos denirdi. Sonuç olarak hem dinsel hemde siyasal yaşam sanata sıkı sıkıya bağlıydı. Çok sayıda küçük kentin agoraları bu şekilde başyapıtlarla doluydu.⁵⁰

İnsan kalabalığı umumi alanın mimarisini ev mimarisinde de olduğundan belirgin şekilde değiştirir. Mimaride boşalan, aslında boş kalacak demek değildir. İçinde binalar da yapılmamıştır, çünkü halk tarafından kullanılacaktır. Pazar yeri tıka basa dolduğunda heykellerin kaidesi görünmez olacak, kaide üzerinde yükselen heykel de insanların üzerinde yüzüyor gibi duracak, tabiki bu da heykelin estetik etkiyi belirgin bir şekilde etkileyecek.⁵¹

MÖ. 7.yy'ın ikinci yarısından itibaren, altın ve gümüş sikkelerin kullanılmaya başlamasıyla birlikte, ticaret önemli bir unsur haline geldi ve bu sayede agoranın ekonomik işlevi gittikçe arttı.⁵² MÖ. 7. yy'da para ekonomisinin uygulanmasıyla ticaret ve iş bölümü ile ilgili işlemler sadece kolaylaşmadı, şimdiye kadar var olan mübadele yerine önce satın alıp, sonra satış mümkün oldu. Bu durum tabi ki ücretlerin

⁴⁶Baumann, 1997: 142.

⁴⁷Wycherley, 1993: 72.

⁴⁸ Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, YEM Yayınları, İstanbul, 2008, s.21.

⁴⁹Saltuk, 1991: 11.

⁵⁰Wycherley, 1993: 94.

⁵¹Müller, 1993: 33.

⁵²Oğuz Tekin, *Antik Nümismatik ve Anadolu: Arkaik ve Klasik Çağlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1997, s. 20.

ödenmesinde de geçerliydi, böylece inşaat yaptıırma istekleri de hızlandı. Küçük yerleşim Vroulia'da birçok ev MÖ. 7. yy'ın ikinci yarısında mal üretimi ile karşılandı. Orada satış da yapıldı. MÖ. 4. yy'a kadar Kassope evlerinin gösterdiği gibi bu durum hiç değişmedi.⁵³

Helenistik Çağ öncesi zamanlarda Rhodos, Halikarnassos, Knidos ve Kos gibi birçok yeni büyük kentler kurulurken Ege'nin güneydoğusunda önemli ticaret alanları ortaya çıkınca buna uygun olarak da ticaret yapılması agoralarda gittikçe göze çarpar oldu.⁵⁴

1.3.2. Agoranın Şehir içindeki Yeri

Polis gibi, agora da basit biçimde ortaya çıkmıştır. İhtiyacımız olan sadece oldukça düz ve açık bir alandı. Agora, kent yaşamına ve yerleşme alanlarından sıyrılıp, kırlara doğru yayılan ana caddelere uygun bir odak sağlaması gerektiğinden, kentin topografyası uygunsa kentin tam merkezinde yer alırdı.⁵⁵ Çoğu kent örneğinde olduğu gibi idari binalar ilk başta olmayabilirdi.⁵⁶ İlk dönemlerde kente akropol hakimiyeti vardı doğal olarak agoranın konumunu etkilemiştir. Zamanla bu önem sırası tersine dönmüştür ve akropol sonradan kentin bir eki, agora ise kentin tüm yapısını oluşturan öğeleri bir arada tutan bir merkez niteliği kazanmıştır. İlk agoraların şeklinin çok basit olduğu bilinmektedir. Minos kentlerinin tiyatroya benzeyen alanları basit yerel agoralar olabilir.⁵⁷

Bir anda kurulan sayısız şehirler Argos, Atina veya Korinth gibi gelişmiş şehirlere zıtlık oluşturunyorlardı. Yunan kültürü için düzenli şehir yapıları fenomeni karakteristik olup en eskilerinin kuruluşları, MÖ. 8. yy'ın ikinci yarısında gerçekleşir. Şehir kurma tekniği (şehir estetiğinden söz edilemez) erken dönemlerden itibaren şehir ve halkına en uygun yerde olacak şekilde gelişme gösterir. İlk bakışta karmaşık görünmeyen kurulduğu yerin topografik yapısına, oranın özelliklerine göre kurulmuş, cadde boyunca uzanan yurttaş şehirleri ortaya çıkar.⁵⁸

⁵³Müller, 1993: 18.

⁵⁴Müller, 1993: 18.

⁵⁵ Wycherley, 2011: 45.

⁵⁶ J. Rich, A. Wallace, *City and Country in the Ancient World*, Homerkitabevi, İstanbul, 1994, s.6.

⁵⁷ Wycherley, 2011: 45,46.

⁵⁸Müller, 1993: 9.

Batıda kurulan bu yeni şehirlerin (koloniler) ki onların en eskileri MÖ. 8. yy'ın ikinci yarısında kurulmuştu, bu şehirleri kuran yeni bir şehir planı çizmeleri konu dışında kalır. Bu durum şöyle izah edilebilir, daha önce uygulanmış eski ana bir şehir planı vardı ve sonradan kurulan şehirler de bu plana göre kuruluyordu.⁵⁹

Agoralar Yunan dünyasında her yerde bölge ülkelerinin oluşmasıyla giderek asıl anlamları politikayla uğraşan vatandaşların toplanma yeri olma özelliğini yitirdiler. Çünkü önemli kararlar artık merkezde alınıyordu. Küçük yerel yönetimlerin yöneticileri dar alanda idari ve finansal konularda kararlar alabilme, şeref heykellerinin dikilmesine karar verme hakkına sahiptiler. Şehrin hayır sahipleri yerli vatandaş, seçme hakkı olmayan, şehirde yaşayan bir yabancı, tabiki hükümdarlar, krallar ve küçük güç sahipleri olabilir. Mermerden, bronzdan şeref anıtları/heykeller serbest duran veya rölyef (Thera'daki gibi) ayakta veya at üzerinde, tarihi çıplaklıkta veya vakarlı, haysiyetli giyinik veya sembolü, sembolsüz anıtlar yerleşimin bütün umumi alanlarına dikiliyordu. Çoğu kez küçük, fakir yerleşimlerde şeref heykellerinin dikilmesine izin veriliyordu, ama anıtı dikilecek kişi masrafı kendisi ödemek durumundaydı.

Atina agorasında şeref heykellerinin dikilmesi MÖ. 6.'yy sonunda tiran canileri grubu ile başladı. Atina' da ve öteki şehirlerde şeref anıtlarının sayısı hızla arttı ve Helenistik Dönemde en yüksek seviyeye çıktı.⁶⁰

1.3.3. Agoranın Mimari Açıdan Gelişimi

Agoranın mimarlık açısından gelişimini anlayabilmek için agoranın kendisi kadar, içerdiği yapıların da gelişimine bakmak gerekir. Meclis, pritaneion, magistratlar ile kurullar için ayrı çalışma yerleri, arşivler ve benzerleri, birtakım yerel gelenekler nedeniyle akropolde kökleşmemiş ya da başka bir yere yerleşmemişse, ya agorada ya da en azından agoranın yakınında yer alırlardı. Stoa yani sütunlu gezinti yeri ister ek yapılarla genişletilmiş olsun ister olmasın, her amaca elverişli yararlı bir yapı sayıldı ve özellikle agoranın simgesi oldu.⁶¹ Agorada sunak ve tapınak yapılarının olması kentin kültürünün çoğalarak gelişmesiyle ilgilidir. Kültlerin sayısı ve çeşitliliği dönem dönem azalıp çoğalmıştır. İş yaşamının artan karmaşıklığı en açık biçimiyle agoraya yansdı. Ticaret ve sanayide Hellas, Arkaik Dönem'de büyük gelişime yaşadı. Ticaret

⁵⁹Müller, 1993: 9.

⁶⁰Müller, 1993: 23.

⁶¹Wycherley, 2011:73

merkezlerinin Akdeniz pazarlarındaki öneminin artmasıyla şarap, yağ, çanak çömlek ve başka ürünlerin ihracatı mısır gibi bazı yiyecek maddelerinin ithalatı yapıldı. Toptancı tüccarlar ve bankerler kendilerine ait iş yerlerinin yanı sıra stoaları da rahatlıkla kullanma imkanını buldular. MÖ. 5. yy'dan başlayarak gene stoa biçimini koruyan ciddi görünümlü galerilerin sayısı arttı. Bazen de sıra sıra dükkanların önüne sütunlu bir cephe mimarisi eklendi.⁶²

Agoranın gelişmesi yavaş ve düzensiz olmuştur. Agora hiçbir zaman kesin çizgilere sahip bir mimari tip olamadı. Eken tarihli kentlerin agoraları biçim, düzen ve içerik bakımından çok çeşitlidir. Agoranın özünden gelen birlik ilkesi, yerel topografik farklılıklara pay bırakmak koşuluyla bir ölçüde zorlanmıştır. Ögeler arasındaki bağlantılar kurallı değildi.

Arkaik Çağ' da malzeme az ve sınıflanması zordur. Girit'deki küçük Latoo Agorası bir teras üzerinde kabaca beşgen biçimindeydi.⁶³ Çeşitli yönlerden sokaklar gelirdi. Batıda ve güneyde birer stoa, ortada yanları çevrilmiş bir kutsal yapı ile bir sarnıç bulunurdu. Cavea benzeri bir düzende, gösterilerin izlendiği ve konuşmacıların dinlendiği basamaklar bulunmaktaydı. İki tarafında iç savunma hattına bağlı birer kule yer alıyordu. Arkada prytaneion olduğu anlaşılan bir yapı yükseliyordu. Latoo agorası konumu ve biçimiyle ilk agoraların birçok simgesel özelliğine sahiptir.

Girit'de Dreros'da Latoo agorasına benzeyen eski bir agora bulunmuştur. Agora, iki tepeyi birbirine bağlayan sırtın aşağısında bulunmaktadır. Tiyatrodaki oturma sıralarına benzeyen basamaklar bir Arkaik Çağ tapınağı ve prytaneion olabileceğini düşündüren odalar topluluğunu içermektedir. Agora ile ilgili en iyi örneği Atina vermektedir. Hem eski Atina'nın hem günümüz Atina'sının merkezinde agora bulunmaktadır. Agoranın ortaya çıkarılması için Amerikalıların üstlendikleri görev 1930'larda yapılan kazılarda sona ermiştir. Kazı sonuçları istenilen sonucu vermemekle birlikte aynı zamanda birçok topografya sorununun henü çözümlenememesine rağmen yapısal evrimin ana çizgileri oldukça kesin şekilde görülebilmektedir. Klasik Çağ' a tarihlenen agoranın konumu amacına uygundu. Burası hemen ulaşılabilen akropolün kuzeybatısındadır.⁶⁴ Güney kısmında altında bereketli pınarların olduğu kayalık Areopak, kuzeyinde direnaja uygun Eridenoz Çayı bulunmaktaydı. Arazi oldukça geniş

⁶²Wycherley, 2011: 74.

⁶³Wycherley, 2011: 75.

⁶⁴Wycherley, 2011: 76.

ve düz bir merkez alandan doğuya doğru çok hafif, batıya doğru ise daha dik yükselirdi.⁶⁵

Agora' nın MÖ. 7. yy'ın sonunda gelişmeye başlayıp, sonraları batıda meclisin bulunduğu yerden dışa doğru yayılmış olduğu düşünülmektedir. Burada bulunan mezarlardan, yörenin geleneksel adının Kerameikos olduğunu ve eskiden de kullanıldığını öğreniyoruz⁶⁶. Sokaklardan biri alanı kuzeybatı- güneybatı yönünde akropole doğru diagonal, diğeri batı yakası boyunca kuzeyden güneye doğru keserdi. Daha sonraları da kullanılan bu sokaklardan ikincisi agoranın son planını belirleyici faktör olmuştur.⁶⁷

İlk dönemlere tarihlenen kalıntılar meclisin civarlarında batı yakasının güneyine doğru yer almaktadır ve bu yapıların tarihi MÖ. 7. yy'a kadar indiği gözlemlenmiştir. Arkaik Çağ agorasındaki kalıntıların çoğu MÖ. 6. yy'a tarihlenir. Halk için önemli olan kült yapıları agoranın yakındadır. Meclisin kuzeyinde Apollon için apsisli bir tapınak vardır ve hemen arkasında Zeus'un kutsal alanı bulunur. Çekirdek halindeki kamusal ve dinsel merkez böylelikle biçimlenmeye başlamıştı. Meclisin güneyinde bulunan sütunlu avluyu çevreleyen düzensiz planlı bir yapı belki de daha sonra burada yapılacak olan tholosun öncüsü ve prytaneionunkine benzeyen bir görev üstlenmişti.⁶⁸ Thukydides, Atina Tiranlarından Peisistratos ve oğullarının Atinanın belli başlı çeşmesi olan Enneakrounos'u nasıl yaptırdıklarını anlatır⁶⁹. Çeşmenin nereye yapıldığı bilinmemektedir. Agoranın güneyinde buldukları çeşmeye kazı yapanlar Enneakrounos adını vermiş olsalar da henüz kesinliği bilinmemektedir.

Batı yakasında sokağın altında güneyden kuzeye uzanan ve günümüzde yeniden işler duruma getirilen büyük kanal Tiranlar dönemine tarihlenir⁷⁰. Agoranın şekillenmesi MÖ. 6. yy'da görünmeye başlanan birçok sınır taşıyla belirtilmiştir.⁷¹ Bu taşlarda "Ben agoranın sınıрым" gibi yazılar dikkat çekmiştir. Yüzyılın sonlarında buranın hem Atina' nın hem de Attika' nın merkezi olarak görüldüğünü gösteren ve Attika yol sisteminin merkez kilometre taşı görevini yapan ve on iki tanrıya adanmış

⁶⁵Wycherley, 2011: 77.

⁶⁶ J. McKesson, "Excavations in the Athenian Agora, 2008-2012", *Hesperia*, 2015, S.84, s.89.

⁶⁷Wycherley, 2011: 77

⁶⁸McKesson, 2015: 90.

⁶⁹ Wycherley, 2011: 77

⁷⁰ McKesson, 2015: 99.

⁷¹Wycherley, 2011: 78.

olan bir sunak bulunmuştur⁷². Amerikalılar kuzey uç noktasına doğru, kutsal yapıyla ilişkili kare biçiminde ve çevresi sınırlandırılmış bir alan bulmuşlardır. Demokratik reformcu Kleisthenes'in zamanında basit bir meclis, daha kuzeyde de meclis ve kent arşivleri bulunuyordu. Bunların arasında yakın bağların kurulduğu ana tanrıça kültüne adanmış küçük bir tapınak yapılmıştı.⁷³ Atina'nın gösterişsiz fakat saygın bir kent merkezi vardı. Kuzeyden güneye dümdüz giden bir sokak boyunca yerleştirilen anıtlar buraya özgün bir bütünlük katmıştı. İlerleyen dönemlerdeki evrelere bakarak pazarın genellikle Attalos'un büyük Pazar yerinin yapılacağı doğu yakada geliştiği varsayımına ulaşıyoruz.⁷⁴ Yüzyılın sonuna doğru olasılıkla arşiv olarak kullanılan eski meclis binasının arka tarafına iyi planlanmış yeni bir meclis binası yapılmış ve böylece Klasik Çağ agorası tamamlanmıştı⁷⁵. Bunu izleyen iki yüz yıl boyunca, Hellenistik dönemin mimari patlamasına kadar, yalnızca küçük eklemelerle yetinildi, kuşkusuz heykeller ve küçük anıtların sayısı giderek arttı.⁷⁶

Geç Klasik Çağ'dan beri başlatılan vatandaşların politiksizleştirilmesi ve özel hayata çekilmesi, şehir mimarisinde en güzel şekilde Pazar yeri yapılarından anlaşılır. MÖ. 5. yy'da agora vatandaşların değişik maksatlarla toplanabildiği bir alandı. Alan yapılarının gelişiminde, daha sonraki dönemlerde etrafında çepeçevre salonlar kulisler yapılmasına eğilim gösterdiler. O yapıların birisinden dışarıya bakıldığında alana anıtların dolduğunu, herhangi bir aktivite için yer kalmadığı görülürdü. İmparatorluk döneminin artık sadece herhangi bir pratik işlevi olmayan, ancak taş ile tunçta sabitlenmiş bir ideolojiyi şekillendiren Roma forumuna yönelik gelişme zaten belirginleşmişti.⁷⁷

Agoranın kökeni çok eskilere dayansa da ortaya çıkışını bulmak ya da herhangi kültüre atfetmek zordur. Örneğin sütunlu avluların meydan olarak kullanımını eskiye gittiğini bilmekteyiz. Roland Martin, Doğu Akdeniz'de yer alan Babil, Tepe Gawra, Mari, Karkamış, Zincirli, Tell Halaf ve Arslantaş'daki MÖ. 2.bin yerleşimlerinin saraylarında bulunan iç avlu etrafındaki sütunlu galerilere öncü diyebiliriz⁷⁸. Mısır'daki

⁷² McKesson, 2015: 93.

⁷³ Hoepfner, 1994: 127.

⁷⁴ Wycherley, 2011: 79.

⁷⁵ McKesson, 2015: 102.

⁷⁶ Wycherley, 2011: 85.

⁷⁷ Hoepfner, 1994: 136.

⁷⁸ Hoepfner, 1994: 137.

tapınakların sütunlu avlularını ve Girit'deki Knossos, Phaistos ve Mallia saraylarının merkezi avluları da bu kapsamda değerlendirilebilir.⁷⁹

1.4. Agorada Sosyal Yaşam

Pazar ile kent merkezi arasında belli bir çizgi çekilemezdi. Kamusal yapılar ile kutsal alanlar agoradaydı. Et, balık gibi maddeler burada satılırdı. Agorazein, ara sıra agorada gezinmek anlamına gelmekle birlikte pazara gitmek, satın almak anlamına da gelmektedir.

Düzenli bir agorada her meslek veya ticaretin kendine ayrılmış bir bölümü vardı. Agorada tiyatro veya atletik gösteriler de yapılırdı.⁸⁰

İlk agoranın biçimsiz ve düzensiz bir yapısı vardı. Temel olarak agora açık bir alandı, kamusal amaçlarla kamunun kullandığı, etrafı belirli sınırlarla çevrili olmayan bir yerdir. Genellikle yakınındaki binalar gelişi güzel yerleştirilmiştir, bir yanda tapınak, diğer yanda kahramanlardan birine ait bir heykel veya çeşme bulunur; ya da sıra halinde dizilmiş ve gelip geçenlerin seyrine açık olan zanaatçıların işlikleri yer alır; ortada ise, pazar kurulduğunda köylünün satmak üzere kente getirdiği sarımsağını, yeşilliklerini veya zeytinini gösterdiği, kap kacak satın aldığı veya kunduracıya ayakkabısını tamir ettirdiği seyyar küçük dükkanlarla tezgahlar bulunur.⁸¹

Agoraya gelen insanların çoğu erkek vatandaşlar olmaktadır, bunun yanı sıra eşlerinin ya da babalarının yanında ticaretle uğraşan kadınların dışında kadının satıcılar arasında yer alması pek normal karşılanmıyordu⁸². Kadınlar genellikle agora ya da çevresinde yer alan nymphaionlara giderlerdi. Kadınlar dini festivallerde topluluk içine çıkabilirlerdi. Toplum huzurunu bozan dilenci, katil, hırsız gibi kimseler agoraya giremezlerdi. Köleler ise agoralarda satılabilir veya sahipleriyle alışveriş için agoraya gelebilirlerdi.⁸³

Koloni şehirlerinden anladığımız kadarıyla kamu binalarının, konut mimarisiyle olan uyum ilişkisinin çok iyi olduğunu biliyoruz. Büyük halk yığınlarına uygun boyut ve ölçüde agora inşa ediliyordu. Ancak neredeyse her alt yapı eksik kalıyordu. Halk

⁷⁹Roland Martin, *Recherches Sur L'Agora Grecque*, Etudes d'Histoire et d'Architecture Urbanies, Paris 1951, s. 69.

⁸⁰Er, 2004: 8.

⁸¹L. Mumford, *Tarih Boyunca Kent – Kökenleri Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, Ayrıntı Yayınları, 2007, s.191.

⁸²Martin, 1951: 76.

⁸³Peter Connolly, *Ancient Greece*, Oxford University Press, New York 2001, s. 50.

meclisi önde gelen insanların düzenlemeleri ile tekliflerini kabul etmek için toplanıyordu.⁸⁴

MÖ. 7. yy'dan itibaren, ticaretin kent hayatında önemli bir unsur haline gelmesinin nededin altın ve gümüş sikkelerin kullanılma girmesiyle ilişkilendirilir. Böylece agoranın ekonomik işlevi gittikçe arttı. İnsanlar sadece para kazanmak için değil soyut zenginlikler kazanmak için de, çoğunlukla ihracat ve toptan satış işlerinde çalışmaya başladı. Bu yeni ekonomik işlevler, agoranın siyasal ve yasal görevleri üzerinde o kadar çok baskı yarattı ki, MÖ. 6. yy' ın sonunda, en azından Atina'da, halk meclisi toplamak için yeterli yer bulamadığı için agorayı terk edip Pynks'e taşındı.⁸⁵

Atina agorasındaki belirli malların satışı ya da yapımı için belirli alanlar ayrılmıştı ve bu alanlara gördükleri işlevlere göre; balık, sebze, soğan, sarımsak, tunç köle vb. adlar verilmiştir⁸⁶. Platon'un Sokrates'in savunmasından kitap satıcılarının tezgahlarının eski orkestranın yanında bulunduğunu öğreniyoruz.⁸⁷ Ekonomi düzeldiğinde, burada bankerlere de bir yer verildi; yalnızca para değiştirenlere denildiği gibi onlara da "masalı adamlar" adı veriliyordu⁸⁸. Demosthenes Dönemi'nde çok sayıda personel çalıştıran banka konumuna eriştiler⁸⁹.

Sabahları agora kalanbalık olduğu için alışveriş yapmak pazarlık gerektiriyor ve sinir bozucu bir iş oluyordu. Özellikle balık satanların adı kötüye çıkmıştı. Güldürü ozanlarına göre kötü bir Hellen dili kullanırlar; alıcılara Gorgonlar gibi dik dik bakarlar; işine gelirse havasında aşırı fiyat isterler ve bozuk balık satarak halkı dolandırırlardı⁹⁰. Birçok kentte *agoranomos* adı verilen, denetim uygulayan ve dürüst alışveriş yapılmasını sağlayan resmi görevliler vardı.⁹¹ Atina' da özellikle ticaretin sağlıklı biçimde yapılması için tahıl, ağırlık ve uzunluk ölçülerini denetleyen görevliler de bulunmaktaydı. Yazıtlardan, agoranomosların agorayla, sokakların temizliği ve düzeniyle, işverenlerle işçiler arasındaki ilişkileri yakından gözlemlediklerini öğreniyoruz⁹².

⁸⁴Hoepfner, 1994: 135.

⁸⁵ Mumford, 2007: 92.

⁸⁶ McKesson, 2015: 96.

⁸⁷ Platon, Sokrates' in Savunması,14.

⁸⁸ Wycherley, 2011: 88.

⁸⁹ Hoepfner, 1994: 141.

⁹⁰ Mumford, 2007: 100.

⁹¹ Wycherley, 2011: 90.

⁹² Hoepfner, 1994: 142.

Demokratik Atina'nın refahında agorada yoğunlaşan etkin ticaret yaşamı canlı bir ögeydi. Böyle olmasına rağmen tutucu ve kendini beğenmiş olanlar agorayı bayağı, kaba, onur kırıcı olarak görürlerdi. Böyle kişiler için agora aylakların bulunduğu bir yerdi; başıbozukluk, kabalık ve dedikodu yuvasıydı. Aristophanes'in yazdığına göre Demosthenes, sucuk satıcısına "Sen agoradan gelen yüz­süz bir alçaksın" demiştir.⁹³ Aristophanes; farklı eğitim sistemlerinin yararlarını tartışırken doğru bilginin "Agoradan nefret etmesini öğreneceksin, zamanını agorada çene çalarak değil, gymnasiada hareket ve görkemle geçireceksin" diyerek tartışmıştır.⁹⁴ İnsanların boş zamanlarında stoalarda, çınar ağaçları altında berber ve şarapçı dükkanlarında ya da demirci dükkanlarındaki ateşin çevresinde kendilerine arkadaş bulmak için toplandıkları yer agoraydı. Burada zaman harcanır, kötü niyetle dedikodu yapılır ya da daha kötü olaylar yaşanabilirdi.⁹⁵ Aristoteles'i agora da hoş karşılanmadığı için Thessalia' daki gibi ticaret yapılmayan, dinsel nitelikte bir agora ile alışveriş yapmak için başka bir agora bulunmalıdır önerisi sunmuşştur.⁹⁶ Aristoteles'in böyle olması gerektiğini söylemesi ve Thessalia'yı örnek göstermesinin nedeni Hellenler'in yaşamları için daha iyi ya da daha kötü olan öğeleri tümüyle birbirine karıştırmış olmalarıydı bu agorada açıkça görülmektedir⁹⁷.

Aristophanes agoranın düzensiz yaşamında kötülükten başka bir şey görmemekle Sokrates' e haksızlık etmektedir. Aylak diye adlandırılan kişiler burada iyi amaçlarla dolaşırdı. Sokrates de bunlardan biriydi ama Sokrates' in Savunması'nda jüriyi kendinden güzel konuşma sanatı beklememeleri, ancak agoradan ondan sık sık duymuş oldukları, alışageldiği üslupta konuşacağı konusunda uyarır⁹⁸. Kallikles Gorgias'ta ona "Her zaman ayakkabı onarıcıları, demir dövücüleri ve böyle önemsiz kişiler hakkında gevezelik ediyorsunuz" der⁹⁹. Sokrates, bu kişilerle agoradaki yerlerinde buluşurdu. Tartışmalar birkaç kişi bir araya gelince stoada başlar ve konular genellikle ahlak, doğa ötesi güçler olurdu. Tartışmalar içten ve canlı geçmiş olmalıydı. Belli bir konuşmacının sevilen bir yeri ve saati, düzenli bir katılım grubu bulunmalıydı. Bir felsefe okulu yaratmaya doğru ilk adım böylece atılmıştı. Atina'da MÖ. 4. yy' da

⁹³Aristophanes, 636, 1258.

⁹⁴Aristophanes, 991,1003.

⁹⁵Wycherley, 2011:91.

⁹⁶Aristophanes, 638, 1261.

⁹⁷Wycherley, 2011:92.

⁹⁸ Platon, Sokrates' in Savunması, 21.

⁹⁹ Platon, Sokrates' in Savunması, 22.

okullar geliştiğinde birçoğu kendine agora dışında yerler aradı¹⁰⁰. Bu amaçla sur dışındaki gymnasionlar bulundu. Ancak agoranın özgür ve canlı ruhu Hellen felsefesine önemli katkılarda bulundu.¹⁰¹

Arkaik Çağda sosyal yaşam tam olarak gelişmemişti. O dönem için sosyal hayatın tümünün geçtiği tek kamu yapısı agoraydı ve kamu yapılarının işlevlerini bünyesinde toplamıştı. Duruma göre bazen meclis olurdu, bazen de bir eğitim yapısına dönüşürdü. Kamu yapıları Arkaik Çağ'dan Klasik Çağ'a geçilirken Arkaik Çağ'da tanımsızdı. Halkın organizasyonu ile ihtiyaçlarının biçimlenerek mekana dönüşmesinden dolayı tanımlı hale gelmiş ve kentin ana unsurlarının tapınaklar ve konutlar değil, bu özelliği kazanmasına neden olmuş ve burada gerçekleştirilen her bir fonksiyon bir mekan olarak tanımlanmış ve kentin içerisinde, agora çevresinde konumlanan yeni kentsel mekanlar haline dönüşmüştür.¹⁰²

Mimari Hellenistik Çağ'da, dinsel etkilerden kurtulmuştur. Tapınak boyutları MÖ. 2. yy' da belirgin biçimde küçük oranlara indirgenmiştir. Artık kentin en önemli yapıları dinsel yapılar değildi. Stoalar, pazar yerleri, gymnasiumlar, tiyatrolar ve meclis binaları gibi halka açık yapılar önem kazanmaya başlamıştır. Agora artık kent merkezi değildir. Çevresindeki kamu yapılarıyla bir bütün olan zondur, agora da bu zonun merkezidir.¹⁰³

¹⁰⁰ Wycherley, 2011:92.

¹⁰¹ Wycherley, 2011: 92.

¹⁰² Tanaç, 2000: 96.

¹⁰³ Tanaç, 2000:104.

İKİNCİ BÖLÜM

MİMARİ AÇIDAN HELLEN AGORASININ ÖGELERİ

2.1. Agora Merkezindeki Yapılar

Hellenler dinlerine çok düşkün bir millet oldukları için agora merkezinde öncelikle sunak ya da tapınak yapıları gelişmiş olmalıdır daha sonra bunlara başta seyyar tezgahlar halindeyken daha sonra yapı haline gelen dükkanlar eklenmiş olmalıydı. Burada tartışılan tapınak, dükkan, tiyatro vb. yapıların ilk defa ortaya çıkışı olmayıp, agora ve çevresinde bu yapıların çıkışıdır.

2.1.1. Sunak/ Tapınak

Altar olarak da bilinen sunak; üzerinde kurban kesilen ve tanrıya sunu yapılan masaya benzer, taştan ve genellikle yüksekte olan, yuvarlak ya da dörtgen şekilli, kurban kanının akması için oluğa ve deliğe sahip mimari bir ögedir.¹⁰⁴ Tapınaklarda bulunan kurban taşı olarak da adlandırılır fakat tek başına sade bir taş da olabilir. Başında dinsel tören yapılırdı.¹⁰⁵ İlkel dinlerde büyük olasılıkla bir taş, bir kaya, bir toprak ya da kaya yığını bu amaca hizmete yetebiliyordu. Kurban etme kurumsallaştıkça, tapınaklarda ve kutsal alanlarda özel sunaklar yapılmaya başlandı.¹⁰⁶ (Resim 5)

Sunak genellikle; tapınak da yapılacaksa doğusunda, tiyatro da orkestrada, agoranın (konumu, topografyasına göre değişse de) genellikle ortasında, evlerde kısacası çoğu mimari ögenin içerisinde bulunurdu. Kurban ya da kurbanlar bu taş üzerinde kesiliyor, kanı akıtılıyor ya da yakılıyordu.¹⁰⁷ Masa şeklindeki sunaklar bezemesiz, yazıtlı, gırlantlı ya da kabartmalıydı.¹⁰⁸ Arkaik Çağda çok sade sunak yapıları varken Klasik Çağda isegösterişli sunaklar ortaya çıkmıştır. Hellenistik ve Roma Dönemlerinde ise süslü, anıtsal farklı tiplerde sunaklar yapılmıştır.¹⁰⁹

Arkaik Çağ'ın ortalarında tanrının evi olarak bilinen tapınak yapısı agoraya yapılmaya başlanmıştır. İçerisinde tanrıya kulluk edilen yapıya tapınak denmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁴ Saltuk, 1990: 16.

¹⁰⁵ Hasol, 2008: 468.

¹⁰⁶ Mura Karatağ, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü Yunan- Roma*, Ezel Basım Yayın, Ankara, 2011, s.29.

¹⁰⁷ Karatağ, 2011: 29

¹⁰⁸ Tamay Tekçam, *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.11.

¹⁰⁹ Saltuk, 1990: 16.

¹¹⁰ Hasol, 2008: 96.

İlk tapınaklar in antis tipli küçük yapılarıdır. Kesin bir kural ya da topografik nedenler olmamakla beraber tapınakların ön yüzeyi doğuya dönük olmuştur. Sunak da genellikle tapınağın doğusunda yer alırdı.¹¹¹ Yunan tapınaklarında ölümlere, tanrılara ve kahramanlara adanan kurbanlar için genellikle bir çukur ya da hendek kullanılırdı. Sunak, üzerinde tanrılara sunulan yiyeceklerin konulduğu bir masa biçiminde de olabilirdi. Bergama Zeus sunağı bu tür yapılar içinde inşa edilen en görkemli sunaklardandır. Bk Resim 6.¹¹²

Helenler dinlerine çok düşkün oldukları için devamlı olarak dini ritüeller düzenlerler, bunun yanı sıra bir toplantı yapılacağı zaman ya da ordu savaşa gideceği zaman, tiyatro gösterilerinden hemen önce vb durumlarda kurban kesilip, ibadet ederlerdi. Bu durumlar gözönüne alındığında agora merkezinde gelişen yapılardan ilki bir dini yapı olmalıydı.

2.1.2. Dükkanlar

Agorada tüccarlar sabahtan gelir, tezgahlarını açar ve satışa başlarlardı. Antik kaynaklardan sabah saatlerinde en kaliteli malların satıldığı ve pahalı olduğu bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra yerel halktan olan zanaatçıların dükkanları agorada bulunurdu. Antik Çağda zanaatçılık günlük hayatta kullanılan her türlü maddenin yapılmasının ortak adıydı ve dükkanlar aile şirketi gibi işletiliyordu.¹¹³ (Resim 7)

Agora da başta dükkan yoktu satıcılar belirli günlerde tezgahlarda mallarını satar, akşam olunca toplanır eve giderlerdi. Agora sosyal yaşamı da geliştirince bir süreklilik gerektirdi ve dükkanlar inşaa edilmeye başladı. Her dönemde olduğu gibi başlangıçta düzensiz olan dükkanlar ilerleyen dönemlerde kentlerin de planlanmasıyla daha düzgün ve planlı bir hal almaya başladı. Yine başta ahşap mimari ya da tentene çekilirken geç dönemlerde kentlerin topografik ve zenginlik durumuna göre taş, mermer mimari şeklinde yapıldı. Seyyar tezgah satıcıları alanın ortasını boş bırakıp çevresinde dairesel şekilde çevrelerken geç dönemlerde dükkanlar topografik konum da göz önünde bulundurarak genel olarak agorayı karşılıklı olarak çevirmiştir.¹¹⁴

¹¹¹ Saltuk, 1990: 48.

¹¹² Karatağ, 2011: 29.

¹¹³ Hoepfner, 2006:31.

¹¹⁴ Hoepfner,2006: 32.

Büyük gruplar, fabricai; zeytinyağı, elbise, boyama gibi üretim hizmeti veriyorlardı. Genelde şehrin dışında üretilen mallar agorada görücüye çıkıyordu.¹¹⁵ Bunların yanı sıra küçük çaplı aile üretimleri de vardı. Hem üretim hem de satım yaparlardı. Bu tarz küçük esnaflar kapaloι olarak adlandırılırdı.¹¹⁶

Hellenistik ve Roma Çağlarında ise boarium (sığır), holitorium (sebze), suarium (domuz), vinarium (şarap), macellum (balık) gibi pazarlar kurulmuştur.¹¹⁷ Antik Yunan’da agorada satılan ürünlerin saflığını ve tazeliğini denetleyen agoranomoi olarak adlandırılan memurlar vardı.¹¹⁸

Aristo’dan bir nesil sonra ticari nedenlerden dolayı ticaretin belli çeşitleri serbest agorada birleştirilmek istendi. MÖ. 4. yy’ın sonuna doğru büyük staolar ortaya çıktı. Bunun yanındaki dükkânların dip/derin kısmında atölye ve dükkânın aynı yerde olduğu bir dizi mekânlar, dükkanlar, ticarethaneler vardı. Bu yapılar kıymetli sütunları ve salonlarıyla kesinlikle seçkin/gösterişli binalar olup eski agorayı güzelleştiriyorlardı.

Agoradaki dükkanların kira gelirinin ne kadar olduğu hakkında bilgi ele geçmemiştir fakat Didim’deki kiralarn, sürekli yenilenen, Apollon Tapınağı’ nın inşasına harcandığı ortaya çıkmaktadır.¹¹⁹

Atina’da Yeni Agora’nın doğu kenarındaki Attalos Stoa’sı bir çarşıdır. John Travlos’un orijinal haline göre restore ettiği 40 dükkân ve atölyeler günümüzde müze olarak kullanılan stoda iki katta bulunuyor. Her bir bölümün, çift kanatlı büyük kapısı var. Üst kata rahatça çıkaran yan merdiven var.¹²⁰(Resim 8)

Agora merkezinde gelişen bir diğer yapının dükkanlar olması şöyle tartışılabilir; elbetteki dükkanlardan kasıt ilk başta seyyar tezgahlardır. Bir toplantı dağılımında ya da tiyatro çıkışında mallarını satmak isteyen satıcılar tezgah açmış olmalıydılar. Daha sonralar da ise bu belli bir kurula tabi tutularak haftanın belli gün ve saatlerinde olmuş ve en sonunda mimari öge olarak yapılmaya karar verilmiş olmalıydı. Mimari ögeye iten neden ise büyük ihtimal depolama alanı isteğı, yaptıkları zanaatleri evde değil de iş yerinde yapmak istemeleri gibi nedenlere bağlanabilir.

¹¹⁵Hoepfner,2006: 33.

¹¹⁶ Saltuk, 1990: 11.

¹¹⁷ Karatağ, 2011: 21.

¹¹⁸ Karatağ, 2011:21.

¹¹⁹Hoepfner,2006: 21.

¹²⁰Hoepfner, 2006: 22.

2.2. Agora Çevresindeki Yapılar

Asıl anlamı toplanma yeri olan agora zamanla pazar yeri olarak kullanılmaya başlamış, soyut bir varlıkken binaların işin içine girmesiyle somut bir varlığa dönüşmüştür. Tiyatro, bouleterion, gymnasion, prytaneion gibi yapılar yokken bunların vazifesi de agorada görülürdü. Önceleri portatif, gezici açılıp kapanan tezgahlar ile ticaret yapılıyordu. Belli günlerde çevre şehirlerden gelip üzüm, yağ, buğday, balık vb maddelerin satışı yapılırdı. Geç dönemlerde esirlerde agorada satılır olmuştu. Agorada gerçekleşen alışveriş ve ticareti denetleyen agoranomoi denilen memurlar bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra hazır halk toplanmışken duyurular yapılırdı.¹²¹

Agora, Hellen kenti geliştikçe merkezde veya liman yakınında bouleterion, prytaneion gibi resmi yapılar ve tapınaklarla birlikte kentin ortası konumuna gelmiştir.¹²²

Buna en güzel örnek Atina agorasında bulunan On İki Tanrı Sunağı' nın tüm yolların başlangıcı sayılmasıydı¹²³. Genel olarak dörtgen ya da dörtgene yakın planlı bir meydana onu çevreleyen stoalardan oluşan agora, nyphaionlar, tapınak, eksedralar ve heykellerle bezenmişti. Geç dönemlerde kent kurucuları, kahramanlar da agoraya gömülmeye başlamış ve heykelleri dikilmişti.¹²⁴ Eski Hellen şehirlerinde agora, sadece herkese açık olan bir düzlük değil, yaşamın tam merkeziydi.¹²⁵ Agora; çarşı ve pazar anlamını daha sonra, MÖ. 5.yy'da kazanmıştır.¹²⁶ Vitruvius kendine göre bir Hellen agorası çizmiştir. Bunun için bkz. Resim 4.¹²⁷(Resim 4)

Elis Agorası örneğinde olduğu gibi hipodrom olara kullanılan agoralar da vardı¹²⁸. Sparta' da agorasının bir bölümüne khoros denilirdi ve burada Gymnopaedia şenliklerinde gençler tanrı Apollo'nun onuruna dans ederlerdi¹²⁹. Bu tarz örnekleri arttırmak mümkündür. Agora zamanla geliştikçe çevresindeki mimari yapılar da artmıştır. İlk önce hangi yapıların yapıldığı bilinmemekle beraber kaynaklara göre ilk

¹²¹Hoepfner, 2006: 52.

¹²²Anadol, 1997: 28.

¹²³McKesson, 2015: 93.

¹²⁴Anadol, 1997: 29.

¹²⁵Anadol, 1996: 76.

¹²⁶Hoepfner, 2006: 53.

¹²⁷Vitruvius, Mimarlık Üzerine 10 Kitap, V.Kitap.

¹²⁸Anadol, 1997: 30.

¹²⁹Hoepfner, 2006: 53.

başta sunak/tapınak, tiyatro, dükkanlar, bouleterion, prytaneion, gymnasium, stoa ve nymphaion, eksedra gibi süs öğeleri eklenmiştir.¹³⁰

Bu sıralamaya baktığımızda ilk başta dükkanların yapılması gerekli değil mi gibi bir soru akla gelebilir fakat birçok antik kaynaktaki bilgilere göre belli günler pazar kurulması ve portatif tezgahlar olmasından dolayı ilk başlarda dükkanlara ihtiyaç duyulmamıştır. İkinci olarak artık ciddi konuşmaların yapılması, meclisin burada toplanması ve meclis konuşmalarından önce toplantının kutsanması adına kurban kesmeleri üzerine sunak yapılmıştır. Sunak ile ilgisi olan tiyatro yapısı üçüncü olarak eklenmiştir. Tiyatro bilindiği üzere dini ritüeller için yapılıyordu daha sonra eğlence amaçlı bir yapıya dönüşmüştür. Bu dini ritüellerle sunağı birleştirerek tiyatro yapısının üçüncü eleman olarak ortaya çıkışı açıklanabilir. Zamanla ticaret gelişmiş ve tüccarlar agoraya dükkanlarını açmaya başlamış ve gelip gitmek maliyetli olduğundan dolayı dükkanlarının içine depo yerleri yaparak artı ürünlerini saklamışlardır. Daha sonra prytaneion, gymnasium, stoa gibi yapılar eklenmiştir. Bu sayılan yapıların hepsinin her kentte ya da kentin agorasında bulunması zorunlu değildir. Topografik, coğrafik vb nedenlerden farklılıklar gösterebilir.¹³¹

2.2.1. Tiyatro

Tiyatro, hem çevre kentler için hem de kentin sosyal yaşamı için çok önemliydi. Dinsel törenlerin yapıldığı, şarkıların seslendirildiği, dansların edildiği, tiyatro oyunlarının gösterildiği, zaman zaman halk meclislerinin toplandığı mimari bir yapıydı. Arkaik hatta Myken Çağına kadar giden tarım toplumlarında yaz sonunda, hasattan sonra şenliklerin yapıldığı bilinmektedir¹³². Şükran gösterisi olarak sunular, kutlamalar, evlilikler yapıldı. Bu etkinlikler için bir alan gerekiyordu.¹³³

Dionysos Thrakialı bir tanrı olarak Yunan Pantheon'una bulunmaktadır.¹³⁴ Şarabın ve tiyatronun tanrısı Dionysos için yapılan şenlikler tiyatronun kökeni ve gelişimi açısından önemlidir.¹³⁵

¹³⁰ Hoepfner, 2006: 52.

¹³² Ferhat Altıntaş, "Grek- Roma Tiyatroları ve Güneybatı Anadolu' da Bu Dönemde İnşa Edilmiş Tiyatrolardan Örnekler", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s.27.

¹³³ Altıntaş: 2008:28.

¹³⁴ Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul,2010 , s.67.

¹³⁵ Grimal, 2010: 68.

Tiyatro koro refakatinde din için yapılan danslardan doğmuştur. Tiyatro oyunları şenlikler ve dinsel bayramlarla ilintili olarak düşünülür. Dinsel bir karakter taşır.¹³⁶ Dionysos kültüyle yakın ilişkilidir. Dionysos' un toplum yapısıyla ilgisi de önemli. Yunan tanrıları toplumun aristokrat kesimini temsil etmektedir. Tanrıların ilişkileri aristokrat bir aileye benzer. Babalar, dedeler, eşler, sevgililer, aşklar, savaşlar vb. Dionysos bu aristokrat yapıdan uzak bir tanrıdır. Büyük ihtimalle Homeros'da Dionysos'dan az bahsedilmesinin nedeni de bu aristokrat yapıdan uzak olması olabilir. MÖ. 6. yy' da Dionysos adı şenlik takvimlerinde yer almaya başlar¹³⁷. Dionysos adına dört şenlik vardı. Dionysos şenlikleri kış ve ilkbahar aylarında kutlanır. İlkbaharda, fırtınalı kış günlerinden sonra kutlanmasının bir amacı da havaların düzelmesiyle yeniden başlayan deniz ticaretini de kutlamak ve kutsamaktır.¹³⁸

Yunan tiyatrosu daima dik bir yamaca yaslanarak inşa edilmiştir. Bunun için yamaç dibinde kovuk bir alan tercih edilir. Bu olmadığı takdirde yamaç oyulur, sonra teraslama yapılır. Tiyatro pi sayısı ölçüt alınarak altın oranlar silsilesine dahildir. Şehir genel olarak bir tepe üzerinde veya eteğinde olduğu için böyle elverişli yer bulmak güç olmamıştır. Güneşin konumu ve rüzgar yönü önemlidir. Genelde cavea güneybatıya, batıya bakmaktadır. Soğuk rüzgarlar almaması ve güneşin seyircileri fazla rahatsız etmemesi gerekir.¹³⁹ Dinsel amaçlı olduğu için tapınak bağlantılı olabilirdi.¹⁴⁰ (Resim 9)

Antik Hellen tiyatrosuna giriş iki yandaki paradoslardan sağlanmaktaydı, paradosların üstü açıktı. Oturma alanı yarım daire şeklinde (analemma) çevriliydi. Oturma basamakları arasında kalan yerlere kerkides denirdi¹⁴¹. Önceleri sahne ve oturma bankları (ikria) portatifti, daha sonra basit taş basamaklar yapılmıştı¹⁴². Daha sonraları sahneye bir ön sahne eklenmişti. Cavea ve skene birbirinden ayrı yapıları ve bütünlük yoktu. Antik Yunan tiyatrosu genellikle onu çevreleyen kent ve manzara ile bütünleşmişti. Agora çevresinde inşa edilen tiyatro ise genellikle sahne kısmı tapınağa dönük şekilde yapılır böylelikle tanrının da oyunu seyretmesi amaçlanırdı. Bunun en

¹³⁶ Metin And, *Dionysos ve Anadolu Köylüsü*, Elif Yayınları, İstanbul, 1962, s.20.

¹³⁷ C. Ashby, *Classical Greek Theatre: New Views of and Old Subject*, Universty of Iowa Press, Iowa, 1999, s.17.

¹³⁸ Özel Tereman, "Roma Dönemi Tiyatro-Tapınak Kompleksleri ve Anadolu' daki İzdeşimleri", Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2007 s. 41.

¹³⁹ Tereman, 2007: 71.

¹⁴⁰ Saltuk, 1990: 154.

¹⁴¹ Tereman, 2007: 71.

¹⁴² Tereman, 2007: 72.

güzel örneklerinden biri Atina Agorası'dır.¹⁴³ Yani özetleyecek olursak antik Yunan'dan beri önemli gelişmeler gösteren tiyatro üç ana unsurdan oluşuyordu. Tepeye yaslanmış yuvarlak ve basamaklı seyirci bölümü, önceleri daire sonra yarım daire olan dans ve trajik sahnelerin yer aldığı orkestra bölümü ve son olarak sahne tiyatronun ana parçalarıydı.¹⁴⁴ (Resim 10)

Dini ritüellerden doğan tiyatro agora çevresinde gelişen ilk yapılardan biri olmalıdır. Koro, tiyatro gösterileri; tiyatro binaları yapılmadan önce agorada yapılırdı. Belki halkın sığmamasından belki de başka bir nedenden ötürü tiyatro gösterileri kendine ait bir binaya taşınmıştır. Oturma sıraları muhtemelen erken dönemlerde ahşaptan olmalıydı zaman ve teknoloji ilerledikçe ya da kentin refah düzeyi arttıkça taş yapılar gözlenmeye başlamıştır.

2.2.2. Bouleterion

Antik Yunan'da boule adı verilen kent meclisinin toplandığı bina olan bouleterion başlangıcından beri kapalı bir yapıydı¹⁴⁵. Arkaik Çağ'dan beri karşımıza çıkan bir yapı türüdür. Kentlerin birçoğunda ilk kamu yapısı bouleteriondur.¹⁴⁶ (Resim 11) Genellikle büyük bir salon ve yan mekanlardan oluşur.¹⁴⁷ Prtyneion ile arasındaki yakın benzerlik prtyneionun şehrin kutsal ocağını içermesine karşın bouleterion da çoğunlukla ocak tanrıçası Hestia' nın bir sunağının bulunmasıyla belirtilebilir.¹⁴⁸ Burada sunak bulunmasının ve her toplantıdan önce kurban kesilmesi ilk başta agorada sunak yapısının bulunmasını destekler niteliktedir.

Tiyatro ile mimari açıdan benzerlik gösterir. Bouleterion da sahne yerine prytane yani başkan kürsüsü ya da sunak bulunmaktadır.¹⁴⁹ Meclisin toplanma yerleri önceleri, erken tiyatrolarda olduğu gibi tepe yamaçları ve açık alanlardı. Bu yerler halk meclislerinin yanı sıra kentler birliği ve kült toplantıları için de kullanılıyordu.¹⁵⁰

¹⁴³ Saltuk, 1990: 155.

¹⁴⁴ Hasol, 2008: 503

¹⁴⁵ Saltuk, 1990: 34.

¹⁴⁶ Tekçam, 2007: 33.

¹⁴⁷ Karatağ, 2011: 78.

¹⁴⁸ Saltuk, 2011: 34.

¹⁴⁹ Karatağ, 2011: 78.

¹⁵⁰ Ali Kazım Öz, "Antik Dönem Meclis Binalarının Metropolis Örneğinde İncelenmesi ve Korunması", Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir, 2006, s. 24.

Solon'un yaptığı eşitlik, vatandaşların kanun önündeki eşitliği halk meclisinin önemini artırdı.¹⁵¹ Bu kurum sürekli güç ve anlam kazandı. Halk meclisinin yeri şimdiye kadar basit bir çevreydi. Oturma sıraları olan bir yapıdan uzun süre vazgeçildi.¹⁵²

Birçok şehirde bouleterion ilk kamu yapılarının arasında yer almış olmalıdır. Arkaik Çağ'da Delphi ve birkaç kentte bouleterion dikdörtgen planlı olarak saptanmıştır. Birçok kentte bouleterionun mimari tipi tartışmalıdır fakat en kabul gören kare planın içine tiyatro benzeri küçük bir düzenin otutturulması kabul görmektedir.¹⁵³ Gelişen çatı tekniği de bu düzene yardımcı oldu. Hellenistik Çağ'da bouleteriona bir propylondan geçilerek girilen bir ön avlu ve bunun gerisinde yarım daire şekilli ya da "U" planlı amfi biçiminde oturma sıralarından oluşmaktaydı.¹⁵⁴ En güzel ve belirgin örneklerini Hellenistik Çağ'da görmeye başladığımız bouleterionun MÖ. 6. yy'da ortaya çıktığı ve giderek kabul edilir hale gelmiştir. Bouleterionun son biçimi dört duvar arasına yapılmış ve üzerine çatı çıkılmış küçük bir dikdörtgen ya da yarım daire biçimli bir tiyatroydu. Çatıyı destekleyen iç sütunlar kare biçimdeydi. Yarım daire biçimli oturma düzeni sayesinde görüş ve duyma kolaylığı sağlanıyor dezavantajı ise m, mari planlamada biçimsiz köşeler oluşuyordu.¹⁵⁵ Roma döneminde siyasi değişiklikler olmuştur ve bouleteriona ihtiyaç kalmamış ve bouleterionlar olasılıkla odeon gibi kullanılmaya başlanmıştır.¹⁵⁶

Agora Homeros zamanından beri halk meclisine ve kültür olaylarına hizmet vermiştir. Agora, öngörülen hukuki sınırla ve tepenin kenarında yer alan ilk ve basit, hatta göze çarpmayan kamu binaları ile birlikte yapıldılar.¹⁵⁷ (Resim 12)

Bouleterion, tiyatro binasından esinlenerek yapılmış bir yapı olmalıydı. Antik kaynaklardan bouleterionu olmayan kentlerin toplantılarını tiyatroda yaptığını öğrenmekteyiz. Bouleterion da herkesin konuşmacıyı hem görebilmesi hem de duyabilmesi için tiyatro düzeninde yapılmıştı. Tiyatroya benzer bir yapı olmasının nedeni hem görselde konuşmacıyı görme hem de tiyatrodaki akustik düzenle

¹⁵¹ Hoepfner, 1994: 85.

¹⁵² Hoepfner, 1994: 86.

¹⁵³ Karatağ, 2011: 78.

¹⁵⁴ Karatağ, 2011: 79.

¹⁵⁵ Saltuk, 1990: 34.

¹⁵⁶ Karatağ, 2011: 79.

¹⁵⁷ Hoepfner, 1994: 86.

konuşmacıyı daha iyi duyma olmalıydı, zira önemli devlet işlerinin konuşulduğu toplantılar yapılmaktaydı.

2.2.3. Prytaneion

Prytaneion, Hellen kentinde sürekli ateş yanan, yabancı ülkelerden gelen elçilerin, seçkin yabancıların, savaşta ya da Hellenler arasındaki oyunlarda kazandıkları başarılarla halkın övgüsünü toplayan halk kahramanlarının ağırlandıkları yapıdır.¹⁵⁸ (Resim 13) Ateşin sönmemesinden sorumlu olan prytane, bouleterion üyelerinden seçilmekteydi.¹⁵⁹ Meclis çalışmaları yürütüldüğü zamanlarda yemek yenir ve gece kalındığı da olurdu.¹⁶⁰ Koloni kuracak kişiler yanlarına bu ocakta yaktıkları odunları alırlar ve gittikleri deniz aşırı ülkede yeni bir prytaneion kurarlardı¹⁶¹. Mimari özellikleriyle herhangi bir evden pek farklı değildir. Prytaneionun mimari tipinin öteki yapılardan farksızlığı kesin topografik ya da yazılı kanıtlar yoksa yapının tamamlanmasını güçleştirmektedir. Hippodammos planlı kentlerde prytaneion için agoranın yanında bir yerin seçildiği gözlemlenmiştir.¹⁶² Prytaneionun dairesel planlı örnekleri görülür fakat çoğunlukla dörtgen planlıdır.¹⁶³ İki ana mekana sahipti. Bu mekanlardan biri kutsal ateşin yandığı oda, diğeri ise seçkin konukların yemek yediği salondur.¹⁶⁴

En önemli özelliği halkın ortak malı olan ocağıydı. Ocakta şehrin toplumsal yaşamının simgesi olan ve ocak tanrıçası Hestia' nın kültüne bağlı ateşin sürekli yanması sağlanırdı. Burada yanan ateşi bekleyenlere küret adı verilirdi.¹⁶⁵ (Resim 14)

Tarihleme olarak bouleterion ile prytaneion her antik kent için tartışmalıdır, çünkü daha önce değinildiği gibi Hellenler dinlerine çok düşkündü ve prytaneion kutsal alanın dışında kent için kutsal bir yerdirdi ve kentin devamlılığı bu ateşe bağlanırdı. İşlevsel olarak da bazen devlet toplantılarının burada yapılması, elçilerin buralarda ağırlandı. Bu yüzden hem kent topografyası hem de kentin maddi durumuna göre bazı

¹⁵⁸ Saltuk, 1990: 35.

¹⁵⁹ Saltuk, 1990: 36.

¹⁶⁰ Tekçam, 2007: 184.

¹⁶¹ çam, 2007: 1845.

¹⁶² Saltuk, 1990: 127.

¹⁶³ Karatağ, 2011: 341.

¹⁶⁴ Tekçam, 2007: 184.

¹⁶⁵ Saltuk, 1990: 127.

kentlerde sadece bouleterion bazı kentlerde ise prytaneion bulunurdu, ikisinin mevcut olduğu kentler ise maddi durumu daha iyi ola kentlerdi.

2.2.4. Stoa

Antik kentlerde halkın genellikle güneş ve yağmurdan korundup dinlendikleri yapı türüdür.¹⁶⁶ Hellen mimarisinde bir yapıdan bağımsız olarak yapılan sütunlu ya da üstü örtülmüş yaya yoludur.¹⁶⁷ Portik veya çatılı sütun dizisinden oluşur.¹⁶⁸ Arka cephesi boyunca bir duvarla kapalı, ön cephesinde bir ya da çok sayıda sütun sayısı bulunan, üzeri çatıyla örtülü ince uzun galeriye de stao denmektedir. Atina akropolisinin yanındaki agorada birçok stoa bulunmaktadır.¹⁶⁹(Resim 15)

Agora, stadion, gymnasium ve tiyatro gibi yapılarla ya da caddelerle ve temenoslarla bağlantılı olabilmekteydi. Stoa mimarisi Arkaik Çağ'dan Hellenistik Çağ'a değin değişiklik göstermiştir. Öncü stoalara Mısır'da tapınakların avlularında, Minos ve Myken saraylarında rastlanır¹⁷⁰. Bir kamu yapısı olan stoalar MÖ. 4-2. yy arasında yaygın olarak kullanılmıştır. Stoalar çoğunlukla kutsal alanlarda yer almışlardır. Agora stoalarının siyasal, ticari vb işlevleri vardı¹⁷¹. Dükkanlar ve tahıl ambarları burada bulunuyor, meclis ve mahkeme burada toplanıyordu. Stoaların sosyal işlevi toplum yaşamında önemli bir yer tutmaktaydı. Öğrenciler, filozoflar tarafından stoalarda eğitilir, hatipler halka burada seslenirdi.¹⁷² Stoalar özelliklerine göre isim alırlardı. Anadolu' da dor düzenindeki stoalar yaygındı.¹⁷³ Stoa sadece agoraya ulaşan caddelerde mimari özenlilik kaygısı barındıran bütün kutsal alanlarda ve gymnasiumlarda stoalara rastlanabilirdi dolayısıyla sadece agoraya özgü bir yapı değildi. MÖ. 5. yy'dan başlayarak stoa birçok şehrin özellikle de agoranın dikkat çeken özelliklerinin arasında sayılmıştır.¹⁷⁴

¹⁶⁶ Tekçam, 2007: 211.

¹⁶⁷ Karatağ, 2011: 379.

¹⁶⁸ Hasol, 2008: 465.

¹⁶⁹ Karatağ, 2011: 379.

¹⁷⁰ Hasol, 2008: 466.

¹⁷¹ Karatağ, 2011: 381.

¹⁷² Karatağ, 2011: 381.

¹⁷³ Tekçam, 2007: 211.

¹⁷⁴ Saltuk, 1991: 142.

Zamanla büyük stoalar inşaa edilmeye başladı ve Hellenlerin sosyal hayatının geçtiği en önemli yapı haline gelmişti. Erken dönemlerde kullanım açısından Oryantal kültürlerde benzeri olmayan bu yapı Roma Dönemi'nde bazilikaya dönüşmüştür.¹⁷⁵

Önemli stoa örnekleri arasında Atina'daki Attalos stoası ve Poikile (Resimli) stoası sayılabilir.¹⁷⁶ Stoalar pazaryeri ve tapınakları çevreleyerek bir alışveriş yeri ya da kamusal alan oluşturlardı. Bazı stoaların sütunları arkasında odalar vardı, bazı stoalar da iki katlı yapılmıştı.¹⁷⁷

Çok fonksiyonlu kullanılan stoalar başlangıçta kutsal alanlar için geliştirilmişti. MÖ. 7. yy'ın geç döneminde gelişen şehirlerde stoalar, agoralar üzerinde inşa edilmişlerdi. Yunan sütun mimarisinin temsili karakteri başlangıçta tapınaklara ve kutsal alanların diğer yapılarına aitti, çok az olarak diğer yapılarda kullanıldılar. İlk başta stoalar mahkeme binalarıydı. Mahkemelerin merkezi olan stoalar, bu mimarinin dünyevi alana taşınmasının en eski örneğidir.¹⁷⁸ (Resim 16) Stolar içerdikleri akım olarak; Eski stoa, Orta stoa, İmparatorluk döneminde stoa olarak ayrılmıştır.¹⁷⁹ (Resim 17)

Geç Tunç Çağı saray mimarisinin Arkaik Dönem'de ortaya çıkan ve antik çağın sonuna kadar var olan stoa formuna öncülük ettiği düşünülmektedir. Stoalar özellikle MÖ. 4 yy sonrasında patlak verdi. Önceleri insanlar agoradaki işlerini hallederken yağmur, güneş gibi doğa olaylarından rahatsız oluyorlardı ki korunmasına yardımcı olarak agoraya eklenmiş olmalıydı. Gerisinde bulunan galeriler de satıcılar için bir eksikliği giderip depo olarak kullanılmaya başlandı ve fonksiyonel bir yapı ortaya çıkmış oldu.

¹⁷⁵J. J.Coulton, *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Clarendon Press, Oxford 1976, s. 1.

¹⁷⁶ Hasol, 2008: 465.

¹⁷⁷ Karatağ, 2011: 379.

¹⁷⁸Hoepfner, 1994: 86.

¹⁷⁹Jean Burn, *Stoa Felsefesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.25.

2.2.5. Gymnasion

Gymnasion, kelime anlamı çıplak olan gymnosdan türemiştir. Hellenler sporu çıplak olarak yaparlardı.¹⁸⁰ Yunan ve Roma mimarilerinde, gençlerin bedensel ve zihinsel eğitim gördüğü, spor etkinliklerinin gerçekleştiği yapıdır.¹⁸¹ Gymnasion, halkın soyunarak beden eğitimi yaptığı alan anlamına gelmektedir. Helenlerin yaşamında beden eğitimi büyük bir yer kaplardı Pausanias'ın belirttiğine göre gymnasion da aynı tiyatro ve bouleterion gibi Hellen kentinin ana öğelerindendir¹⁸². İlk gymnasionlar, kent dışında koruluklarda ve özellikle ırmak kenarlarında spor karşılaşmalarının ve askeri eğitimlerin yapıldığı geniş alanlardı. MÖ. 4. yy'a kadar bu tür etkinlikler kent içindeki agorada gerçekleşiyordu.¹⁸³ Gymnasion da agora gibi polisi tamamlayan öğelerdendi. Gymnasionların nerede yapılacağının saptanmasına çeşitli faktörler belirlerdi. İlk gymnasionlar tanrıların ya da kimi yerel kahramanlarının kutsal alanına değişmeden bağlı kaldı. Gymnasionun genellikle Hermes ve Herakles adına yapılırdı, fakat kültler değişiklik gösterebilirdi.¹⁸⁴ Arkaik Çağ gymnasionlarının en iyi örnekleri Atina'daki Akademia, Lykeion ve Kynosarges'tir.¹⁸⁵ MÖ. 4. yy'da belli bir plana oturan, yapılaşmış palastralı gymnasion tipi gelişmiştir. Vitruvius bir gymnasionun palestra ve stadiondan oluştuğunu belirtmiştir¹⁸⁶. Eksedralar, gösterişli kapılar, sunaklar ve kült odaları daha sonradan eklenmiştir. (Resim 18) Genellikle kent yönetimince inşa ettirilen bu gymnasiumlar geniş bir spor tesisi niteliğindedir.¹⁸⁷ Gymnasionun yöneticisi gymnasiarkhos toplum içinde önemli bir statüye sahip olmuştur. Hellenistik ve Roma döneminde görkemi artmıştır Vitruvius kendi idealine göre bir gymnasium çizmiştir bunun için bkz. Resim 19.¹⁸⁸(Resim 19)

Çoğu işin olduğu gibi sporla ilgili aktiviteler de ilk başta agorada yapılıyordu. Devlet toplantılarının bouleteriona taşınması, tiyatro gösterilerinin agorada olaması, dini ritüellerin burada gerçekleşmesiyle agora giderek kalabalıklaşmaya başladı ve

¹⁸⁰ Tekçam, 2007: 84.

¹⁸¹ Tekçam, 2007: 84.

¹⁸² Wycherley, 1993: 125

¹⁸³ Tekçam, 2007: 84.

¹⁸⁴ Saltuk, 1991: 60.

¹⁸⁵ Karatağ, 2011: 177.

¹⁸⁶ Vitruvius, Mimarlık Üzerine 10 Kitap, V.Kitap.

¹⁸⁷Nezih Başgelen, Antik Çağ Kent Yaşamında Kamusal Spor Mekanları ve Anadolu Gymnasionları Genel Bir Bakış, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.

¹⁸⁸ Karatağ, 2011: 178.

sporcular için yeni bir yer gerekliydi, bu yüzden spor müsabakaları, antrenmanlar gymnasium yapılarına taşındı.

2.2.5. Latrina

Antik Yunan’da tuvalet için mekan kullanımının yaygın olmadığı, ancak tuvalet ihtiyacının, eski çağlardan beri yaygın olarak doğada ya da taşıma kaplar ile giderildiği arkeolojik bulgulardan anlaşılmaktadır.¹⁸⁹ Arkeolojik bulgular ve yazılı kaynaklar, Hellenlerde tuvalet anlayışının varlığına işaret etmektedir. Özel ya da genel anlamda tuvalet mekanının işlevsellik kazanması, su taşıma sistemleri ile kanalizasyon sistemlerinin gelişmesiyle paralellik göstermektedir. Ayrıca kentleşme olgusuyla birlikte ortadaki pis koku ve görüntüler, bu ihtiyacın belirli mekanlarda giderilmesi fikrini getirmiştir.¹⁹⁰ (Resim 20)

Latrinalar Roma Mimarisinde umumi tuvalet yapılarıdır. Ayrı ayrı kabinlerin bulunmadığı bu yapılarda duvarları izleyen sekiler üstüne delikler açılmıştır. Side’deki tiyatro sahne binasının dış köşesinde yer alan ve agoraya açılan, yarım daire planlı, tonoz örtülü latrina Anadolu’ daki en anıtsal örnektir.¹⁹¹ (Resim 21)

İnsanoğlunun en doğal ihtiyacı tuvalet olduğu düşünülürse çoğu yapıdan önce agoraya latrinanın eklenmesi düşünülebilir fakat kanalizasyon sisteminden geç gelmesinden dolayı ortak alanlara latrina yapısı daha geç gelmiştir.

2.2.6. Nymphaion

Yunan ve Roma mimarilerinde orman, göl, dağ ve kırlarda yaşayan su perileri olan Nymphalara adanmış kutsal alan ya da yapılara nymphaion denmektedir.¹⁹² (Resim 22) İlk başta içinde bir kaynak ya da akarsu bulunan doğal mağaralar bu adla tanımlanmış, daha sonra nişler heykel ve sütunlarla bezeli anıtsal çeşme yapılarına nymphaion denmeye başlanmıştır.¹⁹³

Arkaik Çağın ilk örnekleri bir kayanın işlenmesiyle elde edilmiş, ayrıca ev biçimli ve tek katlı yaonılmış yapılar da görülmüştür. Hellenistik ve Roma Dönemlerinde

¹⁸⁹ H., P., Erdemir, *Hellen ve Roma Toplumlarında Tuvalet ve Temizlik*, Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, II/2, Ankara, 2010, 104.

¹⁹⁰ Tekçam, 2007: 128.

¹⁹¹ Karatağ, 2011: 246.

¹⁹² Saltuk, 1991: 110.

¹⁹³ Karatağ, 2011: 283.

nymphaionların cepheleri çok katlı ve süslüydü.¹⁹⁴ Arkaik örneklerde bezemeli ya da bezemesiz ev biçimli çeşmelere rastlanırdı.¹⁹⁵ Ev biçimli Hellen çeşmelerinde hiçbir zaman birden fazla kat yoktu ve sadeydi. Özellikle MÖ. 6. yy'ın vazo resimlerinde ev biçimli çeşmelerin örnekleri görünmektedir.¹⁹⁶ Nymphaionlar şehrin merkezinde, agora, tiyatro, hamam vb. kamu yapılarının yakınında, sokaklarda, kutsal alanlarda ve aquaeductusların şehre vardığı yerlerde inşa edilmişlerdir.¹⁹⁷ Sütun dizisi yalnızca bir ön yüz ya da bir gösteriş değildi, suyu koruyup temiz tutma, su almaya gelen kişiye gölge ve barınak sağlama gibi yararlı amaçları vardı.¹⁹⁸ Erken dönemlerden itibaren doğal kaynakları su gereksinimleri için kullanılmış olan Yunanlılar, kaynakların tanrıçalarına adadıkları bu yerlerde, suyun aynı zamanda bölge halkı tarafından rahat bir şekilde kullanılması için gerekli olan düzenlemeleri yapmışlardır. Bu amaçla kutsal değere sahip olan bu yerleri düzenleyerek, bölgeye su sağlayan fonksiyonel yapılar haline dönüştürmüşlerdir.¹⁹⁹(Resim 23)

Çeşme yapıları hem nympheler için hem de su ihtiyacından dolayı yapılmaktaydı. Dönem ilerledikçe daha çok süs ve ihtişam için yapılmaya başlanmıştır. Agoradaki nymphaionlar da ihtiyaçtan çok gösteriş için yapıldığından daha geç tarihlerde eklendiği saptanmıştır.

¹⁹⁴ Karatağ, 2011: 284.

¹⁹⁵ Karatağ, 2011: 283.

¹⁹⁶ Saltuk, 1991: 110.

¹⁹⁷ Karatağ, 2011: 284.

¹⁹⁸ Saltuk, 1991: 110.

¹⁹⁹ Erol, A., *Aiolia, Ionia, Karia, Lykia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia Bölgeleri Çeşme Yapıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 1999: 15.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARKAİK VE KLASİK DÖNEMLERDE AGORALAR

3.1. Yunanistan'daki Agoralar

Agora bir topluluğa atfedilemezse de Hellenlerle olan bağı da inkar edilemez. Agorayı incelemek için en iyi yer şüphesiz ki Yunanistan' dır. Agoranın arkaik ve klasik dönemlere tarihlenen örneklerinden günümüze kadar en bariz halde gelen yedi antik kenti inceleyerek agora biçimi, planı, yönü ve çevresindeki yapılardan bahsederek tarihlleme yapılmaya çalışılmıştır. (Tablo 1)

3.1.1. Atina Agorası

Atina Hellenlerin başkenti olduğu için daima diğer kentlerden farklı bir konumda olmuştur. Atina'nın düzensiz sokakları olduğunu antik kaynaklardan öğrenmekteyiz. Düzensiz sokakların nedeni şehir planlaması yapılmadığından mı yoksa savaş anında karşı güçleri şaşırtmak için bir strateji olduğundan mı hala bilinmemektedir. Atina' nın erken evresi akropolisin alt yamaçlarında iyi şekilde tahkim edilmiş ve MÖ. 9.yy' a tarihlendiği gözlemlenmiştir.²⁰⁰ Atina agorası MÖ. 6.yy'dan MS. 2 yy'a kadar kullanılmıştır. Agorada çok detaylı bir kazı yapıldığı için, Hellen kentinde bulunan bir agorada hangi mimari elemanların bulunup bulaunmadığı sorusunu en iyi şekilde yanıtlayabilir. Bu özelliğinin dışında çağlar boyunca gelişen agora tipine de oldukça iyi bir örnektir.²⁰¹ (Resim 24)

Kahramanlar Çağı da denen Geç Bronz Çağ büyük Myken saraylarının gelişimi, aynı zamanda Hellen mitolojisindeki İlyada, Odysseia gibi eserlerin ortaya çıkış çağı olmuştur. Erken dönemde Atina' da, günümüzde akropolis olarak adlandırılan bölgenin etekleriyle güneye doğru uzanan yerde erken sarayların bulunduğunu antik kaynaklardan öğreniyoruz. Erken saraylardan biri sonraki çağlarda inşaatının tüm izlerini ortadan kaldırılarak yok edilmesine rağmen surları, gizli bir çeşmesi ve teras duvarları ile kale üzerinde kendini belli etmekteydi²⁰². Kazılarda çok sayıda dağılmış kuyu açığa çıkartılmıştır. Bu çeyrekte akropolün güneyinin geniş bir yerleşim yeri olduğunu bulunan depo çukurları göstermektedir²⁰³. Ayrıca agoranın altında Geç Tunç Çağına tarihlenen mezarlık bulunmaktadır. Kazılan 47 mezarda lüks Myken ve Girit

²⁰⁰ E.J., Owens, *The City in the Greek and Roman World*, Homer Kitabevi, İstanbul, 1994, s.11.

²⁰¹ John M., Comp, *The Athenian Agora Excavations in the Heart of Classical Athens*, Thames and Hudson, London, 1986, s.5.

²⁰² Owens, 1994: 12.

²⁰³ Comp, 1986: 25.

malları bulunmuştur²⁰⁴. Agoranın mezarlık olarak kullanılması Karanlık Çağda da devam etmiştir²⁰⁵.

Akropolün mimari görünümü hakkında Arkaik Çağa'a kadar fazla bilgi edinilememiştir. Akropol tepesi Peisistratos tarafından MÖ 7. ve 6.yy'lar içerisinde iki defa ele geçirilmiştir²⁰⁶. Mimari olarak bir propylon ve kuzeybatı eteklerinde bulunan en büyük su kaynağının etrafına dokuz kapılı bir duvar olan Enneapylon inşa edilmiştir.²⁰⁷

Eski Atina'da agoranın bulunmaması düşünülemez. Günümüzde eski caddeler bilinmeyen bir alana işaret etse de eski agoranın yeri ve şekli sadece yapılacak olan kazılar sayesinde açıklanabilir. Genel olarak gelişmekte olan şehirlerde agoralar caddelerin kesiştiği noktalarda ve merkeze en yakın mesafede kurulurdu. Bu yüzden eski agora caddelerin kesiştiği uygun bir yerde olabilir²⁰⁸.

Antik kaynaklara göre Arkaik Çağ' da Atina' nın ilk agorasının günümüzdeki bilinen yerinde değil, dışarıda bir yerde olduğu belirtilmektedir²⁰⁹. Bugün bildiğimiz agora alanı, olasılıkla Panathenaik yolu boyunca, Peisistratos çağınca gelişip biçimlenmiştir²¹⁰.

Pers Savaşları öncesi alanın bir planının çıkartılmasının zorunluluğuna karşın bazı binalar hakkında birçok bilgi vardır. Batı kısımda; Zeus, Apollon, Metroon, Bouleuterion ve Prytanicon tapınakları vardı²¹¹. Kuzeyde kısımda tiran Peisistratos tarafından yaptırılan iki sunak bulunmaktadır. 12 Tanrının ve Leokoreion'un sunağı da burada bulunmaktaydı²¹². Agoranın güneydoğusunda, Eleusinion' un Demeter kutsal alanı bulunmaktaydı.²¹³

Atina agorasının kurulduğu yerin tarihi, Geç Neolitik Dönem'e kadar inmektedir. Geç Tunç ve Demir Çağların'da agoranın kurulduğu alan mezarlık olarak

²⁰⁴ Owens, 1994: 15.

²⁰⁵ Comp, 1986: 26.

²⁰⁶ J. Camp, The Athenian Agora, *The American School of Classical Studies at Athens*, New Jersey, 2003, s. 410.

²⁰⁷ Gouvousis, *The Acropolis of Athens*, Athens, 1995, s. 31.

²⁰⁸ Hoepfner, 2006: 16.

²⁰⁹ L. Gawlinski, The Athenian Agora, Atina Museum Guide, Atina, 2015, s.88.

²¹⁰ W.B. Dinsmoor, Ancient Athenian Building Methods, *The American School of Classical Studies at Athens*, , New Jersey, 1984, s.14.

²¹¹ J. Camp, The Athenian Agora Site Guide, *The American School of Classical Studies at Athens*, Princeton, 2010, s.222.

²¹² . Gawlinski, 2015: 91.

²¹³ John M. Camp, *The Athenian Agora*, T&H, London, 1986, s. 36.

kullanılmıştır.²¹⁴ Areopagos kayalığının altından, kuzeyde Eridanos Çayı'nın yatağına kadar uzanan alanda konumlanmış Atina agorası MÖ. 6. yy' da büyümüştür²¹⁵. Peisistratos ve oğullarının desteğiyle gelişen agora MÖ. 6. ve 5.yy'da dinsel kimliğinin yanı sıra genel bir toplanma alanı olarak da kullanılmıştır. Tiran Peisistratos MÖ. 6.yy'ın son çeyreğinde alanda bir nymphaion yaptırmıştır. Peisistratos' un torunu MÖ. 521 yılında archon olduğunda, agoranın kuzeyine Oniki tanrı altarını inşa ettirmiştir.²¹⁶

Atina Agorası' nda sadece ticaret değil bunun yanı sıra tanrı ve tanrıçaların onurlandırılması için dini faaliyetler gerçekleştirilmiş ve belki de festivallerin özünü oluşturmuşlardır. Belkide bu yüzden Panathenaia Şenlikleri Atina vatandaşı için çok büyük önem arz ediyordu²¹⁷. Atina agorasında ostrakismos denen çanak çömlek mahkemeleri görülmekteydi.²¹⁸ Atina agorasında *Metronomos* denilen ölçü denetleyicisi olarak bilinen memurlar vardı. Bu memurlar ağırlık ve uzunluk ölçülerinin denetimini yaparlardı.²¹⁹

Akropolis'in kuzeybatısında agora alanında bugün yeni Agora olarak adlandırılan yer, Wilhelm Dörpfeld ve H. T. tarafından iyi bir araştırılma yapıldı ve 1994' de T. Leslie Shear yaptığı yeni yorumla; MÖ. 600'lü yıllarda krallar boş alan bıraktılar çünkü hızlı gelişip büyüyen Atina' da dinsel törenler için Atina ve Attika halkının bir araya gelip, toplanacağı bir alan gerekliydi yorumunu yapmışlardır²²⁰. Üzerinde çok az yapı vardı. 100 yıl sonra Kleistheres demokrasiyi ilan ettikten sonra yeni şehir merkezinde bir kutlama alanı ve yeni bir agoraya çevrildi²²¹. Bu alanın kenarında ilk umumi yapı ortaya çıktı. O zamana kadar orada sadece MÖ. 520'lerde inşa edilen güneydoğu çeşme binası bulunuyordu²²². Dikdörtgen planlı bouleuterion ve ondan kısa bir süre sonra da tholos inşa edilir²²³. Pausanias bu yuvarlak yapıyı Prytānen

²¹⁴ Comp, 1986: 25.

²¹⁵Homer A. Thompson ve Richard E. Wycherley, "The Agora of Athens: The History, Shape and Uses of an Ancient City Center", The Athenian Agora, Vol. 14, The American School of Classical Studies at Athens, New Jersey 1972, s. 19.

²¹⁶Thompson, 1972: 20.

²¹⁷John M. Camp, "Gods and Heroes in the Athenian Agora", The American School of Classical Studies at Athens, New Jersey 1980, s. 53.

²¹⁸Mogens H. Hansen, "The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structure, Principles and Ideology", University of Oklahoma Press, Norman 1999, s. 35.

²¹⁹Edward M. Harris, "Democracy and the Rule of Law in Ancient Athens: Essays on Law, Society, and Politics", Cambridge University Press, New York 2006, s. 147.

²²⁰Thompson, 1972: 21.

²²¹ Camp, 1980: 4.

²²² Hansen, 1999: 35.

²²³ Thompson, 1972: 22.

(Atina’da yüksek dereceli 10 senatör)’ün adakta bulunduğu “Sözde Tholos” olarak adlandırır²²⁴. Prytaneion ve prytanen adlarını kullanmaktan kaçınır, çünkü eski agorada zaten bir prytaneion vardı.²²⁵

Kleisthenes kurnazca kral canilerinin eylemini kullanarak Atina’da yeni politik sistemi gerçekleştirdi²²⁶. Politik ve Toplumsal değişiklikler Atina’nın çehresini değiştirdi. Yeni agorada onun zamanında uzman politikacılar için ilk yapılar inşa edildi. MÖ. 5. yy boyunca yeni agora başka görevler de üstlendi²²⁷. Yayılan kültür sektöründe özellikle agoralarda kutlamalar yapılyordu. Atina’da güney stoada Klasik Dönem şöenleri özellikle şöen yemekleri tertip edildi. MÖ. 4. yy’dan önce akropolisin güneydoğusunda Dionysos kutsal alanın yanındaki Dioysos tiyatrosunda, agorada tiyatro oynanırdı. Yüz yıldan fazla bir süre ile Atina’da komedi-trajedi oyunlarının her çeşidi agorada oynandı. Agoranın en eski anlamı “politikacıların toplandığı yer” tabirine kesinlikle uymaktadır. MÖ. 5. yy’ ın ikinci yarısında uzun savaşa rağmen Yunanistan’ın en zengin şehriydi. Akropoliste yeni binaların inşa edilmesine halkın ilgisi çoktu, yeni agorada çekici ve prestijli umumi yapılar inşa edildi.²²⁸

Atina’nın günlük hayatının kalbi MÖ. 600’lü yıllardan itibaren agorada atmaktaydı. Agora şehir konseyinin demokratik kararları alınır, yurttaşlar toplanıp ticari, politik ve sanatsal aktivitelerini, eğitim ve spor müsabakalarını gerçekleştirirlerdi..²²⁹

Heredot; *Ksenophon Makedon işgaline karşı MÖ. 404 yılında yapılan savaşı ve tepe üzerinde saklandıklarını anlatır ve Birlikler şehirden agoraya kadar ulaştılar, önce öyle bir dikildiler, öyle ki caddeyi doldurdular, Munychia’daki Artemis tapınağından sonra Bensis tapınağına yöneldiler*²³⁰. Bu anlatıma göre agora, modern tiyatronun güneydoğusunda ve tiyatronun önündeki büyük meydanla aynı yerde olmalıydı. Wilhelm Dörpfeld inşaat çukurunun içindeki evlerin kalıntılarını o zamanlar yeni inşa edilen tiyatroyu işaretlerken yer altından doğu kısma bir araştırma çukuru kazdırır²³¹. MÖ. 5. yy’da büyük şehirlerarasında ticaret hacmi arttığından, memurların ve halkın

²²⁴ Hansen, 1999: 36.

²²⁵ Hoepfner, 2006: 16.

²²⁶ Camp, 1980: 5.

²²⁷ Thompson, 1972: 22.

²²⁸ Hoepfner, 2006: 17.

²²⁹ Hoepfner, 1994: 22.

²³⁰ Herodot, Herodot Tarihi,

²³¹ Gouvousi, 1995: 33.

toplanma yeri olan agoranın işevi biraz değişti ve ticari işler ikinci bir agoraya nakledilmek zorunda kaldı²³².

Hippodamos ilk olarak bir şehirde iki umumi alanı kesinlikle agora olarak adlandırmasından dolayı Aristo İonyalılar'ın Agorası olarak söz ediyor olabilir²³³. Bu bilgiler ışığı altında Atina'ya bakıldığında, Thukydides'in rivayet ettiği bir nutkunda Perikles birinci savaş yılında MÖ. 431-432 ölenler Atina'nın büyüklüğüne uygun gelen "Bütün Dünyadan Bütün Mallar" şehre akıyor, böylece Atinalıların şansı, yabancı halklar gibi, kendi ülkelerinde üretilenlerin tadını çıkarıyorlar", sözlerine vurgu yapıyor²³⁴. Şehrin en dar semtinde, akropolün doğusundaki eski agorada mal alınıp satılıyordu MÖ. 6-5. yy'da daha batıdaki alanda (Geç Roma Dönemi zamanındaki agora) bir ticari agora, bir çarşı ortaya çıkmış olabilir. Bu problemi sadece kazılar çözebilir²³⁵.

Pazar yerlerinin küçük yapılarına bakılmazsa bir tarafa bırakılırsa Arkaik Dönem Atina'sında ve diğer şehirlerde de esas yapılaşma şehir merkezindeki kutsal alanlar, tapınaklar oluşmuş. Buna en güzel örnek Athena tapınaklı Atina akropolü. MÖ. 6. yy'da polis halkı için kültün kendi farklı şekillerinin birleştirici bandı ne kadar güçlüydü. Panathena oyunları için kült yoluna, propylonun eski yapısına değinildiği söylenmektedir²³⁶.

Klasik Çağ agorası çabucak, kolayca ulaşılabilen akropolün kuzey batısında olduğundan amacına son derece uygun konumlandırılmıştı. Güneyde bulunan kayalık Areopag altında bereketli pınarlar, kuzeyinde yeterli drenaja izin veren Eridanos Çayı yer alırdı. Arazi geniş ve düz bir alandan doğuya doğru çok hafif, batıya doğru ise daha dik yükselir.²³⁷ MÖ. 7. yy'ın sonunda agora sözü geçen alanda gelişmeye başlamış, giderek batıda meclisin bulunduğu yerden dışa doğru yayılmıştır. Antik kaynaklardan ve yapılan kazılardan; dizi dizi mezarların ve tüm yörenin Kerameikos, yani Çömlekçiler Mahallesi olarak bildiği bu arazinin daha önceki çağlarda da kullanılmış olduğu bilinmektedir²³⁸. Agorann son planını belirleyici etken buradan geçen son sokak

²³²Hoepfner, 1994: 130.

²³³ McKesson, 2015: 101.

²³⁴ H.A., Thomson, The Athenian Agora, American School of Classical Studies at Athens, Athens, 1976, s.647.

²³⁵Hoepfner, 2006: 21.

²³⁶Hoepfner, 1994: 135.

²³⁷ Gawlinski, 2015: 49.

²³⁸ Camp, 1980:64.

olmuştur.²³⁹ Meclisin dolaylarında, batı yakasının güneyine doğru bulunan kalıntılar bu dönemlere ilişkin özellikleri göstermektedir. Yapıldıkları tarih MÖ. 7.yy' a kadar geriye gider. Arkaik çağ agorasındaki anıtların birçoğu MÖ. 6. yy' a aittir. Apollon için apsisli küçük bir tapınak meclisin tam kuzeyindedir. Kamusal ve dinsel merkez böylece biçimlenmişti. Daha sonra burada yükselecek olan tholosun öncüsü denilebilecek sütunlu yapı meclisin güneyinde bulunmaktadır. Prytaneion'un kine eş bir görev üstlenmişti. MÖ. 6. yy' da görülmeye başlanan sınır taşıyla agoranın almakta olduğu kesin biçim belirlenmiştir.²⁴⁰

Antik dönemde Agora, birçok tüccar, hukukçu ve filozof ile doludur fakat kadın çok azdır. Atina'nın en iyi bilinen filozofu Sokrat burada aralarında Pluton'un da olduğu müridleri ile gezerdi.

Antik agorada dikkatinizi çekecek bir anıt, Attalosluların Stoa'sı'dır. Bu anıt MÖ. 2. yy'da Anadolu'da Bergama kralı Attalos tarafından yaptırılmış, 1950'de Amerikan arkeologları tarafından tamamen yenilenmiştir. Akropolis' in aşağısında ve Monastiraki'nin kıyısındadır.²⁴¹

1930'larda yapılan kazılarla Amerikalıların, Atina' nın merkezinde bulunan agoranın temizlenmesinde üstlendikleri büyük görev hemen hemen sona ermiştir. Kazı sonuçlarına göre birçok topografya sorununun henüz çözülmemesine karşı, yapısal evrimin ana çizgileri oldukça kesin ve güvenilir biçimde seçilebilmektedir.²⁴² Pers savaşlarında Atina' nın başka bölümleri gibi agora da yıkıma uğramıştır. Kamusal yapılar ve tapınaklar öyle ya da böyle birer yıkıntıya dönüşmüş, Onarımı ise yavaş ve bölüm bölüm olmuştur.²⁴³

Helenistik Çağ'da hemen hemen bütün şehirlerde agoralar modernleştirildi. Atina'da da güneyde Orta Stoa ve Attalos Stoa, doğuda yeni, büyük salonlu yapılar inşa edildi. Yeni agoranın ortası bir Peristyl şeklinde sütunlu salonlarla çevrilmişti. Geç Klasik Çağ'dan beri peristyl özel malikanelere belli resmi binalara ve meydan yapılarına model oldu. Yüksek Klasik Dönem' de eskiden tek örnek teşkil eden kendine

²³⁹ Wycherley, 1993: 50.

²⁴⁰ Wycherley, 1993: 51.

²⁴¹ Gawlinski, 2015: 49.

²⁴² Gawlinski, 2015: 49.

²⁴³ Wycherley, 1993: 52.

has karakteri ve duruşu olan yapılar değil, bilakis sütunların eşit aralıklarla sıralandığı yapılar öne çıkıyordu.²⁴⁴

3.1.2. Olynthos Agorası

Olynthos' un kentsel tarihi oldukça farklı dönemlere ayrılabilir. Erken evresi ilk Hellen yerleşim ile başlayıp, Pelopones Savaşı'na kadar sürmüştür. MÖ. 432' de Atina İmparatorluğu'ndan bazı komşu şehirlerin nüfusları daha büyük ve daha savunulabilir bir şehir oluşturmak için Olynthos'a taşındı. MÖ. 432' de Atina egemenliğine karşı oluşturulan Kalkidikya Birliği' nin başkenti seçildi. Daha sonra, MÖ. 4. ve 5. yy' da, Olynthos Yunanistan'ın bu bölümünde baskın güç haline geldi ve nüfus büyüdü²⁴⁵.

Kentteki iki düz tepe bulunmaktadır. Bu tepelerden güneydeki küçük ve düzensiz olup eski kenti barındırmaktadır. Kuzeydeki tepenin güney ucunda iki tepe arasına doğru kamu yapıları yayılmıştır. Agoranın sadece bir bölümü araştırılmıştır. Agora; kuzeydeki tepenin bir ucunda, ana kuzey güney yolunun hemen batısında yer almaktadır. Agoranın kuzey tarafı bir konut adasının boyutuna eşit olan stoa ile sınırlandırılmıştı ve doğu tarafında bir nymphaion bulunmaktaydı.²⁴⁶ (Resim 25)

Helen şehir planlaması ve kent yaşamının en güzel örneklerinden biridir. İyi durumdaki birçok eser günümüze kadar gelebilmiştir. Ancak Pompei'nin aksine Olynthos binalarının birçoğunun taşları bozulmuş ya da iyi korunamamıştır. Kamu binalarının çok azı günümüze ulaşmıştır. Bu bina ve açık alanların üzerindeki yorumlamalar arkeologlara bırakılmıştır. Agora, hem yerel halkın, hem de şehir dışı yerleşiklerinin kolayca ulaşabileceği kurumsal bir alan olmuştur.²⁴⁷

Dr. David Robinson'un, (1928-1939) kazılarına göre bulunan alanın askeri manevralar için kullanıldığı öne sürülmüştür²⁴⁸. Mimari kalıntılar olmamasına rağmen, bazı kanıtlar Olynthos' un agorası olarak kullanıldığını göstermiştir. Buranın bir agora alanı olduğunun kanıtı; stratejik bir yerleşim noktasında olması ve kazılarda bulunan sikkelerin üzerindeki işlemlerden anlaşılmaktadır. ²⁴⁹

²⁴⁴ Hoepfner, 2006: 17.

²⁴⁵ Nicholas Cahill, *Household and City Organization at Olynthus*, Yale University Press, London, 2002, s.23.

²⁴⁶ E.J., Owens, *The City in the Greek and Roman World*, Homer Kitabevi, İstanbul, 1994, s.64.

²⁴⁷ Bryan Wyshnicki, "Olynthus Agora", *Undergraduate Journal of Anthropology*, 2009, s.88.

²⁴⁸ Cahill, 2002: 24.

²⁴⁹ Wyshnicki, 2009: 89.

Olynthos, birbirinden bağımsız olarak geliştirilen üç ana bölümden oluşmaktadır: Kuzey Tepe, Güney Tepe ve Villa bölümleri.

Kuzey tepenin tüm alanları ile erişim kolaylığı olduğu gibi Kuzey tepe ile Güney tepe arasında sokak bağlantısı olduğu öne sürülmüştür. Agoranın ekonomik alanda da faydalı olması şehir dışı yerleşkelerine de ulaşabilir olması ile bağlantılıdır. Bu göz önüne alındığında tüccarlar, politikacılar ve seyahat amaçlı gelenler için ulaşılabilirlik önemliydi. Kuzey tepe inşaat açısından ızgara sisteminden etkilenmiştir. Cadde üzerine açılan dükkan ve atölyeler vardır. Burada yapılan evlerden öne açılan dükkan bu evlerin satışı ile ilgilendiğinden evlerden önce yapıldığı düşünülmektedir.²⁵⁰

Agora siyaset, insan etkileşimi ve siyasi faaliyetler için kullanılsa da daha çok tüccarların esnafların ve çiftçilerin mallarını getirip pazarladıkları yer olarak kullanılırdı²⁵¹. Olynthos'da ev fiyatları çok yüksekti²⁵². Bu fiyatların yüksekliğinde evlerin konumu, ulaşılabilirliği ve agoraya yakınlığı önemli rol oynuyordu.

Kuzey tepe agorasında yoğun kazı yapılmamıştır. Yapılan kazılarda ise metal nesneler, seramik ve sikkeler bulunmuştur. Olynthos'daki sikkelerin büyük kısmı buradan çıkmıştır. Bulunan paralar ekonomi ve ticaretin yoğun olduğunu göstermektedir. Bireysel evlerden çıkarılan sikkelerin çokluğu buradaki yaşam tarzının boyutunu göstermektedir. Bu da bireysel evlerin agoraya yakınlığını kanıtlamaktadır.²⁵³ Sonuç olarak arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilere göre Kuzey tepenin güney- batı kısmı agora olarak tasarlanmış ve şehrin iki ana caddesini birbirine bağlamıştır. Hem ekonomik hem de sosyal alanda yararlı olduğu anlaşılmıştır.²⁵⁴

²⁵⁰ Wyshnicki, 2009: 90.

²⁵¹ Cahill, 2002: 34.

²⁵² Cahill, 2002: 61.

²⁵³ Wyshnicki, 2009: 91.

²⁵⁴ Wyshnicki, 2009: 92.

3.1.3. Korinth Agorası

Peloponnessos yarımadasını Yunanistan anakarasına bağlayan Korinth Kıstağı'nın üstünde yer alan bir şehir devletiydi. Korinth'in batısında Korinth Körfezi, doğusunda Soranik Körfezi vardır. Korinth MÖ. 8. yy'da gelişmeye başlamıştır. Korinth MÖ. 5. yy'da Atina'nın önem kazanmasından önce Atina'nın ticaret merkeziydi.²⁵⁵

Korinth kent merkezi tümüyle kazılmıştır. Kentim erken dönemlerine tarihlenen, fakat pek açık olmayan bir Klasik Çağ agorası mevcuttur. (Resim 26) Roma Döneminde kentsel dönüşüme girdiği için kent karmaşık bir hal almıştır. Korinth'e stratejik olduğu kadar, büyük ticaret olanakları da sağlayan iki taraftan da denize ulaşan konumu ve görkemli akropolüdür. Akropolisin kuzeyinde yayılan kentin; ortasında yöreye ait olan Arkaik Apollon tapınağının sütunları bugün de ayaktadır. Tepenin doğusunda bulunan Peirene çeşmesi kamusal etkinlikler için seçilen bir alandı. Peirene Çeşmesi' nin kuzeyiyle tapınağın bulunduğu tepenin doğusu arasındaki çukurluk Arkaik Çağ'dan beri önemli bir merkezdi²⁵⁶. Sözü geçen alanda batıdan başlayarak, yüzleri bu alana bakan ve MÖ. 5. yy' a tarihlenebilecek bir dizi sütunlu dükkan ortaya çıkartılmıştır²⁵⁷. Tarihlmesi değişebilen bir çok stoa tepenin kuzeyinde sıralanmıştır. Asıl agora, MÖ. 5. yy' ın sonuna doğru tepenin güneyinde temizlenmiş büyük bir alan üzerinde şekillenmiştir. Sonraki tarihlerde alana bir stoa yapılmıştır. Alanda yükselen birçok küçük kutsal yapılar bazı yollarla birleştiği gözlemlenmiştir²⁵⁸.

Agoraya girişin batı tarafından olduğu düşünülmektedir. Bu bölge tapınak inşa etmek için de en uygun noktaydı. Hellen tapınaklarından farklı olan tapınak, kaliteli mermer kullanılarak podyum üzerine inşa edilmişti. Bu yapıda peripteros planlı, olasılıkla bir tanrıya adanmış olduğu düşünülen bir heykel bulunmuştur. Burada bulunan Latin yazıt sütun başlığına dayanan taban üzerinde bulunmuştur. Zarif mermer yapıları ve agora binası ile dekarasyon açısından Korinth göz doldurmuştur.²⁵⁹

Agoranın kuzey tarafında bulunan on altı küçük bina; imparator döneminde yapılmıştır ve günümüze iyi bir durumda ulaşmıştır. Kilise olarak kullanılan yapı

²⁵⁵ Amelia Robertson Brown, *The City of Corinth and Urbanism in Late Antique Greece*, Princeton University, California, 2008, s.10.

²⁵⁶ Robertson, 2008:12.

²⁵⁷ Robertson, 2008:22.

²⁵⁸ Wycherley, 1993: 56.

²⁵⁹ Brown, 2008: 99.

merkezde bulunur. Tonoğlu yapının doğu kısmındaki odanın temelini altında MÖ. 6. yy'a tarihlenen buluntular ele geçmiştir²⁶⁰. Bu yapının temelleri aşağı yukarı MÖ. 6. yy'a tarihlenmektedir. Agora alanı ve güneyinde bulunan bir yazıt ile ilgili olan zemin seviyesi daha merkezidir. Buranın Korinth' in özerkliğinden birkaç yıl sonra inşa edilmiş olabileceği varsayılmaktadır. Yaygın görülen triglyph metoplarla süslenmiş bir duvar gözlenmektedir. Bu binaların doğu kısmında, bazilikaya ait heybetli bir cephe yer almaktaydı²⁶¹. Agoranın merkeze doğru bakan cephesi de oldukça görkemlidir ve üst kısımda kime ait olduğu öğrenilemeyen, dört büyük heykeli simgeleyen saçakları tutan, aynı miktarda sütun vardı.²⁶²

Lechaiou sokağın başında doğuya doğru inşa edilen gösterişli bir propylon bulunmaktadır²⁶³. Propylon birkaç kez restore edilmiştir²⁶⁴.

Agora merkezinin Arkaik ve Klasik Çağlarda bir stadyum olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Roma Çağı' nda , agoranın merkezine Athena' nın büyük bir heykeli, konulmuştu. Burada Arkaik Çağa tarihlenen bir sunak bulunuyordu²⁶⁵. Agoranın orta kısmında bulunan bazilika Augustus'un restorasyon yaptığını işaret etmektedir. Roma Çağı' nda agorayı süsleyen kırılmış heykellerin J. Caesar ve Augustus' a ait olduğu düşünülmektedir.²⁶⁶

Agoranın güneyinde bulunan propylon, iki dar kaldırımla çevrili caddenin her iki yanına inşa edilmiştir. Caddenin karşısına çeşitli mağazalar (güneyde) yapılmıştı. Lechaiou caddesinin sol kaldırımı üzerindeki yarım daire şeklindeki çarşı sonradan inşa edilmiştir. Alt yapısı su pompalama havzaları ile bağlıdır.²⁶⁷

Dine ve kamuya ait toplantıların yapıldığı dört köşe olan alan kuzeydedir ve açık hava alanıdır. Apollon kutsal Parvis olarak adlandırılmıştır²⁶⁸. Apollon'a adanmış küçük bir şapel Roma döneminde görülmektedir ve temelleri Roma çarşı duvarları altında korunagelmiştir²⁶⁹.

²⁶⁰ Robertson, 2008: 25.

²⁶¹ Brown, 2008: 99.

²⁶² Brown, 2008: 100.

²⁶³ Robertson, 2008: 26.

²⁶⁴ Brown, 2008:101.

²⁶⁵ Robertson, 2008: 26.

²⁶⁶ Brown, 2008: 102.

²⁶⁷ Brown, 2008: 103.

²⁶⁸ Robertson, 2008: 30.

²⁶⁹ Brown, 2008: 104.

3.1.4. Kassope Agorası

Konstantina Gravani, Sotiris Dakaris ve Ernst-Ludwig Schwandner'in Kassope'de sekiz yıl süren yürüttüğü kazılar sonrası MÖ. 4. yy' da yeni kurulan şehrin mimarisi, kare parseller üzerine inşa edilmiş tipik evleri ve bütün umumi yapıların rekonstrüksiyonu yapabildi²⁷⁰. Kassope Hippodamos planına yakın modele göre planlanmış, evler eşit ev parselleri güneye doğru alçalan bir yamaçta yer alır. Agora şehir merkezinde değil, çünkü tek büyük, toprak yığmadan ve teraslama yapmadan kullanılabilecek alan şehrin güneydoğusundaydı. Kassope agorası kenarında yer alan yönetim binaları iyi koruna gelmiştir. MÖ. 4. yy'da inşa edilmiş 60 m'den daha uzun bir stoa, kuzeyde ana caddenin kenarındaydı. Büyük bir meclis binası alanı doğudan çevreliyordu. Orası aynı zamanda Epirus Eyaletinin toplantı yaptığı binaydı²⁷¹. Batıda birkaç kez ilaveler yapılmış, yan mekânlı, öne konumlanmış salonlu belediye binası bulunur. Onun önünde ve açık alanda bugün hala birçok sunak görülür. Bu, her resmi toplantıdan sonra tanrılara kurban adandığını akla getirir.²⁷²

Kassope şehir planı oldukça düzenlidir, burada dikkat edilecek durum bu orta büyüklükteki şehrin çarşısı da şehir kurulurken düşünülmüştür²⁷³. Söz konusu salonlu yapı ana caddenin kuzeyinde agoranın karşısında, iki tipik evin alanı kadar yer kaplamaktadır²⁷⁴. 11 dükkân ve atölyelere U-Düzeninde ulaşılıyordu. Tahminen belli hafta günlerinde küçük iç avluda tezgâhlar, masalar konuluyor, bunların üzerinde çiftçiler ürettiklerini satışa sunuyorlardı²⁷⁵. Birçok evde demirci, demir çivi üreticisi ve bir çömlekçi bulmamıza rağmen halkın ihtiyaçlarını karşılayabileceği daha çok dükkânın ve atölyenin merkezde bulunması gerekir²⁷⁶. MÖ. 3. yy'ın son çeyreğinde pazar binası yıkıldı, yerine yenisi yapıldı²⁷⁷. Arkeolog Dakaris 4 ev büyüklüğünde bir alanda kurulu bu binayı yanlış olarak basit yemekhane olarak işaretler²⁷⁸. Bu yapı dokunulmamış Epirus yapısına benzemesinin ötesinde çok dikkat çekici bir yapı tipi söz

²⁷⁰ Hoepfner, 2006: 21.

²⁷¹ Hoepfner, 2006: 21.

²⁷² Hoepfner, 2006: 22.

²⁷³ John Boardman, *The Greek World, The Cambridge Ancient History*, Plates to Volume III, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, s.195.

²⁷⁴ Boardman, 1984: 197.

²⁷⁵ Hoepfner, 2006: 22.

²⁷⁶ Boardman, 1984:

²⁷⁷ Boardman, 1984: 201.

²⁷⁸ Hoepfner, 2006: 22.

konusu olup bu model başka yerlerde imparatorluk döneminde görülür/ortaya çıkar²⁷⁹. Dor düzeninde iki katlı salonlu (üst kat sütunları ahşap) Peristyl düzeninde inşa edilmiş 17 dükkânlı bir yapıdır. Üst kata çıkaran merdivenler artık mevcut değil. Üst kata merdivenle çıkılmış olmalı.²⁸⁰ (Resim 27)

3.1.5. Elis Agorası

Elis, Pausanias'ın eski tarz agora olarak adlandırdığı tiplerin örneği olarak görülmektedir. Agora eski tarzda olmasına rağmen gerçekte eski değildir; Elis MÖ. 471 tarihinde kurulmuştur, agorası ise MÖ. 5. yy içinde biçimlenmeye başlamıştır²⁸¹. Pausanias, Elis Agorası, İonia kentleri akımını izler görüşünü savunmaktadır²⁸². Bağımsız olarak ayrı ayrı yapılan stoaları ve bunların arasından geçen sokaklarıyla, eski biçimde yapılmıştır. Sokaklar kesilmiş, her biri ayrı birer birim niteliğinde stoalarla çevrelenmiştir. Bulunan en önemli yapı, MÖ. 5. yy'ın sonuna doğru yapılmış olduğu düşünülen uzun iki stoadır. Stoalar kabaca bir dik açı oluştur ve biçimleri değişiktir, birbirleriyle bağlantılı yapılanlar da bulunmuştur. Bunun yanı sıra sunaklar ve küçük anıtlar da bulunmuştur.²⁸³

Pausanias agorada bulunan Apollon Tapınağı'ndan söz eder ama bu tapınak yapılan kazılarda henüz bulunamamıştır²⁸⁴. Sunaklar, birkaç tane şeref anıtı, Eleer'lerin kuruluş mitinde kahramanlaştırdıkları Oxylos'un mezarı ve tiyatro; bir agorada bulunması gereken her şey bulunmaktaydı. İki salon ve bir tiyatro ile çevrelenmiş bir agora vardır. Bunlardan biri bouleuterion işlevi görüyordu. Gymnasyonu mevcuttur. Agora aynı zamanda hippodrom olarak da kullanılıyor, atlar burada antrenmana çıkartılıyorlardı²⁸⁵. Binaların tam inşa yılını bilemiyoruz fakat tüm binalar MÖ. 471'de Synoikismos'dan sonra inşa edildiğini bilmekteyiz.²⁸⁶ (Resim 28)

Synoikismos, ne Ellis şehrinin kültürünün başlangıcı ne de Agorasının başlangıcı değildi. Yapılan kazılarda daha eskiyi işaret eden deliller vardır.²⁸⁷ Pausanias, Peleponnesliler arasında eskiden beri Ellisleri en iyi anayasaya sahip olduklarını

²⁷⁹ Hoepfner, 2006: 23

²⁸⁰ Hoepfner, 2006: 23.

²⁸¹ Wycherley, 1993: 58.

²⁸² Pausanias, II 17,1.

²⁸³ Wycherley, 1993: 58.

²⁸⁴ Pausanias, II 17,8.

²⁸⁵ Wycherley, 1993: 59.

²⁸⁶ Bingöl, 2006: 54.

²⁸⁷ Hoepfner, 2006: 55.

yazmaktadır²⁸⁸. Bunu destekleyen bir vatandaşlık belgesi, 1914'te agora bölgesinde bulundu²⁸⁹. Agorada yazılı dava kurallarının bulunması Ellisler'de mahkeme duruşmalarının MÖ. 6. yy'dan beri agorada yürütüldüğünü ve dolayısı ile bu alanın agoranın parlak Arkaik zamanda merkezi idari işlevi olduğunu ortaya koymaktadır²⁹⁰. Antik çağda bustrophedon (Helenler yazıyı sağdan, sola yazar, satır sonuna gelince satır başı yapmayıp soldan sağa yazarlardı) tarzında yazılmış belge MÖ. 6. yy üçüncü çeyreğine tarihlenmektedir²⁹¹. Sadece Olympia'nın en eski Ellis kitabesi değil, aynı zamanda Hellen tarihinin ele geçen en eski vatandaşlık hakları diplomasıdır.²⁹²

3.1.6. Thera Agorası

Mesavounonun dağlarının bakır çağlarındaki volkan püskürmeleri yöreyi kaplamıştır. 360 m yüksekliğindeki Mesavounonun yay şeklindeki sırtında antik şehir Thera bulunur. Bu ad hem adanın hem de şehrin adıdır. Üç yönden alçalan sırttaki antik şehre Mesavouno ve Prophitis Elias arasındaki tek doğal geçit olan geçitten ulaşılır.²⁹³

Thera kenti MÖ. 9. yy' da ilk kez yerleşildiğinde savunmaya elverişli doğal konumundan dolayı seçilmiş olmalıydı²⁹⁴. İlk yerleşimden günümüze çok az kalıntı geçmiştir. Büyük olasılıkla MÖ. 6. yy civarlarında kent gelişmeye başlamıştır. Kentin ana yolu kent merkezinde agorayı oluşturmak üzere genişlemekteydi ve çevresinde dini yapılar, kamu yapıları gibi mimari öğeler vardı.²⁹⁵

Bu belde Thera'nın ana caddesi ile başlar, yaklaşık 850 m uzunluğundaki caddeye şehrin bölümleri bağlanır, güneyde Apollon Karneios tapınağı ve Thera' nın önemli büyük bir kült ve şölen alanının olduğu yere kadar uzanır ve şehir de orada sonlanır²⁹⁶. F. Hiller' in "Tanrıların Agorası" diye tanıttığı bu alan çocukların eğitimi ve şehir halkının gelişimi ile ilişkili olup bu konuda önemli rol oynuyordu²⁹⁷.

²⁸⁸ Pausanias, IV 28, 4.

²⁸⁹ Hoepfner, 2006: 55.

²⁹⁰ Hoepfner, 2006: 56.

²⁹¹ Wycherley, 1993: 60.

²⁹² Bingöl, 2006: 55.

²⁹³ Giese, 2006:77.

²⁹⁴ Owens, 1994: 26.

²⁹⁵ Giese, 2006:77.

²⁹⁶ Owens, 1994: 26.

²⁹⁷ Giese, 2006:78.

Ağırlıklı olarak kült seremonilerinin yapıldığı bu meydan halk idaresi, şehir meydanı özellikli bu alan 150 m genişlikte en büyük genişliğe ulaşır²⁹⁸. Kuzeyden güneye birbirini takip eden kayalık teraslardan kazanılmış olan bu alan, ana caddede uzunlamasına geçilir. Terasların kesim noktalarından dik açılı yamaçtan aşağı ve yukarı götüren caddeler agorayı kentsel yaşama bağlamaktaydı. Kuzey orta ve güney agora olarak üç kısma ayrılan agoradan bahsedilebilir. Terastaki yapılar zirvenin biraz altında doğuda, sık sık sert esen kuzey rüzgârına karşı korunaklı yerde konuşlanmıştır.²⁹⁹

Bu alandaki yapıların ve şehrin öteki büyük alanlarının ortaya çıkarılmasını 1895-1902 yılları arasında tamamen kendi imkânlarıyla kazıları yürüten Friedrich Freiherrn Hiller von Gaertringen'e borçluyuz³⁰⁰. Kısa süre sonra kazı raporlarının sonuçlarını açıklamıştır. Bu güne kadar arkeolojik, tarihi, hatta coğrafi açıdan da temel oldu. Hiller'in sunumları Thera şehrinin tarihi ve topografik gelişimi ile ilgiliydi. Mimari ve arkeolojik detaylar çok yer tutmaz. Şimdiye kadar yayımlanan yorumlar şehrin kolay izlenebilecek tarihi gelişiminin arkeolojik, mimari kronolojisini makul bir şekilde ortaya koyamadılar. Wolfram Hoepfner'in 1990-1995 yılları arasındaki araştırma projesi sayesinde Dionysos tapınağı ve Basilike Stoa gibi şehrin iki önemli yapısı araştırılabilirdi³⁰¹. Her birinin uzunluğu 35 m olan üç alanın, toplamı 110 m uzunluğundaki alan üzerindeki izler sayesinde burasının agora olduğu kabul edilebilir. Şehir alanının tam ortasında olması, adı geçen iki yapının en büyük olması, donanımı, dikilmiş birçok şeref anıtının olması, sütun altlıklarının, temellerin in situ olarak yerinde bulunması, şehrin en önemli iki yapısı olarak görülür. Stoa önündeki yazıt, alanın MS. 2. yy'da agora olduğunu belgeler³⁰².

Agoranın üç bölümlü olması, adım adım ortaya çıkması bu güne kadar yapılmış olan kazı araştırmaları sonucunda kanıtlanmıştır.³⁰³

Agoranın teraslama yöntemi ile kazanılan her üç bölümü de yamaç ve dağ tarafından duvarla sınırlanmış. Güney ve orta agora alanlarında yapılan sondajlarda bu terasların iç kısmı Thera'da her yerde ve çok miktarda bulunan ve kolay taşınabilen, verimsiz ponza taşı (sünger taşı) ile doldurulduğu tespit edildi. Buranın verimsizliğinin

²⁹⁸ Owens, 1994: 27.

²⁹⁹ Giese, 2006:78.

³⁰⁰ Owens, 1994: 27.

³⁰¹ Giese, 2006: 79.

³⁰² Owens, 1994: 28.

³⁰³ Giese, 2006: 78.

bir volkan patlamasının sonucu olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte C. Sigalas Basilike Stoa'nın doğusunda yürüttüğü kazılarda volkan patlaması ile değil insan eliyle olduğunu ispatladı³⁰⁴. Burada yüzeyden bir metre derinliğe ulaşan sünger taşı tabakası altında zengin Arkaik Çağ materyalleri bulundu. Bu materyaller alanın Klasik Çağ öncesi kullanıldığını gösterdi. Şehrin bu bölümünün Arkaik Çağ öncesi kullanıldığını gösterir işaret şimdiye kadar bulunamamıştı.

Güney ve orta agora terasları geç Arkaik Çağda veya Klasik Çağda büyütüldüler veya ilk olarak kuruldu. Basilika stoa'nın batı duvarı ve stoa arasında yürütülen sondaj 92-C verileri aşağıda daha çok erken Hellenistik Çağla ilgilidir³⁰⁵. Bugün 3,5 m yükseklikteki teras duvarı Klasik Çağda agoranın batı kenarına aittir. Duvar kenarları tıraşlanmış kireçtaşları düzgün aralıklar bırakılarak örülmüş, şehrin en dikkat çekici harabesi, eski kalıntı taşlar ve kırılmış taşlarla örülmüş duvardan hemen ayırt olur. Dionysos Tapınağı ile ilişkilendirilerek en geç MÖ. 4. yy' da ortaya çıkmış, MÖ. 5. yy'da yapılmış olma ihtimali de vardır³⁰⁶. Duvarla oluşmuş, doğrudan agoraya bitişik terasın o zamanlar kullanılmış ama üzerinde bir kutsal alan olup olmadığı bilinmiyor. Terasta bulunan diğer kalıntılar daha geç bir döneme ait. Yapılan tespitlere göre, güney ve orta agora engeç MÖ. 4. yy' da tüm boyutlarıyla vardı. Teras duvarları dışında üzerinde yapı bulunup bulunmadığı bilinmiyor.³⁰⁷

Erken Hellenistik Çağ kalıntılarında; orta agoranın büyük terasının kuzey bitim noktasında Hiller von Gaertringen 10,5 x 6,6 m ebatlarında meydana yönelmiş bir tapınak açığa çıkardı³⁰⁸. Bu tapınaktan geriye sadece temel batıdan ve güneyden krepisin son basamağından ve kireçtaşından inşa edilmiş cellanın duvarları bulunmaktadır. Cellanın 71 bloklu duvarı, kireçtaşından kapı çerçevesi parçaları, İon stili silme parçaları, mermerden korint sitili çatı kiremiti vardır. Kuşkusuz tapınağın mimarisini kesin olarak ortaya koyacak anteler, sütunlar, kapiteller, arşitravlar ve frizler gibi yapı elemanları eksik. Sadece basilika stoa önünde bulunan, ölçüleri mükemmel bir şekilde temel ölçüleriyle belirlenen tapınak genişliği olan 6,6 m. uyan triglif bloğu mevcut. Temel ve geriye kalan az sayıdaki kalıntılara bakarak tapınak ağırlıklı olarak, dor stilinde inşa edilmişti. W. Dörpfeld agoradan tapınağa önden merdivenle

³⁰⁴ Giese, 2006: 79.

³⁰⁵ Owens, 1994: 29.

³⁰⁶ Owens, 1994: 29.

³⁰⁷ Giese, 2006: 81.

³⁰⁸ Owens, 1994: 29.

bağlandığını varsaymıştır³⁰⁹. Teras duvarına eklenen ve taş parçaları ve spolienlerden örülü bir duvar daha sonraki Byzans döneminden kalmadır. Tapınağın tarihlenmesine yönelik sağlam arkeolojik veriler veya yazıtlar yeterli değildir. Bu nedenle şimdilik kazılardan yola çıkılmıştır.³¹⁰

Thera Dionysos Tapınağındaki çentik dekorlu cella duvar bloğu tapınağın geç Hellenistik ya da Roma Çağı'na tarihlenme olasılığını ortadan kaldırmıştır; çünkü Atina, Attika, Delos, Delphi, Kalaureia ve Sounion örneklerinde çentik dekorunun MÖ. 4. yy boyunca yüzey süslemesinde kullanıldığı söylenebilir³¹¹. Bu dekorun daha sonraki dönemlerde inşa edilen yapılarda kullanılmadığı şüphe götürmez bir şekilde kanıtlanmıştır. Thera kralı Grinnos için yapılan grafitinde ay yazısı kullanılmıştır³¹². Ay yazısı kullanımı MÖ. 4. yy'ın ikinci yarısında ortaya çıkmış, MÖ. 3. yy'dan itibaren geniş kullanım görmüştür³¹³. Grinnos grafitisi tapınak ve merdivenin tarihlenmesi aralığını MÖ. 4. yy'ın ikinci yarısına MÖ. 3. yy'ın başı arasında sınırlar³¹⁴.

Bu tarihten itibaren orta agora tapınak ve merdiven birlikteliği olağanüstü dikkat çekici bir inşa modeli sunar. Pilarou mağarasında ve Christos kaya kutsal alanında yapılan araştırmalar Thera'daki kutsal alanlar Klasik Döneme kadar ilk çağ karakteri gösterir³¹⁵. Özellikle el değmemiş kaya kutsal alanlarında yapılaşma Helenistik dönemde basit kült binalarıyla donatıldılar. Sütun sıralamasından mermer çatı kiremidine kadar kullanılan büyük Yunan tapınak mimarisine kadar bu civarda tanınmış doğrusu eşsiz bir yapı olarak diğer tüm kutsal alan mimarisini gölgede bırakır. Dyonisos tapınağı ile Thera şehri birdenbire Yunanistan'ın diğer bölgelerine alışılacelmiş abidevi mimarisiyle bağlantılı bulmuştur.³¹⁶ (Resim 29)

³⁰⁹ Owens, 1994: 30.

³¹⁰ Giese, 2006: 81.

³¹¹ Giese, 2006: 82.

³¹² Owens, 1994: 30.

³¹³ Owens, 1994: 25.

³¹⁴ Giese, 2006: 82.

³¹⁵ Giese, 2006: 83.

³¹⁶ Giese, 2006: 84.

3.1.7. Lato Agorası

Girit’de bulunan Lato agorası bir teras üzerinde kabaca konumlandırılmıştır. İki tepe arasındaki belin oluşturduğu düzlükte bulunuyordu. Agoraya çeşitli yönlerden sokaklar gelmekteydi. Agoradan çıkan dar yollar kente ııısal olarak uzanmaktadır. Batıda ve güneyde birer stoa, ortada yanları çevrilmiş bir kutsal yapı ile bir sarnıç bulunmaktadır. Ortaya çıkan basamaklar olasılıkla burada yapılan toplantıları işaret etmektedir. Buranın her iki yanında iç savunma hattına bağılı iki kule yer alıyordu. Arkasında prytaneion olduğı tahmin edilen yapı yükseliyordu. Lato agorası konumu ve biçimiyle ilk agoraların birçok simgesel özelliğine sahiptir.³¹⁷

Agora küçük ve düzensizdir. Agorayla ilişkili olarak olasılıkla izleyiciler tarafından kullanılan bir merdiven ile yaklaşılan bir prytaneion, bir tapınak ve başka kamu yapıları bulunmamaktadır.³¹⁸

Buna benzer bir kamusal merkez Lato’ nun kuzeyindeki Dreros’da bulunmaktadır. Burası MÖ. 8-6. yy’da gelişmiştir³¹⁹. Agorası iki tepe arasındaki vadinin kuzey yamaçlarında konumlanmıştır. Lato’dakine benzeyen merdivenli bir alan ve prytaneion kalıntılarının yanı sıra MÖ. 8. yy’a tarihlenen tapınak bulunmuştur.³²⁰

Lato agorası teras üzerine inşa edilmiştir. Agora beşgen biçimliydi. Batıda ve güneyde birer stoa, merkezde kutsal bir yapı ve bir sarnıç yer almaktaydı. Alanın kuzeyinde basamaklı oturma sıraları bulunmaktaydı. Lato agorası plan olarak en erken örnek olarak gösterilebilir. Bu form basit biçimde olup en temel ihtiyaçlara cevap verecek türdendi. Hava koşullarından korunmak amacıyla stoa, dinsel amaçlar için bir kutsal alan ve açık havada gösteriler için basamaklı yamaç, dönemin sosyal faaliyetlerini karşılayabiliyordu.³²¹ (Resim 30)

³¹⁷ Wycherley, 1993: 49.

³¹⁸ Ownes, 1994: 25.

³¹⁹ Wycherley, 1993: 49.

³²⁰ Ownes, 1994: 25.

³²¹ Clifford Ashby, “*Classical Greek Theatre: New Views of and Old Subject*”, University of Iowa Press, Iowa 1999, s. 30.

3.2. Anadolu’ daki Agoralar

Anadolu coğrafyası günümüze kadar bir çok uygarlığı bünyesinde barındırdığı için antik kentlerde çok fazla birbiriyle harmanlanmış mimari öge bulunmaktadır. Bazı kentlerde agora ve çevresindeki yapılar Hellenistik ve Roma dönemlerine dayansa da kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda ortaya çıkan buluntular sayesinde tarihleme yapılmıştır. Loryma, Avşar Tepesi gibi yerleşimler Klasik dönemde terkedildikten sonra bir daha yerleşim görmediği için günümüze kadar gelebilmiştir fakat; diğer kentler bu kadar şanslı olamamıştır. Çoğu kent tekrar kurulduğu için Hellenistik ve Roma izleri taşımaktadır. Anadolu’ da bulunan antik kentler incelenerek agora biçimi, planı, yönü ve çevresindeki yapılardan bahsederek tarihleme yapılmaya çalışılmıştır. (Tablo 2)

3.2.1. İonia Bölgesi

3.2.1.1. Priene Agorası

Priene MÖ. 350 yıllarında Mykale dağının (Samsun Dağı) güney yamacında yeniden kurulmuştur. Hippodamos planının uygulandığı en güzel örneklerden biridir. Kent yamaçta kurulduğundan dikey yollar bazı yerlerde merdivenlidir. Arkeologların adlandırdığı Tiyatro Caddesi, tiyatronun güneyinde uzanmaktadır. Tapınağa giden yol Athena Caddesi, agoraya giden yol başlangıcına göre Batı Kapısı Caddesi ve agoranın güneyinden geçen yol doğuda kentin dışındaki kaynaktan ötürü Kaynak Kapısı Caddesi olarak isimlendirilmiştir. Antik çağda da Priene halkı caddelere benzer isimler koymuş olmalıydılar.³²² (Resim 31)

Kentin kamu yapıları, doğu kapısından itibaren ana yol boyunca kent merkezinde toplanmış olup sokak yapısıyla uyum göstermektedir. Sadece stadium yapısı bu uyuma ters düşer.³²³

Priene’deki pazar yerleri tıpkı diğer Hellen şehirlerinde olduğu gibi insanların toplandığı, özel günleri ve festivalleri kutladığı, ticaret yaptığı açık alanlardı.³²⁴ Pausanias Priene agorasını tipik İon agoralarına en güzel örnek olarak tanımlar.³²⁵

Priene agorası kentin merkezinde bulunur. İlk kurulduğu zaman iki parsel yer kaplayan ve üç yanı arkasında dükkanların sıralandığı, sütunlu galerilerle çevrili bir meydandır³²⁶. Kuzey tarafı açık olup buradan ana cadde geçmektedir. Çağlar boyunca

³²²Wycherley, 1993: 66.

³²³ Ownes, 1994: 66.

³²⁴ Wycherley, 1993: 66.

³²⁵ Pausanias, III 20,5.

³²⁶ Rumscheid, 2000:10.

agora değişimlere uğramıştır.³²⁷ (Resim 32)

Agorada bulunan, mermer ve bronzdan yapılmış heykeller kentin dimdik ayakta duruşuna karşı saygınlığı temsil eden güzel bir atmosfer yaratıyordu. Antik çağda burada sanat galerisi olduğu bilinmektedir, ancak günümüzde sadece insanların oturmak için kullandığı heykellerin kaideleri kalmıştır.

Agoranın tam ortasında bulunan ve kurban kesme yeri olarak kullanılan sunak 6,20 m uzunluğunda ve 5,15 m genişliğinde idi ve Tanrı Hermes için yapılmıştı³²⁸. Agoranın hemen yanında bulunan küçük agora ise alışveriş için kullanılırdı. Burada çeşit çeşit yiyecek, giysi vb mallar satılıyordu. Yapılan kazılar sırasında satılan malların sergilendiği tezgahlar bulunmuştur.³²⁹

Agoraya Batı Kapısı Caddesi'nden, bir kemerle belirlenmiş kapıdan giriş yapılmaktadır. Cadde, agora içinde meydanla bütünleşir. Agorada hırsızlardan koruyucu tanrı Hermes'e adanmış bir sunak ve üzerinde heykellerin durduğu kaideler bulunmaktadır. Stoa'nın arka kısmında kentin iki önemli yapısının kalıntıları durmaktadır. İlki, meclisin toplandığı Buleuterion, dış duvarlar ile dörtgen planda içerde ise tiyatro benzeri oturma yerleri ile günümüze kadar gelmiştir. Üç yanda basamaklarla yükselen 640 oturma yeri sayılabilen yapının güney duvarında iki kapı açıklığı ve ortada kemerli dörtgen bir niş yer alır³³⁰. Yapının içinde dört yanı çanaklarla bezenmiş ve her birinde bir tanrı büstü kabartması işlenmiş mermer bir sunak bulunmuştur. Bu tanrılar Asklepios, Apollon, Hermes ve Herakles'dir³³¹.

Bouleuterionun yanında önemli devlet memurlarının kabul ve konuk edildiği prytaneion bulunur. Kentin kutsal ateşi de bu yapıda yanmaktaydı. Kentin tapınakları çeşitli alanlara yayılmıştır. Mimar Pytheos'un Klasik İon Düzeni kurallarını başarıyla uyguladığı Athena Tapınağı kentin görünümünde egemendi³³².

Priene' nin günümüzdeki agorası MÖ. 3.yy da at nalı şeklinde yapılmıştır. Pazar yerinin tek tarafı açık olup diğer üç tarafı revaklıdır. (Resim 33) Doğusunda ve Batısında 18 tane, güneyinde ise 30 tane dor tarzı sütun bulunmuştur. Revakların arka tarafında sıra sıra dükkanlar vardır. Doğu kısımdaki revakların arkasında bulunan

³²⁷ Wycherley, 1993: 67.

³²⁸ Frank Rumscheid, Priene Rehberi, Ege Yayınları, İstanbul, 2000, s.12.

³²⁹ Wycherley, 1993: 75.

³³⁰ Rumscheid, 2000: 12.

³³¹ Wycherley, 1993: 75.

³³² Rumscheid, 2000: 15.

dükkanlar Zeus Tapınağı'nın kutsal alanı içerisinde kalmıştır. Güney kısmın ortasından bazı dükkanlar kaldırılmış ve burası geniş bir alana çevrilmiştir.³³³

3.2.1.2. Miletos Agorası

Miletos, yarımada üzerine kurulmuş bir kenttir. Kentin karaya bağlanan noktasında yarımada giriş kentin akropolis olan küçük bir tepe üzerinden sağlanır. Buranın adı Kalabaktepe'dir. Kalıntılardan kentin düzenli bir planın uygulandığı saptanmıştır. Miletos eski bir liman kentidir. MÖ. 494 yılında Lade Adası yanındaki deniz savaşında yenilince Persler tarafından bütünüyle yakılıp yıkılmıştır³³⁴. Kent yeniden, MÖ. 479 yılında Persler' in Plataiai'de yenilmesinden sonra Batı Anadolu'daki Pers boyunduruğunun kalkması sırasına kurulmuştur.³³⁵ (Resim 34)

Miletos' un en eski yerleşme kalıntıları MÖ. 2.bine kadar geri gitmektedir³³⁶. Bu zamana ait kalıntılara tiyatro ve Athena Limanı arasında rastlanmış ve yerleşmeyi çevrelediği sanılan 4 m kalınlıkta duvarlar bulunmuştur.³³⁷

İonialı göçmenlerin yerleştiği Miletos, Arkaik Çağ'da aynı yerde gelişir ve Aslanlı Limanı da içine alır³³⁸. Persler bu yerleşmeyi yıkmışlardır. Arkaik Çağa ait yerleşmenin üzerinde ve daha geniş alanda kurulan yeni Miletos' da düzenli ızgara planı ortaya çıkmakta, Aslanlı Limanın yanında Bouleuterion ve Güney Agora ile kent merkezi belirlenmektedir. Dinsel, ticaret ve yönetimle ilgili yapıların inşası uzun bir zaman süresi içinde uzanmakta ve önceden belirlenmiş kent planına uymaktadır.³³⁹

Miletos'un güney agora meydanının doğu kısmı erken dönemlerde açıktı, daha geç dönemlerde ise galeriyle kapatılmıştır. Başta devlet agorası olarak kullanılan meydan, çarşıya dönüşmüştür.³⁴⁰ Güney agorada bulunan mimari öğelerin at nalının değişik bir biçimde ve büyük boyutlarda dizildiğini görmekteyiz. Doğu kısımda arkasında dükkan ve depo işlevi gören üç sıra odalar bulunan, önündeyse bir dizi sütunla tamamlanan uzun bir stoa yapısı bulunuyordu. Batı kısımda ön yüzleri ona dönük olmak üzere uzandığı bu stoalardan, yalnız güneyindekinin arkasında odalar

³³³ Wycherley, 1993: 75.

³³⁴ Alan M. Greaves, *Miletos Bir Tarih*, Homerkitabevi, İstanbul, 2003, s.105.

³³⁵ Greaves, 2003: 105.

³³⁶ Greaves, 2003: 106

³³⁷ Greaves, 2003: 106.

³³⁸ Greaves, 2003: 107.

³³⁹ Greaves 2003: 108.

³⁴⁰ Greaves 2003: 109.

mevcuttu. Yani batı yakası, Priene'nin güney yakası gibi boydan boya bir stoa oluşturmuyordu. Bu geniş mekana ek girişler yapılmıştı. Hem bu ek girişten dolayı hem de de yapım sürecinin çok uzun bir zaman alması ve olasılıkla birkaç aşamada gerçekleştirilmesi iki katlıymış gibi görünen güney kanadın MÖ. 2. yy ortası gibi geç bir tarihte yapılmış olabileceğini düşündürür.³⁴¹ (Resim 35)

MÖ. 5. yy ve 1. yy arasında kamusal, ticari, yönetsel ve dinsel yapılardan oluşan yapı gurupları inşa edilmiştir. İki Pazar alanı bouleterion, Delphinion ve gymnasium içermektedir. Klasik dönemde Atina Tapınağı tekrar inşa edilmiş, yeni bir agora eklenmiş, hamam yapılmış ve tiyatro onarılmıştır.³⁴²

Miletos' un; batı, güney ve kuzey olmak üzere üç agorası vardır. Batı agora MÖ. 2. yy'a tarihlendiği için çalışmanın kapsamına girmemektedir. Von Gerkan, Güney Agorasının bir "Devlet Agorası" olarak tasarlandığını savunmaktadır fakat yapının önemli ve belki de ilk bölümü olan doğu stoa, kendisinin de onayladığı gibi ticaret için kullanılmıştır³⁴³. Güney agorayı kuzeydekine oranla daha saygın kılan etken; stoalarının büyük olması, açıklıkları ve odaların yarattığı sıkıntıdan büyük ölçüde kurtulmuş olmasıdır. Buna rağmen her iki agora da birbirinden kesin olarak ayrılmıyor ve işlevleri de birbirine engel olmuyordu. Hellenistik Çağın sonuna kadar üç girişi de Dor düzenli sütunlardan oluşan stoa olarak korunmuştur³⁴⁴.

Miletos'un güney agorasına düzgün bir peristil yapılmış ve kuzey doğusuna görkemli bir geçit sağlanmıştır. Hemen yanına da, ön yüzü meclise dönük gösterişli bir nymphaion yapılmıştır. Nymphaionun sahne görünümündeki katları ve nişleri Roma döneminde inşa edilmiştir. Meclisin bir yanında liman agorası, öbür yanında ise denizle doğrudan bağlantısı olmayan işlere, eğlenceye ve genel amaçlara yönelik büyük güney agora vardı. Siyasal merkezi belirtmekteydi. Tasarımı geniş, basit, estetik açıdan güzel ve uygulamaya elverişliydi. Doğusunda, arkasında dükkan ve depo işlevi gören odalar bulunan, önündeyse bir dizi sütunla tamamlanan uzun bir stoa inşa edilmişti. Dor sütunlarına sahip olan stoanın 80 civarında üçer odalı dükkanları vardı. Bu dükkanlara önden ve arkadan olmak üzere iki giriş vardı. Batı kısımda ön yüzleri ona dönük olmak

³⁴¹ Wycherley, 1993: 65.

³⁴² Ownes, 1994: 54.

³⁴³ Greaves 2003: 109.

³⁴⁴ Açelya Keskin, *Batı Anadolu' daki Antik Çağ Yerleşmelerinde Agoraların Rolü ve Kentlerin Fiziksel Gelişimine Etkisi*, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Ege Üniversitesi, 2008, s.38.

üzere L biçimli iki stoa bulunuyordu. Önlerinde iki sütun dizisinin uzandığı bu stoalardan yalnız güneydekinin gerisinde odalar bulunuyordu.³⁴⁵(Resim 36)

Miletos'un kuzey agorası; Aslanlar limanının güneyine yapılmıştır. İlk aşamalarda Aslanlar limanına bakan L şekilli dor sütunlu bir stoa inşa edilmiştir³⁴⁶. Hemen arkasında, bağlantılı olduğu küçük, kare bir avlunun çevrili olduğu dört stoadan oluşan yapı bulunuyordu. Son aşamada, pazaryerinin doğu kısmına içinde dükkanlar olan çift taraflı stoa yapılmıştır. Kuzey agorada, MÖ. 4. yy'dan önce mimari hareketlilik pek yoktu. Arkasında küçük odaları olan, ön yüzü kuzeydeki limana bakan uzun bir stoa inşa edilmişti. Bu agora Miletos'un ticari refahı geri gelirken tüccarlara da kolaylık sağlamış olmalıydı. İlk önce liman bölgesi gelişti. Kuzeyde kısımdaki yapı topluluğu biraz genişletilmiş, batı kanadının arkasına küçük bir at nalı yapılmıştı. Sütun dizilerinden oluşan güzel bir ön avlu sağlanmış³⁴⁷. Bir Agora tapınağı bulunmaktadır³⁴⁸. Tapınak agoranın simetri aksı üzerinde bulunmaktaydı. Prostýlos tarzında girişı vardı. Stoaların beden duvarının içerisinde gömük olarak yapılmıştır.³⁴⁹

Kuzey ve güney agora arasında bulunan Milet bouleuterionu, bir proýplon, bir sütunlu avlu ve bir auditoriumdan oluşuyordu. Dor düzeninde stoalarla çevrili bir avlusu, bunun hemen batısında toplantı odası bulunuyordu. Yapı simetri düzenine sahipti³⁵⁰.

³⁴⁵ Keskin, 2008: 41.

³⁴⁶ Greaves, 2003: 111.

³⁴⁷ Keskin, 2008: 42.

³⁴⁸ Greaves 2003: 112.

³⁴⁹ Keskin, 2008: 43.

³⁵⁰ Keskin, 2008: 45.

3.2.1.3. Magnesia ad Meandrum Agorası

Magnesia, Aydın ili, Germencik ilçesi, Ortaklar beldesine bağlı Tekinköy sınırları içerisinde yer almaktadır.³⁵¹ 18. yy’ da Magnesia araştırmacılar tarafından ziyaret edilmiş fakat, kentin ismi ile kalıntılar ilişkilendirilemediği için kentin yeri doğru olarak saptanamamıştır. 1812 yılında Society of Dilettanti tarafından kurulan bir ekip, Magnesia ve kentteki yapı kalıntıları üzerindeki ilk detaylı çalışmaları gerçekleştirmiştir³⁵². 1824 yılında Leake’in kaleme aldığı çalışmasında ilk kez doğru olarak İnek Bazar’daki kalıntıların Magnesia antik kentine ait olduğu ileri sürülmüş ve tüm bilim dünyasına duyurulmuştur³⁵³. (Resim 37)

1890 yılındaki kazılarda C. Humann agoranın bataklık alanda olabileceğini öne sürmüş ve haklı çıkmıştır³⁵⁴. Kentin zenginliği ve büyüklüğü hakkında bir karara varmak için mimari öğeler tüm parçalarıyla birlikte yani; 230 Dor düzenli, 130 İon düzenli sütun göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Propylonun 10 büyük ion stili başlığı olan sütunları ve 6 fil ayağı vardı. Agoranın güneyindeki avlu 38 sütunluydu, toplam 414 sütunlu bir kompleks. Agoranın duvarları ve sütunlu avluların toplam uzunluğu 1700 m’den fazlaydı.³⁵⁵

Artemis Kutsal Alanı’ndan agoraya geçiş, doğu stoa içerisine inşa edilmiş olan propylondan yapılırdı. Propylon iki basamaklı bir krepidoma üzerinde yükselir. Üç sütun sırasından oluşan, ion düzeninde ve geleneksel giriş yapılarından farklı bir mimarisi vardır. Anıtsal bir “Tören Kapısı” niteliğinde düzenlenmiş olan Propylonun 1993-2000 yıllarında kazı çalışmaları tamamlanmış, yapının mimari bloklarının restorasyonuna yönelik çalışmalar ile anastylosis çalışmaları 1995-2005 yıllarında gerçekleştirilmiştir.³⁵⁶

Oldukça büyük bu agora arkalarındaki mekânlarla birlikte etrafındaki avluların yapım şekliyle farklılık göstermektedir. Oda sırasının kuzey ve güney sütunlu salonları vardır fakat doğudakinin böyle oda sırası yoktur. Güneydeki ise başka yapılar ve caddeler ile çevrilidir. Bu farklılıklar agoranın boyutlarında de gözlenmiştir.³⁵⁷

³⁵¹ Orhan Bingöl, Gökem Kökdemir, *Anadolu*, Ankara DTC Arkeoloji Bölümü Dergisi, Ek II, Ankara, 2012, s.391.

³⁵² Wycherley, 1993: 69.

³⁵³ Bingöl, 2006 a: 59.

³⁵⁴ Wycherley, 1993: 69.

³⁵⁵ Bingöl, 2006 a: 59.

³⁵⁶ Bingöl, 2012: 397.

³⁵⁷ Orhan Bingöl, *Stoa Poikile in Magnesia am Mäander*, Biering & Brinkmann, München, 2006, s.1.

Güneydeki salon kuzey salonuna oranla biraz daha kısadır. Bunun sonucu olarak da uzun kenarlar birbirine paralel değildir. Bu plan ile Magnesia agorası, ızgara planlı bir Hellen agorasından ayrıdır. Bu farklılığın nereden kaynaklandığı bilinmemektedir. Agora planı bk. Resim 38, açıklamayı göz önüne sermektedir. Agoranın temelinde tam dikdörtgen her tarafından sıralı odalarla çevrili bir tesis çıkmıştır. Oda sıralı doğu salonu ve odalarıyla batı salonu tam da kuzey-güney yönündedir. Doğu salonunun oda sırasının doğudaki arka duvarı agoranın doğu kapısı ile aynı hat üzerindedir. Her iki kısa kenar birbirine paralel ve doğu-batı yönünde konumlanmıştır. Güney salon odalarıyla birlikte doğu salonunun arka duvarına ulaşınca kadar uzatılmıştır. Kuzey salon kadar uzun olmuştur. Bu teorik planla Magnesia Agorasının eski hali söz konusudur.³⁵⁸

Magnesia Agorası sadece büyüklüğüyle dikkat çekmiyordu. İon Agorasına örnek olduğu O. Kern ve E. Curtius'un gözlemlerinden yola çıkarak söylenebilir³⁵⁹. E. Curtius 150 yıl önce Pausanias'ın eski ve yeni agora ile ne demek istediğini açıklamıştı; "İonyalılar agorayı özel bir yapı olarak kabul ediyorlardı. Ondan birbirlerine bitişik salonlarla tamamen dışarıya kapalı büyük bir toplantı salonu yapıyorlardı. Tıpkı etrafı kapalı alandaki havuz gibi."³⁶⁰

Magnesia'da agoranın eski planına göre böyle bir İon agorası tasarlanmış olması var sayılırsa, yanlış olmaz. Bunun için sadece C. Human planı üzerinde, batı ve kuzey salonların yönünü uygun şekilde değiştirmek gerekiyor. Bundan çıkacak dikdörtgen ve odalarla çevrilmiş alanı Pausanias'ın bütün özellikleriyle İon agorası diye nitelediği agoradır.³⁶¹

Agora, ızgara plana göre düzgün açılı olması gerekirken plan taslağı uygulamaya geçildiğinde değişmiş gözükmetedir. Bu tasarı belki de şehrin yeni planlanmasının temelinde yatan nedendi ve asıl planlamadan değişiklik göstermesi, kolay kabul edilmemiş olmalıydı. Doğuda bulunan salonunun yönü küçük bir sapmayla batıya doğru değişmeli ve tipik ideal oda sırasından vaz geçilmeliydi. Bu değişimi neden yaptılar bilmiyoruz. Akla yatkın bir hipotez ortaya konulabilir. Heyne plan değişikliğini "Artemis alanının yaştan dolayı var olan sınırına" bağlamaktadır.³⁶²

³⁵⁸Bingöl, 2006 b: 1.

³⁵⁹Wycherley, 1993: 70.

³⁶⁰Bingöl, 2006 a: 59.

³⁶¹Bingöl, 2006 a: 59.

³⁶²Wycherley, 1993: 70.

Artemis kutsal alanının batı tarafındaki yapılar göz önünde bulundurulmalı.³⁶³ C. Humann'ın planında görülen yapı kalıntıları son yıllarda yeniden açığa çıkarmıştır. Binalar doğu salonunun doğu tarafında arka duvarda, ama hipotez salonda batı taraftadır. Eğer sıra odalar ideal plandaki gibi inşa edilselerdi, yapıların kullanımı mümkün olmazdı. Yapılarda exedralar ve çeşmeler söz konusudur. Bunlar geçici olarak erken Roma İmparatorluk dönemine tarihleniyor, bunların doğu salonunun kuzey-güney istikametindeki sapmasına etkisi olmamıştır. Böylece agoranın doğu staosu daha önce inşa edilmiş. Aynı dönemde inşa edilmeleri için yapıların yıkılması gerekirdi çünkü, taslak planın uygulanmasına engel teşkil ederlerdi. Kutsal alanlar için suyun ne derece önemli olduğu göz önüne alınırsa, bu bağlamda çeşme yapılarının niçin gözetildiği anlaşılır. Kuzey Çeşme taslağın hipotez odalarının altında kalırken, güney çeşmeler hipotez salonunun içinde kalır.³⁶⁴

Humann'ın hipotezine göre agora planı Artemisyonun güneybatı kısmındaki çeşme, uygulamada her iki çeşme de arka duvarda kutsal alan tarafında dokunulmadan kalmıştır³⁶⁵. Sonraki yıllarda kazı yapılmadığı için toprak yığını altında kalan agora görünmez olmuştur. Magnesia'daki kazılara tekrar başlandığında şehir merkezinden başlanmıştır. Propylon ve Artemision'a yoğunluk verilmiştir.³⁶⁶

1993 – 1997 yılları arasında propylonda yürütülen kazılarda propylonun parçaları ele geçti³⁶⁷. Alınlığın tüm parçaları bulunup ayağa kaldırılırken, diğer yapı parçalarından çok eksik vardı. Batı tarafında buluntu durumu tam tersiydi. Buluntular C. Humann'ın rekonstrüksiyon çizimi doğrulamaktadır.³⁶⁸ Rekonstrüksiyon için Resim 39' u inceleyebilirsiniz. Mimarideki yeni gelişmeler ışığında agoranın batı tarafının sütun yüksekliği, sütun başlığı, alınlık friz süslemeleri, dış fil ayak bağlantıları tespit edildi. Doğu cephenin sütunları tekrar ayağa kaldırıldı. Onlardan bir sütun tamamlamaya gerek kalmadan, hiç eksik parçası olmadan tekrar ayağa kaldırıldı. İon başlıklar polsternlerinde başka kombinasyonlar gösteriyor, döşeme ve kemer motifleri C. Humann'inkine uymaktadır³⁶⁹. Farklı düzenlenmiş olan sadece döşemeler değildi. Daha sonra alınlıkta çiçekli bezemelerden farklı şemalar kullanıldığı tespit edildi.

³⁶³Bingöl, 2006 b: 2.

³⁶⁴ Bingöl, 2006 a: 60.

³⁶⁵ Wycherley, 1993: 70.

³⁶⁶ Bingöl, 2008: 61.

³⁶⁷ Wycherley, 1993: 71.

³⁶⁸ Bingöl, 2006 b: 2.

³⁶⁹ Wycherley, 1993: 70.

Sonunda batı tarafın yan fil ayakları, stoanın dor sütun sıralaması C. Humann'ın çizimiyle uyum sağlamadığı ortaya çıktı.

Propylonda yapılan kazılarında agora döşemesinin küçük bir kısmı ortaya çıkarılmıştır³⁷⁰. Şimdiye kadar açığa çıkarılan alanın taban kaplaması doğu batı istikametinde düzenli ve paralel bantlar şeklinde uzanıyor ve böylece doğu tarafın taban kaplamasına uym sağlıyordu³⁷¹. Stylobat boyunca düzenli aralıklarla kaplamasız yerler olmakla birlikte yapılan kazılarda sütunlarla veya stoanın diğer parçalarıyla doluydu.³⁷² Bu alan boşaltıldığında agoranın atık su tesisi kuzey-güney doğrultusunda doğrudan stylobast boyunca alt kısmından uzanıyordu³⁷³. Doğu-batı yönünde uzanan yan kanallar büyük kanala bağlanıyordu. Kanalin yan blokları yukarıdan çapraz içe doğru kesilmiş, böylece kapaklar üzerine kolayca örtülüyordu. Kapaklardan yapılan kazılarda bulunamamıştır.³⁷⁴

Zeminin düz, yakında bir nehrin olduğu yerde bir kryptoportikus (tonozlu galeri) inşa etmek çok riskli olmasına rağmen inşa etmişlerdi³⁷⁵. Kryptoportikus'un neden inşa edildiği yapılar topluluğunun tamamına bakılarak açıklanabilir. O. Kern bu konuya ilişkin açıklamasında; "Her agora toplantılar için büyük, boş bir mekân sunuyor. Athena Kutsal Alanı'ndaki filayak yazıtında daha sonraki dönemlerde alanda alışveriş yapıldığını gösteriyor. Artemis Tapınağı' na yakın olan büyük alanın batısı kutsal amaçla ayrılmıştı." demiştir.³⁷⁶

Magnesia Agorası birçok kez Hieron olarak kabul gördü³⁷⁷. Leukophryena oyunlarının bir kısmı bu geniş, güzel alanda tertiplenirdi³⁷⁸. Artemis altarında Artemise bir keçi, Apollon'a bir teke kurban ettikten sonra, Zeus Altarında Zeus'a bir koç ve bir boğa kurban etmek için agoraya yürünürdü³⁷⁹. Ayrıca On iki tanrı altarı agorada bulunuyordu. Çocuk Tanrı belgesine göre Stephanephoros her sene On iki tanrı heykellerini getirtmiş, On iki tanrı altarının yanına bir ahşaptan tholos inşa ettirmiş,

³⁷⁰ Bingöl, 2006 b: 2.

³⁷¹ Bingöl, 2008: 61.

³⁷² Bingöl, 2006 b: 3.

³⁷³ Bingöl, 2008: 61.

³⁷⁴ Bingöl, 2008: 62.

³⁷⁵ Bingöl, 2006 a: 64.

³⁷⁶ Bingöl, 2006 b: 3.

³⁷⁷ Bingöl, 2006 b: 3.

³⁷⁸ Bingöl, 2006 a: 64.

³⁷⁹ Bingöl, 2006 b: 4.

orada müzik organizasyonları düzenlenmiş, flüt, syrinks (kaval) ve zither (kanun benzeri çalgı) alınmıştır.³⁸⁰

Güney salonun ortasındaki büyük bir mekân bulunuyordu, burası da büyük olasılıkla bir kutsal alandı. Belgeler,  teki kült araç gereçleri, boa başlı sütün başlıkları ve zafer tanrıçaları salonların, mekânların dinsel kullanımına işaret etmektedir³⁸¹. Yüzeyler perdahlanmamış, çünkü kirişle kapatılmıştır. Buna karşın  n yüzey bilinen şişkin profilli ve yukarısı perdahlanmış pervazlıdır. Uzun tarafın alt konsolu yukarı konsoldan daha uzun üzerine uzun tarafın kirişleri oturmaktadır. Ayrıca her yönden profillenmiştir. Yan profillerin  n yüzleri yukarı profillerine denk gelmektedir. Profilin  n yüzü dor başlık olarak şekillenmiştir. Pervazdan çıkan abakus ve bir ekhinus konsolun ortasına o şekilde getirilmiş ki tıpkı iki katlı yapılarda olduğu gibi altta dor üstte ion düzeni kullanılmıřtır³⁸². Sadece bu düzenlemeyi göz önüne aldığımızda kryptoportikusun bodrum veya ambar olarak kullanılmadığını anlayabiliriz. Fil ayakların ve konsolların kartonpiyer ile s slenmip, boyanmış olması bu hükmü doğrulamaktadır.³⁸³

Agora M . 4. yy'da yeni bir yere taşınmış, bir sonraki yüzyılda biçimlenmiştir. Agora dikdörtgen sokak planının altı adasını kaplıyordu. Artemis' in en eski kutsal alanındaki yeni tapınakla s t nlu avlu açıkça farklı olan yönlendirilmesini korudu. Kutsal alanla agoranın birbirine keşiştiği yerde agora üstün gelmiş ve yanları çevrili kutsal alan eğik olarak kesilmiştir.³⁸⁴ Agoradaki açık alanda tam merkeze yerleştirilmemiş Zeus'un küçük tapınağı bulunmaktaydı.  nemli küçük yapılardan biraz daha büyüktü. Plana gene iki büyük stoa egemendi. Agorayı büyüklük açısından karşılaştırdığımızda Miletos'un güney pazarından sonra ikinci sırada gelmektedir. Agora, tam dikdörtgen değildi ve uzun yanları güneye doğru hafıfe birbirine yaklaşırdı. At nalı alışılagelmiş iki kısa bir uzun yan yerine iki uzun bir kısa yan oluşturuldu. Bu düzen giderek benimsenen, her yanda sınırlandırılmış bir alana dönüşme eğilimi göstermekteydi.³⁸⁵

³⁸⁰ Bingöl, 2006 a: 64.

³⁸¹ Wycherley, 1993: 69.

³⁸² Bingöl, 2006 a: 64.

³⁸³ Bingöl, 2008: 65.

³⁸⁴ Bingöl, 2006 b: 4.

³⁸⁵ Wycherley, 1993: 69.

1999 yılında başlatılan Agora Meydanı ve Agora Doğu Stoa kazılarına ve restorasyon çalışmalarına 2010 yılına kadar aralıklarla devam edilmiştir³⁸⁶.

3.3. Karia Bölgesi

3.2.2.1.Loryma Agorası

Loryma antik kenti, günümüzde Muğla ili, Marmaris ilçesi Bozukkale koyunda yer almaktadır. Loryma kentinin en geç MÖ. 7. yy'dan itibaren var olduğu düşünülmektedir. MÖ. 4. yy'a kadar Loryma'nın da içinde bulunduğu yarımada'nın siyasi durumu ile ilgili kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Stephanos Byzantinus'a göre Loryma MÖ. 6. yy' da polis; sonraki yıllarda ise liman ya da locus olarak adlandırılmıştır³⁸⁷. Kentin MÖ. 4. yy'a kadar bağımsız olduğu düşünülmektedir ve yüzyıldan itibaren yarımada; Rhodos Peraia'sı adı altında Rhodos'a bağlanmıştır³⁸⁸. Yarımada'daki diğer kentler Rhodos'a bağlı birer demos durumuna gelmiş; Loryma ise doğusundaki komşu bir kent olan Kasara'ya dahil edilmiştir. Geç Hellenistik Çağ' da Loryma'nın terkedilme nedeninin; kentin etrafındaki ormanların kesilmesi sonucu büyük çapta erozyon meydana gelmesi ile açıklanmaktadır.³⁸⁹(Resim 40)

Akropoliste; bulunan çanak çömlek parçaları Arkaik Çağ'dan Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar çeşitlilik göstermektedir.³⁹⁰ Agora ve bir stoa aşağı kentte konut yapılarının olduğu yerde tespit edilmiş ve bunun yanı sıra belediye binası olabilecek iki kamu binası gözlemlenmiştir. Kentin surları içerisinde kutsal alana rastlanmamıştır³⁹¹.

Loryma'daki salonda taş sütunlu mimariye rastlanmaktadır bundan dolayı salondaki taşıyıcı direklerin ağaç olması muhtemeldir. Duvarlar da kerpiçti. Çatının da düz toprak dam olduğu düşünülebilir. Bu görünüş Arkaik Çağ'ın en çok bilinen salonlarına benzer³⁹². Yunan salonları insanı güneşten ve yağmurdan koruyan, buna rağmen dışarıya açılan, çok değişik işlevler sunabilen mekânlardı. Arkaik agoralarda salonlara pek rastlanılmaz. Megara Hyblaia ve Kyrene'de her birinde işlevi

³⁸⁶ Bingöl, 2006 b: 5.

³⁸⁷ Held, 2006: 45.

³⁸⁸Held, 2006: 46.

³⁸⁹Winfried Held, *Forschungen in Loryma 2000, 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 2002, s.196.

³⁹⁰ Held, 1999: 174.

³⁹¹ Held, 2000: 295.

³⁹² Held, 1999: 174.

belirlenemeyen iki uzunlamasına salon görülür³⁹³. Atina'daki kısa Basileios stoası ölçüleriyle tamı tamına uyan benzerliğiyle Loryma'daki salonla daha iyi mukayese edilebilir³⁹⁴. Bu salon aynı zamanda konsil Basileus'un resmî ofisiydi. Bodrum Yarımadası üzerindeki Alâ Zeytin Kalesi'ndeki basamaklı oturma sırası olan yerin karşısındaki, basamaklı salon 31 biraz küçüktür.³⁹⁵

Karia Şehirlerinin iç politik örgütlenmeleri hakkında az bilgiye sahibiz. Antik çağ tarih yazımı, öncelikle Heredotos, Karia prenslerinden, küçük beylerden bahseder ve onların kendi politikalarını yürüttüklerini yineleyerek değinir³⁹⁶. Yunan heykeltıraşı Khares'in yonttuğu MÖ. 6. yy' da Didim Apollon Tapınağı' na sunduğu mermerden oturan prens heykelinden rivayet olunur³⁹⁷. Heykelin yazıtında: “*Ben Khares Kelesis oğlu, Teikhiousa Prensi*” yazar³⁹⁸. Teikhiousa Didim'in doğusunda Loryma ile mukayese edilebilecek küçük bir Karia kentiydi.³⁹⁹

Loryma' daki bina 13 içinde oturan kişiler için; Ben Archos yazan yazıt bulunmuştur⁴⁰⁰. Loryma agorasını ve etrafındaki yapıları göstermektedir. Alanda birçok büyük, kaba kireçtaşı blokları vardır. Ham durumlarına bakarak onların şeref anıtlarının kaidesi olduğu söylenemez. Üzerlerine konulacak birkaç yassı tahtalarla satış standı olarak kullanılmış olabilirler. Arkhos'un salon ve resmi konutunun bir anlamda ticaret ve politikanın merkezi olduğundan haklı olarak söz edebiliriz⁴⁰¹. Alanın pazar yeri olarak kullanıldığını anlıyoruz. En azından toplantılar mümkün. Arkhos'un meydan ve resmi konutu, ikisi birlikte bir agora için kriterleri tamamlar, her iki yapı da ihtimal ki Arkaik Çağ'da inşa edildiler. Eğer salon resmi bina olarak ifade bulursa, bu aynı zamanda politik gücün Loryma' da ayrı olduğu hükmü verilebilir. Burada belki Arkhos'un resmi konutu ve makamı bulunuyordu.⁴⁰²(Resim 41)

Her ne kadar alışlagelmiş şehir planına uymamakla beraber agora Klasik ve Helenistik Çağlar'da değişikliğe uğramadan kalmıştır. En azından bir tapınak, tiyatro benzeri oturma sıraları olan bir toplantı binası, özellikle yazıtlar, heykeller ve tipik taş

³⁹³ Held, 2000: 295.

³⁹⁴ Held, 1999: 175.

³⁹⁵ Held, 2006: 44.

³⁹⁶ Held, 1999: 174.

³⁹⁷ Held, 2000: 296.

³⁹⁸ Held, 2002: 195.

³⁹⁹ Held, 2006: 47.

⁴⁰⁰ Held, 1999: 175.

⁴⁰¹ Held, 2006: 47.

⁴⁰² Held, 2006: 48.

mimari umulurdu. Tüm bunlardan ne agoroda ne de şehir içinde bir ize rastlanmıyor. Bununla beraber bu demek değildir ki, Loryma' a hiç yazıt ve şeref yapıları olmadığı anlamına gelmez. Buradan yapıların Loryma körfezinin batısında bulunan Apollon tapınağının günümüze ulaşan kalıntılarından şehrin ana tapınağı olduğunu çıkarabiliriz.⁴⁰³

Loryma'da Hellen agorasının fonksiyonları şehrin agorasına yoğunlaşmak değil, bilakis Apollon Tapınağı ile ikinci bir sahne olmaktır. Karia birliği toplantıları merkezi şehirlerde değil, kutsal alanlarda ya da tapınaklarda yapılıyordu⁴⁰⁴. Karia birliğinin kutsal alanı Milas'daki Karia Zeus Tapınağı ve Labruanda' daki merkez tapınaktı. Bu iki merkezden başka toplanma yerlerinin de olduğunu biliyoruz.⁴⁰⁵

Karia yarımadasında iki kutsal alanda eyalet toplantıları yapılabilirdi. Bu iki tapınağın birbirlerine karşı tutumları nasıldı bilmiyoruz, ama büyük olasılıkla Karialılar Birliği'ne hizmet veriyorlardı. Bir yerine iki federal kutsal alanın olması Karia'nın merkezsiz yapılanmasına bağlanılmalıdır⁴⁰⁶. Bu toplanma binalarının büyüklükleri her taraftan gelen katılımcıları, hatta Kastabos Theatronu tüm Karialıları alabilecek kapasiteye sahipti⁴⁰⁷. Bu kadar büyük kapasitede bir yapı on Karia kentinin toplanması için gerekli değildi. Loryma Apollon tapınağının politik fonksiyonunun açıklaması durumu ortaya çıkar. Toplantılar lokal yönetimler şehirleri dışında yapılıyordu. Yazıtlar ve şeref heykellerinin burada ve agorada dikilmemesinin nedeni budur. Bununla beraber eyalet toplantısı ve krallar ilişkisi karanlıkta kalıyor.⁴⁰⁸

⁴⁰³ Held, 2006: 49.

⁴⁰⁴ Held, 2006: 49.

⁴⁰⁵ Held, 2006: 51.

⁴⁰⁶ Held, 2006: 52.

⁴⁰⁷ Held, 1999: 175.

⁴⁰⁸ Held, 2006: 52.

3.3.2.2. Alinda Agorası

Alinda antik kenti, Çine yakınlarındaki Karpuzlu olarak bilinen bucak merkezinin yakınlarında yer almaktadır. Günümüze kadar çok kapsamlı araştırmalar yapılmamış olsa da, bulunan çok sayıda sikke ve ihtişamlı kalıntılar sayesinde yerleşimin kesin olarak Alinda olduğu saptanmıştır.⁴⁰⁹(Resim 42)

Kentin agorası, tiyatronun güneydoğusundaki düz bir alan üzerinde bulunmaktadır. Agoranın güneyindeki dikdörtgen planlı, 2 katlı stoa hemen hemen tamamen ayakta olup, çok görkemli bir yapıdır. Bu stoa agoraya aittir ve doğu-batı yönünde uzanan 99.73 x 11.96 m. genişliğinde üç katlı bir yapıdır⁴¹⁰. Stoa agoranın bir kenarını sınırlamaktadır. Stoanın alt katındaki ön oda dizisi dükkan ya da daha büyük olasılıkla küçük yapı atölyeleri ve zanaatkar birimleri olarak kullanılmış olmalıdır. Ön sıradaki odalar dükkan olarak kullanılmıştır. Bazı dükkanlarda arkada iki tane oda bulunmaktadır.⁴¹¹ Yapı granitten yapılmıştır.⁴¹² Alinda agorasının benzerleri Asos, Aigai, Pergamon, Seleukia ve Latmos’da bulunmaktadır.⁴¹³

Market binasının uzunluğu 99 m yüksekliği 15.2 m’nin üstündedir⁴¹⁴. Yapı üç katlıdır ve en üst katı agorayla aynı seviyededir. Agora, market binasının uzunlamasına devam eden alanındadır. Agoranın genişliği 30.5 m’ nin üstündedir⁴¹⁵. Arka tarafı tepenin eğimindeki istinat duvarı ile sınırlandırılmıştır. Agoranın heykellerle süslü olduğunu kanıtlayan bir buluntuya rastlanmamıştır.⁴¹⁶

3.2.2.3. Nysa Agorası

Antik Karia’nın önemli bir şehri olan Menderes nehri kıyısındaki Nysa, günümüz E-87 Karayolunun Aydın’dan (Tralleis) Denizli’ye giden yolun üzerindeki Sultanhisar’ın 3 km kuzeybatısında bulunmaktadır. Portakal, limon ve turunc bahçeleriyle çevrili, zeytin, incir ağaçlı tarlalar küçük, modern şehir Sultanhisar’dan Nysa’nın güney sınırına dek uzanır. Nysa şehri Aydın Dağlarının (Mesogis) güneyinde dik olarak alçalan yamacında bir dere kenarında bulunuyor. Nysa kuzeyden 1200 m.

⁴⁰⁹ Ömer Balamir, “Yeni Arkeolojik ve Epigrafik Veriler Işığında Karia Bölgesi Tarihi Coğrafyası”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s.33.

⁴¹⁰ Balamir, 2010: 33.

⁴¹¹ Bean, 2000: 204.

⁴¹² S. Doruk, “Antik Alinda Kentindeki Pazar Yapısı”, *Belleten*, 201, Ankara, 1987, s. 1119.

⁴¹³ W. B., Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece*, Londra, 1950, s. 294.

⁴¹⁴ Balamir, 2010: 34.

⁴¹⁵ Doruk, 1987: 1120.

⁴¹⁶ Bean, 2000: 206.

Aydın (Mesogis) Dağları ile çevrili. Güneyden Menderes Ovası'na dönüktür. Şehirden 3 km uzakta batısında mezarlı bir yol ile bağlanan küçük yerleşim Salavatlı'da (Akharaka) Pluto ve Persephone kutsal alanları bulunur.⁴¹⁷ (Resim 43)

Strabon; dere ile ikiye ayrılan şehrin, bir köprüyle birleştirildiğini ve, derenin sularının akması için altında gizli bir kanal olan amphityatroyla süslenmiş olduğunu ve tiyatronun aşağısında, bir kenarda gymnasion, diğer kenarda agora ve meclis binası olduğundan bahsetmektedir⁴¹⁸. Agoranın küçük bir alanında çalışılmıştır. Sütun parçalarından başka bir buluntu ele geçmemiştir. Yerleşimin en gözde yapısı bouleteriondur. Güzel bir şekilde korunan bu yapı tamamen açığa çıkartılmıştır. Bouleterionun 20 oturma sırası ve 5 merdiveni mevcuttur⁴¹⁹. Yapı arkası geniş çiftli yarım sütunlarla desteklenen karenin içinde bir yarım daireden oluşur. Konuşmacı kürsüsünün arka tarafında üç giriş oluşturan dört sağlam kemer payandası mevcuttur.⁴²⁰

Son yıllarda bouleterion ile Agoranın bağlantısı araştırılmış ve bir dükkan sırası ortaya çıkarılmıştır. Agora, bouleuterionun hemen doğusunda yer alır ve 89 x 105 metrelik bir alan kaplamaktadır⁴²¹. İonia agorası tipinde olan Nysa Agorasının kuzeyinde dükkanlar bulunur, diğer üç kenarı ise sütunlar ile çevrelenmiştir.⁴²²

Agoranın doğusunda yapılan kazılarla çift sıra sütunlu, İon düzeninde ve kaideleri Attik İon tipinde bir sütun bulunmuştur. Hemen kuzeyinde, yani dükkanların ön kısmında da ion düzeninde çift sıra bir sütun olduğu tahmin edilmektedir. Agoranın doğu sütunları Hellenistik özellik taşıırken dükkan yapılarında kullanılan duvar örgüsü ve kuzey sütunun stylobatında kullanılan malzemelerin bu sütunun MS. 2. yy' da inşa edildiğini göstermektedir. Buradan sütunlarının farklı dönemlerde yenilendiği çıkartılabilir⁴²³. (Resim 44)

Agoranın kuzeydoğu köşesi tahribata uğramış mozaiklerle kaplıydı. Mozaikler 2000 yılı kazı çalışmaları sırasında restore edilmişti. Mozaikli alanın kuzeyinde üç tane yapı bulunmaktadır. Bu yapıların ilk başta dükkan olduğu düşünülmüştü. Yapılan

⁴¹⁷ İdil, 2006: 66.

⁴¹⁸ Strabon, Coğrafya, XIV, 649.

⁴¹⁹ İdil, 2006: 67.

⁴²⁰ George E. Bean, *Eski Çağda Menderes' in Ötesi*, Arion Yayınevi, İstanbul, 2000, s.228.

⁴²¹ Bean, 2000: 229.

⁴²² Vedat İdil, *Nysa ve Akharaka*, Uzay Matbaacılık, İstanbul, 1999, s.57.

⁴²³ Balamir, 2010: 48.

kazılarda bunların birbirlerine tonozlu geçişlerle bağlanmış ayrı bağımsız bir yapı ya da yapı kısmı olduğu anlaşılmıştır⁴²⁴.

Agoranın doğu portikosunda geometrik ve floral motifler taşıyan mozaik döşeme tespit edilmiştir. Tahribata uğradığı gözlenen mozaik döşemenin üzerine yivsiz bir sütun tamburunun devşirme olarak yerleştirilmiş olduğu görülür⁴²⁵. Sütun tamburunun döşeme ile bağlantısı, kireç harcı ile sağlanmıştır. Bu da geç dönemde mozaikli alanın başka amaçlar için kullanılmış olduğunu göstermektedir. Buranın güneyinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan iki adet pithosta söz konusu ikinci kullanım görülmektedir. Pithosların altları, mozaik taban içerisine gömülüp etrafı harçlı taş örgü duvarla çevrelenmiştir⁴²⁶.

MS. 2. yy' da Pausanias şehir yapısının mimari işaretlerini sayıyor: Resmi yapı, gymnasium, tiyatro, agora ve çeşmeler⁴²⁷. İki farklı agora tipi fark ediliyor. Birincisi kuralsız temelli eski moda planlı agora, İkincisi İon Agora Tipi hipodamus şehir planına göre yapılmış plan, Hellenistik Çağ şehir plancılarınca tercih edilen plan.⁴²⁸

Şehir hayatının merkezini oluşturan pazar yeri dikdörtgen planlıdır. Nysa agorası şehrin bouleuterionun doğusunda bulunur. Bu hali ile ikinci yapı planı ile İon agorası tipine girer. Büyük, dikdörtgen pazar alanı dört tarafından sütunlu salonlarla çevrilmişti. Doğuda ve kuzeyde çift sütunlu İon stili düzenli iken, güney ve batıdan Dor nizamlı basit sütunlu avlular bulunur. Bu durum Münihli H. Pringsheim'in yürüttüğü küçük kazıda ortaya çıkmıştır⁴²⁹. 1921-1922 yılları arasında Yunan arkeolog K. Kourouniotis şehrin agora ve bouleuterionunda kazılar yapmıştır⁴³⁰. Bu çalışmalardan sonra agora çalışmalarına uzun süre ara verilmiştir. Sistemik kazılar 1990 yılında Ankara Üniversitesinden V. İdil yönetiminde tekrar başlatıldı⁴³¹. 1993'ten beri kazıların merkezini agora teşkil etmektedir. Nysa Agorası doğu-batı yönünde 113,5 m. ve kuzey-güney yönünde 130 m. ölçülerindedir⁴³². Araştırmalara göre iç ölçüler 88,5 x 102 m 19. Ana giriş batıdan bağlanan bouleuterion ile bağlantı yapıyor ve tahminen batı sütunlu

⁴²⁴ Vedat İdil, 2000 Yılı Nysa Kazısı, 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.2, 2001, Ankara, s.80.

⁴²⁵ Balamir, 2010: 48.

⁴²⁶ Vedat İdil, 2005 Yılı Nysa Kazısı, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.1, 2006, Çanakkale, s.648.

⁴²⁷ Bean, 2000: 229.

⁴²⁸ İdil, 2006: 68.

⁴²⁹ İdil, 1999: 58.

⁴³⁰ Balamir, 2010: 49.

⁴³¹ Bean, 2000: 229.

⁴³² İdil, 2006: 69.

salonun ortasında bulunuyordu. Şimdiki hali ile agora daha geç bir döneme tarihlenir. Birçok yerinde eski kireç taşı tekrar kullanılmıştır.⁴³³

Agora kuzey ve güney olmak üzere iki parsel üzerinde bulunmaktadır. Kuzey parselde kazılar yoğun olarak yapılmış, güneyde sadece bir sondaj açılmıştır. Agoranın güneye doğru genişlediği de bu sondajla kanıtlanmıştır.⁴³⁴

Geç dönemlere tarihlenen Roma heykelleri, kaplar, mozaikler 1993- 1999 yıllarında yapılan agora kazılarında bulunmuştur. Agoranın koruyucu tanrısı olan Tykhe ile ilgili yazıt ele geçmiştir⁴³⁵. Önceki kazılarda bulunan ve Klasik Döneme tarihlenen sütunlar restorasyonla ayağa kaldırılmıştır.⁴³⁶

Bouleuterion (Gerontikon) dikdörtgen planlı olup dıştan ölçüleri 27.45 x 23.50 metredir⁴³⁷. Theatron yarım daire şekillidir. Güney yönündeki 5 kapıdan yapıya giriş sağlanmaktadır. Bu kapıların ön kısmında tabanı mozaikle kaplı ve 4.50 m genişliğinde bir avlu bulunmaktadır⁴³⁸. Avlunun çatısını iki uçtaki Attik-İon kaideli sütunlarla bunların aralarındaki 5 postamentin üzerindeki daha küçük boyutlu sütunlar ayakta tutmaktaydı. Önünde de küçük bir havuz vardı. Olasılıkla güneyden de kentin en önemli caddesi geçiyordu.

Nysa kentinde araştırmalar yapan Yunanlı Kouriniotes bouleuterionda kazı çalışmaları yürütmüştür⁴³⁹. Kazılar sırasında bulunan kiremit parçaları ve yapının duvarlarının kalın olması, üstünün kapalı olduğunu düşündürmektedir⁴⁴⁰. Girişi sağlayan kapılar 5 tanedir. Kapıların yükseklikleri de ortadaki kapıya doğru artmaktadır ve bu ortadaki kapıdan bakıldığında auditoriumun tamamı görülebilmektedir. Theatron kısmı kireçtaşından yapılmıştır. Oturma sıralarının altta olanları moloz dolgu üzerine, üstte olan sıralar ise tonozlu bir koridora yerleştirilmiştir. Orkestranın tabanı opus sectile ile kaplanmıştır.⁴⁴¹

Agoranın doğu stoasında bulunan ion başlıkları Anadolu' nun geç Hellen ve erken dönem Augustus başlıklarının stil özelliğini taşımaktadır. Sözü geçen başlıklar stil açısından Aphrodisias'daki Aphrodit Tapınağı sütun başlıkları ve Ephesos

⁴³³ İdil, 2006: 69.

⁴³⁴ İdil, 1999: 61.

⁴³⁵ Bean, 2000: 229.

⁴³⁶ İdil, 1999: 64.

⁴³⁷ Balamir, 2010: 49.

⁴³⁸ Balamir, 2010: 50.

⁴³⁹ Bean, 2000: 230.

⁴⁴⁰ İdil, 1999: 61.

⁴⁴¹ Balamir, 2010: 51.

agorasının batı kapısının sütun başlıklarıyla karşılaştırılabilir. Doğu ve kuzey salonun alt frizleri de aynı döneme tarihlenir. Yani Nysa'nın günümüzde gezdiğimiz muhteşem agorası büyük hacimli ve geç Hellenistik Çağ'dan kalmadır. Agora geç Hellenistik Çağ'dan başlayarak Roma İmparatorluk çağına kadar sürekli bir değişim halindedir.⁴⁴²

3.2.2.4. İasos Agorası

İasos antik kenti günümüzde Kırıkkışlacık köyünde yer almaktadır. Erken Tunç Çağı'ndan itibaren kesintisiz bir yerleşime tanıklık etmiştir. Önceleri MÖ. 5. yy'a tarihlendiği düşünülse de yapılan kazılar sonucunda Myken hatta daha erken dönemlere tarihlenen keramik parçaları ele geçmiştir⁴⁴³. İasos'un hemen hemen üç bin yıldan fazla süre boyunca siyasi ve ekonomik açılardan güçlü kalmasının nedeni; denizle olan stratejik konumu ve çevresindeki doğal kaynaklarıdır⁴⁴⁴. (Resim 45)

Hellen efsanesine göre İasos, Argos'tan gelen Peleponnesliler tarafından kurulmuştur. Yerel halk kolonizasyona karşı gelemeyince Miletos'dan yardım istemiş ve Dor akınlarına bu şekilde karşı koymayı başarmıştır. Fakat bu sefer de Miletos'dan gelen İon kolonizasyonuna uğramıştır.⁴⁴⁵

Agora' da 1960 ve 1970'li yıllarda yapılan kazı çalışmalarında MÖ. 2. binyıl ortalarına tarihlenen mimari yapılara ait duvarlar ve döşemeli zeminler bulunmuştur⁴⁴⁶. Minos mimarisinden aşına olduğumuz üçgen taşlardan yapılmış ve kareye yakın plana sahip olan yapının içinde Geç Minos I-A dönemine tarihlenen ithal kaplar ele geçmiştir⁴⁴⁷. Yoğun kül tabakasına rastlanan yapıdaki bu izlerin Santorini adasında meydana gelen volkan patlaması yüzünden olduğu düşünülmektedir. Patlamanın MÖ. 1560-1500 yıllarında olduğu düşünülürse yapının tarihi de aşağı yukarı bu zamanlara denk gelmektedir. Bu duruma göre Anadolu'da Minos Uygarlığı ile doğrudan ilişkisi

⁴⁴² İdil, 1999: 71.

⁴⁴³ Bean, 2000: 59.

⁴⁴⁴ F.Barti, "Karia İasos'u", Arslantepe, Hieropolis, İasos ve Kyme Türkiye' deki İtalyan Kazıları, İtalyan Kültür Heyeti, Ankara, 1993 s. 120.

⁴⁴⁵ Balamir, 2010: 69.

⁴⁴⁶ Bean, 2000: 59.

⁴⁴⁷ Balamir, 2010: 69.

olan merkezlerin varlığı doğrulanmıştır.⁴⁴⁸

İasoslular, Minos' dan sonra gelişen Mykenlilerle de ticari ilişkide bulunmuşlardır. Bunu seramik kalıntılardan anlayabiliyoruz, fakat; İasos'da MÖ. 1500-1200 yıllarına ait mimari kalıntıya rastlanmamıştır⁴⁴⁹.

Agora, tiyatronun kuzeyinde bulunan düzlük alana yerleştirilmişti. Batı kısımda görülen kemerli yapı ve yüksek duvar gymnasium ya da palestra olmalıdır. Duvardaki yazıt Artemis Astias'a tapınıldığını kanıtlamaktadır⁴⁵⁰. Agoranın iki tarafı da stoalarla çevrilidir. Agoranın güneybatısında tiyatroya benzeyen bir binanın iyi korunmuş bir bouleuterion olduğu düşünülmektedir⁴⁵¹. Agorada sürdürülen kazılarda ele geçen buluntular Orta Bronz Çağı'na kadar inmektedir. Bu noktada agoranın kentin kuruluşundan beri aynı yerde olduğu, Hellen ve Roma Çağları'nda da aynı yerde işlevliğini koruduğunu söyleyebiliriz. Agoranın çevresindeki stoalar ise bulunan yazıtlara göre değerlendirildiğinde MS. 130 yıllarında yapıldığı düşünülmektedir.⁴⁵² (Resim 46)

Agoranın doğu stoasında arşitrav blokları üzerinde bir yazıt bulunmuştur. Bu yazıtta göre agoranın; MÖ. 136- 138 yıllarında İasoslu Teophilos oğlu Dionysios ve Argaios oğlu Hierokles, Artemis Astias ile tanrısal Hadrianus ve Antoninus Pius ile güzel yurt İasos'a adandığı anlaşılmaktadır. Stoalar korint düzeninde inşa edilmiştir. MS. 147 yılında olan deprem yüzünden olasılıkla inşaat bir süreliğine durmuştur⁴⁵³.

İon düzeninde küçük bir tapınak (naiskos) agoranın merkezinde ortaya çıkarılmıştır. Yapı MÖ. 2. veya 1. yy'a tarihlenmektedir çünkü o dönemin özelliği olan beyaz mermer üzerine işlenmiş basit ve zarif mimari öğeler barındırmaktadır. Tapınak büyük olasılıkla tanrıça Artemis'e adanmıştır.⁴⁵⁴

Agorada en erken buluntular MÖ. 3. bin yıla kadar inmektedir. Erken yapılar, Bronz Çağına tarihlenen bazı duvar kalıntılarıdır. Bunların üzerinde de MÖ. 8-7. yy' a tarihlenen Geometrik dönem mezarlığı bulunmaktadır⁴⁵⁵. Kuzey-güney doğrultusunda, havuza bağlanmış ve su tutma işleviyle yapılmış masif bir duvar MÖ. 6. yy'a tarihlenir.

⁴⁴⁸ Balamir, 2010: 69.

⁴⁴⁹ Balamir, 2010: 72.

⁴⁵⁰ Bean, 2000: 70.

⁴⁵¹ Barti, 1993: 120.

⁴⁵² Bean, 2000: 70.

⁴⁵³ Barti, 1993: 121.

⁴⁵⁴ Balamir, 2010: 73.

⁴⁵⁵ Friedrich Krinzinger, *Die Agais Und Das Westliche Mittelmeer*, Akten Des Symposiums, Wissenschaften, Wien, 1999, s.222.

Havuzun dibinde çok fazla seramik parçası ele geçmiştir ve yakınlarında bulunan bir yapıdan daha fazla seramik parçası çıkmıştır. Havuzun dibine inen merdiven birkaç basamağa sahiptir.⁴⁵⁶

3.2.2.5. Syangela/ Theangela Agorası

Muğla'nın batısında bulunan Bodrum İlçesi'nin doğusunda; Pınarlıbel Köyü'nün bir mahallesi olan Etrim' den yaklaşık olarak 9 km lik bir orman yolundan sonra Theangela' ya ulaşılmaktadır. Theangela, Leleg kentlerinden biridir. Mousolos kenti tekrar kurduktan sonra, ismi Hellenceye yakın olan Thengela şeklinde değişmiştir⁴⁵⁷.

Kentte ele geçen buluntulara göre MÖ 8. yy'a kadar inmektedir. Hellenistiğin erken dönemlerinde' de kıta Hellas' da Argolis Bölgesi'nde bulunan Troizen kentinden gelen göçmenler tarafından kolonize edildiği sanılmaktadır. MÖ 4. yy' da Maussollos kentte imar faaliyetlerinde bulunmuş; kentin nüfusu dışarıdan gelen göçmenler sayesinde artmıştır⁴⁵⁸.

Kent yuvarlak planlıdır ve surla çevrilmiştir. Düzenli aralıklarla inşa edilmiş kuleler ve bir bastion surların içinde bulunmaktaydı. 2009 yılında A. Diler ve ekibi tarafından yapılan yüzey araştırmasında kenti çevreleyen tüm surlar incelenmiştir. Kentteki surlar arasında duvar örgü tekniklerinde ve malzemelerde farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar da Mausollos zamanında surların restorasyon gördüğünü düşündürmektedir. Surlar, yer yer bastionlarla güçlendirilirken, özellikle doğu ve kuzeydoğuda gözetleme ve savunma işlevi gören kuleler ile donatılmıştır. Sur ve kule yapıları genel olarak aynı döneme işaret eder⁴⁵⁹.

Şehrin ortasında yer alan bir kale bulunur ve agoraya ana kayaya oyulmuş merdivenlerle inilirdi. Akropoliste Aphrodite ve Athena kültleri ile ilgili yazıtlar ve Arkaik Dönem'e ait bir kadın torsosu ele geçmiştir. Doğudaki tepenin batısında ele geçen Arkaik Dönem' e tarihlenen heykellerin kutsal alana ait oldukları öne sürülmüştür. Civarında önemli birine ait mezarın da bulunması burada bir kutsal alan

⁴⁵⁶Bean, 2000: 75.

⁴⁵⁷ Abdülkadir Baran, Lelelegler, *İDOL Dergisi*, S.11, İstanbul, 2001, s.25.

⁴⁵⁸ G. Bean, *Karia*, Arion Yayınevi, İstanbul, 2000, s.134.

⁴⁵⁹ Adnan Diler, Bodrum Yarımadası, Leleg Yerleşimleri Pedasa, Mylasa, Damlıboğaz (Hydai), Kedreai (Sedir Adası) Kissebükü (Anastasioupolis) ve Mobolla Kalesi Yüzey Araştırmaları, *24.Araştırma Sonuçları Toplantısı 2004-2005*, C.II, 2006, s.481.

olma ihtimalini desteklemektedir⁴⁶⁰. Buranın hemen yakınlarında stadion olduğu düşünölen 45.7 m uzunluğunda olan yapının antreman için kullanılmış olabileceğı düşünölmüştür.⁴⁶¹

Agoranın güneydoğusunda heroon ya da tapınak olduğu düşünölen dikdörtgen planlı bir yapı yer bulunmaktadır⁴⁶². Sözü geçen yapının kuzey duvarına bitişik inşa edilmiş bir yapı daha bulunmuş ve MÖ. 6. yy ortalarına tarihlenmiştir. Olasılıkla Perslerin yağmalamasından sonra halka ait binalar MÖ. 540 yılında tekrar inşa edilmiştir.⁴⁶³

Karia Bölgesi'nde Arkaik Çağ yerleşmelerinde görölen yamaç boyunca yayılan ve iç-dış surdan oluşın yerleşim planının görölmesi buranın erken dönemlerden beri kullanıldığını kanıtlamıştır. Kentteki duvar tekniklerine bakılınca MÖ. 5. yy özellikleri gözlenmekle beraber bu yapıların tarihlenmesi için kesin veriler elde edilememiştir.

Rhodoslulara ait MÖ. 4. yy' a tarihlenen Rhodos sikkesi, onlarla erken dönemlerden beri ilişkileri olduğunu kanıtlar niteliktedir. Diğer buluntularla da Rhodos etkisi yoğun olarak görölmektedir.⁴⁶⁴

Kenti çeviren surlar MÖ 4. yy özellikleri taşımaktadır.⁴⁶⁵ Özellikle doğu kısımdaki yapı terasları ve surlar işçilikleriyle bu tarihten daha erken döneme ait olmalıdır. Bunlar daha iri bloklardan yapılmışlardır ve daha çok polygonal tekniğ'e yakın işçilik göstermektedir. (Resim 47)

⁴⁶⁰ Bean, 2000b:133

⁴⁶¹ Bean, 2000b: 133.

⁴⁶² Abdölkadir Baran, "Okkataş'taki Antik Yerleşim ve Karia Antik Kenti Lokazisyonu Çalışmaları, Stratonikeia' dan Laginya' ya Ahmet Adil Tırpan Onuruna Sunulan Makaleler", Ege Yayınları, İstanbul, 2012, s.40.

⁴⁶³ Bean, 2000b: 129.

⁴⁶⁴ Baran, 2012: 41.

⁴⁶⁵ Diler, 2006: 485.

3.2.3. Mysia Bölgesi

3.2.3.1. Pergamon Agorası

Pergamon, Kuzey Ege’de Kaikos (Bakırçay) Irmağı’nın doğu-batı yönünde uzandığı graben vadisinin kıyısında yer almaktadır. Kuzeyde Pindasos (Kozak), güneyde Asperdenon (Yund) Dağları ile çevrili olan kentin doğusunda Selinos, batısında ise Ketios çayı uzanmaktadır.⁴⁶⁶ (Resim 48)

Pergamon akropolünde ilk yerleşimin MÖ. 7-6. yy’a kadar gittiği görülmektedir.⁴⁶⁷ Topografik zorunluluktan kaynaklanan ve tepeye konumlanmış Pergamon, şehircilik anlayışına güzel bir örnektir.

Pergamon’ da engebenin fazla olması nedeniyle yerleşimin en erken döneminden itibaren teraslama yaparak yer kazanılma yoluna gidilmiştir. Nüfusun artmasıyla yeni binalara ihtiyaç duyulmuş ve böylelikle eski teraslar yeni teraslar içerisinde eritilmiştir. Bu durum, şehrin erken tarihi hakkında yeterli bilgi edilememesinin en önemli nedenidir. Kalede tespit edilen en eski yerleşim yerleri M.Ö 7-6. yy’ a tarihlenmektedir. Kent, en başından beri iki ana kısımdan oluşuyordu. Bunlardan ilki dağın tepesinde olup kendine ait surları olan bir kale, diğeri ise güneyde yumuşak ve meyilli yamaçta yer alan, surlarla çevrili aşağı kentdir. Buradaki konut alanları büyüklük ve yayılma açısından hem siyasal hem de ekonomik koşullara göre değişimler geçirmiştir.⁴⁶⁸

Yukarı kent agorası ve aşağı kent agorası olmak üzere Pergamon’ da iki adet ana agora bulunmaktadır.(Resim 49)

Yukarı agora: Yukarı kent daha çok bürokratların olduğu, halkın yöneten kısmının bulunduğu yerd. Bu yüzden hemen hemen tüm kamu yapıları burada konumlanmıştı. Yukarı kentte bulunan kamu yapıları; heroon, saraylar, arsenaller, kışlalar, tiyatro, agora gibi yapılar setler üzerinde birbirlerinin önünü kapatmadan arazinin üzerinde yükselmekteydiler. I. Attalos ve II. Eumenes döneminde heroon yapısında krallara tanrı gibi tapılmıştır. Bu agora da I. Attalos döneminde inşa edilmiştir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶Wolfgang Radt, *Pergamon, Geschichte und Bauten Einer Antiken Metropol*, HMS Druckhaus, Germany, 1999, s.18.

⁴⁶⁷ Radt, 1999: 88.

⁴⁶⁸ Radt, 1999: 89.

⁴⁶⁹ Keskin, 2008: 49.

Aşağı kent agorası; II. Eumenes aşağı kente agora yaptırmasının nedeni yukarı agoranın yamaçta yaşayan halk uzak olması ve buranın devlet işlerine ayrılmasıydı.⁴⁷⁰ Güzel bir pazar yeri olan aşağı agoranın çevresi iki katlı sütun dizileriyle çevrilmiştir ve düzensiz bir dikdörtgen şeklindedir. Von Gerkan “*kent planının bir ögesi değil, ama çevresinden ayrılmış bağımsız bir yapıydı*” diye bahsetmektedir.⁴⁷¹

3.2.4 Lykia Bölgesi

3.2.4.1. Rhodiapolis Agorası

Kentin Klasik Dönemdeki adı Wedri olduğu Lykçe yazıtlardan öğrenilmektedir.⁴⁷² Eski Hisar olarak bilinen Rhodaipolis, adını Troia Savaşı’ndan sonra Akdeniz kıyılarına göçen ön Hellenler’in önderi, gelecek bilici Amphilokhos kurmuş ve adına, kendi kızı Rhodia (Gülistan) yani Rhodiapolis demiştir.⁴⁷³ Rhodiapolis de ilk kazılar 2006 yılında başlamıştır.⁴⁷⁴

Kentin agora ve stadionu, tiyatronun güneydoğu bitişiğindeki alanda yer almaktadır. Dağınık ve döküntü haldedirler. Bunu çekilmiş bir hava fotoğrafından rahatlıkla anlayabiliriz bk. Resim 50. Klasik Çağa tarihlenen agora, Hellenistik Çağda restorasyon görmüştür.⁴⁷⁵

Klasik döneme tarihlenen ve Lykçe yazıtlar içeren 26 adet kaya mezarından Klasik Dönemde de burada bir yaşamın olduğunu anlamakla birlikte bu yaşamı onaylayacak bir mimari kalıntı ne yazıkki günümüze ulaşmamıştır.⁴⁷⁶ Klasik dönemde halk olasılıkla tepe üstünde yaşıyordu. Klasik dönem fedoal beyleri verimli vadiler boyunca savunacakları kalelere yerleştiriliyor hem tarımı hem de kendilerini güvence altına alıyorlardı. Buna bakılarak Rhodiapolis’ in Klasik Dönemde de orada tek başına olmadığını, çevresinde komşu kentler bulunduğunu söyleyebiliriz.⁴⁷⁷

⁴⁷⁰ Keskin, 2008: 51.

⁴⁷¹ Keskin, 2008: 55.

⁴⁷² Nevzat Çevik, Lyki Kitabı, Suna- İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2015: 422.

⁴⁷³ Radt, 1999: 90.

⁴⁷⁴ Nevzat Çevik, *Kumluca, Rhodiapolis ve Çevresindeki Antik Kentler*, Kumluca Belediyesi Yayınları, Kumluca, 2008, s.7.

⁴⁷⁵ Çevik, 2008: 8.

⁴⁷⁶ Çevik, 2015: 424.

⁴⁷⁷ Çevik, 2015: 425.

Agora kuzeydoğu- güneybatı doğrultusunda uzanmaktadır. Kentin merkezinde bulunan bir kamu yapısıdır. Agora ve Stoa birlikte kurulmuştur. Stoa Agora'nın batısı boyunca uzanmaktadır. Toplam 59 m uzunluğundadır. Tüm alanın genişliği güneyde 29.90 m kuzeyde 19.15 m dir. Bunun 9.20 m. genişliğindeki batı yarısı Stoa'dır. Stoa'nın doğu kısmında paralel uzanan agora düzlüğü, kuzeyde dar başlamış fakat güneye doğru genişlemiştir. Agora düzlüğü kuzeyde 10 m genişlikle başlayıp güney başta 20.70 m genişliğe ulaşır.⁴⁷⁸ Agoraya iki taraftan da giriş mevcuttur. Agora'nın güney kısımda bittiği yer ve Sebasteionun kuzey yanı arasında kalan üçgen alan bir kavşak noktası gibidir. Burada kentin doğusundan, aşağıdan çıkan yol agoraya, kentin batı girişine ve Tiyatro-akropol sokağına ulaşır. Aynı alandan düz ayak Agora'ya girilirken, kavşaktan yükselen geniş basamaklarla da Stoa' nın üst katına ve dolayısıyla opramoas alanına geçit verir. Agoranın 35 m lik güney yarısının alt yapısını dört büyük sarnıç bulunmaktadır. Sarnıçların hepsinin tonozları çökmüştür. Güneyde bulunan dördüncü sarnıç ise tamamen yıkılıp toprak altında kalmıştır. Sarnıçların genişliği 7.40, uzunluğu 11.25 m. dir. Agora kazısı kuzey baş kesimindeki yaklaşık 20x20 m ölçülerindeki alandan Sebasteion önündeki basamaklı caddeye kadar tamamlanmıştır.⁴⁷⁹ (Resim 51)

3.2.4.2. Phaselis Agorası

Phaselis, Antalya Körfezinin batı kıyısında, bugünkü Tekirova köyü yakınında, köyün kuzeydoğusundaki yarımada üzerindedir.⁴⁸⁰ Phaselisliler Klasik dönemden beri ticaret yapan ve paraya düşkün bir halk olarak bilinirdi⁴⁸¹. Güney limanda ticaret yoğunudur, ana cadde ve anıtsal girişler hep inun olduğu tarafa yönelmiştir. Bu kentte ticaret her şeye egemendi.⁴⁸² Bu para tutkusu onları kötü bir ünle anılmalarına neden olmuştur. Öyle ki Demosthenes, Pheselisliler için “İnsanoğlunun en alçak ve vicdansız kesimini oluşturmaktadırlar.” demiştir. Antik dünyada “Senin yüzünden bir kuruşa Phaselisli oluyordum.” sözü de özellikle Klasik dönemde çok yaygındır.⁴⁸³

⁴⁷⁸ Nevzat Çevik vd., Rhodiapolis Kazılarında İlk Yıl: 2006, Kazı Sonuçları Toplantısı, C.2, Kocaeli, 2007, s.8.

⁴⁷⁹ Çevik, 2007: 9.

⁴⁸⁰ Nevzat Çevik, *Taşların İzinde Lykia*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002, s.129.

⁴⁸¹ Çevik, 2015: 477.

⁴⁸² Çevik, 2015: 478.

⁴⁸³ H. Schafer, J.Schlager, “ Phaselis Zur Topographie der Stadt und des Hafengebiets” *Archaeologischer Anzeiger*, 1971, 545.

Agoraların kalıntıları, ana caddenin ortası ile güneybatıdaki ucu arasında, o uca doğru yürürken sağ yanda, birbirine bitişik olarak agoralar vardır. Bunlardan birincisi ticaret agorası, ortadaki Domitianus dönemine tarihlenen en geç tarihli, güneybatı limanı bitişigindeki agoradır.⁴⁸⁴ Caddenin kuzey ucunda, tepe ile liman arasında kalan dikdörtgen alanda agora yer almaktadır. Yapı Hadrianus'a adanmış olsa da yapılan kazılarda arkaik döneme inen keramik parçaları bulunmuştur.⁴⁸⁵(Resim 52)

3.2.4.3. Avşar Tepesi (Zagaba) Agorası

Kyaneai çevresinde en dikkat çekici veriler bu yerleşimdeki kazı ve araştırmalarda ortaya çıkmıştır. En iyi korunmuş Arkaik ve Klasik Çağ yerleşimidir. Çıkan keramiklerden geç Arkaik Dönemde yerleşim olduğunu kanıtlamıştır. Daha önce Lykia kentlerinde az da olsa bulunan Geometrik Dönem keramikleri bu kez mimari kalıntılarıyla da karşımıza çıkmıştır. Avşar tepesi agorasıyla erken kentsel doku ve ev mimarisi hakkında detaylı bilgi vermektedir. ⁴⁸⁶(Resim 53)

Avşar Tepesi, Anadolu' da Arkaik ve Klasik Dönem içerisinde en iyi koruna gelmiş yerleşmelerden biridir. Xanthos yazılı dikmesinde adı geçen Zagaba kenti, kentin Klasik Dönemdeki ismi olabilir. Kent MÖ. 7. yy' da kurulmuş ve MÖ. 4.yy' da tamamen terk edilmiştir. Patara, Xanthos, Lmyra, Rhadiopolis gibi kentlerde yapılan kazılarda bulunan Geç Geometrik döneme tarihlenen seramik örnekleri Avşar tepesinde mimari örnekleri de katarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸⁷

Agora oldukça düz bir burunda Avşar Tepesi'nin ana tepesinin güneybatısında inşa edilmiştir. Doğrudan doğruya meydanın güneyinde arazi çok dik olarak alçalır. Batı yönünde de yamaç eğimi oldukça çoktur. Buna karşın tepe kuzey yönünde az alçalır. Kuzeydoğudan sürekli yükselerek akropolise kadar ulaşır. Güney yamaç eğimine rağmen sık evler yapılmış. Alanın batısındaki yarılmış kayalıktan dolayı yapılaşmayı zorlaştırmıştır. Kuzey tarafta yapılaşma tekrar çoğalır. Kuzeydoğuda ve doğuda yapılaşma aralıksızdır.⁴⁸⁸

⁴⁸⁴ Çevik, 2015: 478.

⁴⁸⁵ George Bean, *Eskiçağda Güney Kıyılar*, Arion Yayınevi, İstanbul, 1999, s.146.

⁴⁸⁶ Çevik, 2002: 102.

⁴⁸⁷ Çevik, 2015: 310. .

⁴⁸⁸ F. Kolb, W. Tiez, *Zagaba: Münzprägung und politische Geographie in Zentrallykien*, Chiron 31, 2001, s. 350.

Kuzeydoğu ve kuzeybatı köşede kısmen, güney ve batı tarafta alanı kayalıklar çevreler. Kayalar arasındaki boşluklar sur ve yapılarla doldurulmuş. Bu şekilde etrafı çevrili bir alan ortaya çıkmıştır. Alan kuzeyden büyük teraslama 95 ile sınırlandırılır. Batı tarafta yapı 94 ve güneybatı köşede büyük kompleks 93 yer alır. Buna karşın güneydoğu köşesini iki sur kalıntısı T ve U oluşturur. Kuzeydoğuda alan harap durumda günümüze gelen yükselen alana karşı eğimli uzanan duvar surla sınırlı.

Kompleks 93'ün batı tarafı birkaç metre alçakta olması bir tarafa bırakılırsa, alan her tarafta düzenlidir. Bu nedenle birçok yerde teraslamalar yapılmak zorunda kalınmıştır. İnşa şeklinden daha çok, çok fonksiyonlu Lykia mimarisi olduğu anlaşıyor. Güneydoğuda kapsamlı tedbirler gerekliydi. T ve U sur kalıntısını inşa etmek için çakıl taşları ve toprak dolgudan faydalanılmış. (Resim 54) Kuzey tarafta temel 95, batıda yapı 94 alanı teraslıyorlar. Bu alanda tesviye işleri de yapılmış olmalıydı, izlerini bitki örtüsü, gazel ve humus örtmüştür.⁴⁸⁹

Agoranın kapladığı alan düzensiz dikdörtgen şekillidir. Yapılarla birlikte doğu batı doğrultusunda 52 m, kuzey güney aksında maksimum 48 m'ye ulaşıyor. Binalar tarafından işgal edilmemiş boş alan 255, net kullanılabilir alanı 1000 m² den biraz büyük. Fakat bu önlem Avşar Tepesi'nin algılanabilir açık alanlarında sahayı diğerlerinden önemli ölçüde kaldıran bir özellikte yapılaşma şekli gösteriyor. Podyum 252, temel 95, veya çok mekanlı kompleks 93, burada yer alıyorlar. Ayrıca oldukça iyi yapı kalitesi dikkat çeker. Bu durum en çok podyum 252'de gözeatar. Yapıların doğrultuları ya kuzey-güney veya doğu batı doğrultusunda olsun hepsi çok veya az, sanki amaçları mümkün olduğunca yer kapmak istercesine, boş alan 95'in güney tarafından, alanın kenarına kadar uzanır.⁴⁹⁰

Agoraya giriş kapısı 4 ve akropolise giriş kapısı 1 arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Bundan yola çıkılarak agora ve akropolis arasında bir dizi yapısal benzerlikler tespit edilebilir. Her ikisi de yerleşimin sur ile çevrilmiş kısmın kenarında, her biri savunma konseptine kendi yollarıyla entegre olmuş. Bir başka dikkat çeken durum, alana aynı akropolis gibi hem ön alandan, hem de yerleşimden ulaşılıyor çünkü yapı 94 ve kompleks 93 arasında ve kısmen kayaya oyulmuş yol 395 yerleşimin batısına ve

⁴⁸⁹ A., Thomson, *Die Lykische Dynastensiedlung Auf Dem Avşar Tepesi*, DR. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, 2002, s.103.

⁴⁹⁰ Kolb, 2001: 351.

güney yamaçtan aşağıya götürüyor.⁴⁹¹ Savunma düşüncelerine rağmen akropolisin aksine karşılaştırıldığında ikincil bir rol oynuyor. Dışa dönük görünümü, yerleşimin mimari sınırları agoranın karakter özelliğini yansıtmaktadır. Bir başka benzerlik binaların mimarisi, her ikisinde de güçlü mimariyi temsil etmek ihtiyacı gözlemleniyor.⁴⁹²

Agoranın içinde bulunan kompleks 93 olarak adlandırılan bir yapılar topluluğu bulunmaktadır. En az 11 mekandan oluşan bu topluluk meydanın güneybatı köşesinde inşa edilmiştir. Yapı düzensiz dikdörtgen şekillidir. Agora ve akropolisdeki kapı gibi bu yapının da karşılaştırılabileceğimiz tek yapı yine akropolis’ de bulunan merkez yapıdır. Dışa doğru tamamen kapalı bir yapı görüntüsü veren bina oluşumunu yan yana dizili tek mekânların toplamına borçludur.⁴⁹³ Ender olarak bir mekânın duvarı bir odayı başka bir odaya bağlar. Bu şekilde düzenli olmayan kompleksi çevreleyen bir dış duvar var. Bu nedenle çok kere dışa taşan duvar köşeleri ve çaplı temeller görülür. Avşar Tepesinde bu birleştirici düzenli ‘birleştiricilik’ görülen inşa şekli bir de konut 114 e-h bulunur. Burada muhtemelen orada olduğu gibi Lykialı olmayan yapı geleneklerine göre yapılmıştır.⁴⁹⁴ (Resim 55)

MÖ. 5. yy sonlarında yapı 93 bu işlevini yeni bir saraya kaptırmış. Yeni saray doğrudan agoranın kuzeydoğusuna inşa edilen komplekse karşı kaybetmiş. Yüzey seramikleri 4. yy’ a kadar devamlı bir yerleşimi belgeliyor. Ama bu sonuç kompleks 93’ün tam görevinin ne olduğunu göstermiyor. Yapı o zamandan beri doğrudan kült veya idari yapı olarak kullanılmış olmalı. Ama bununla birlikte doğrudan hükümdarın idare binası olduğu düşünülmemelidir. Küçük mekânlara ayrılmış olması onun depo olarak kullanıldığını düşündürülebilir. Gerçek olan kompleks 93 Avşar Tepesindeki yerleşimde en önemli kamu binalarından biri olmasıdır.⁴⁹⁵

Agoranın güney yarısında merkezi konumlu etkileyici kalıntılarıyla bir podyum 252 yükselir. Bunun mezar yapısı mı kutsal alan ya da tapınak mı olduğu bilinmemektedir. 12 m uzunluğu ve 5 m genişliği olan yapı tamı tamına kuzey güney aksa yönlendirilmiş ve açıkça alanın kuzeyini oluşturan büyük yapıya kanalizasyon yönlendirilmiştir. Podyum, çoğunlukla büyük bloklardan sadece tek sıra olarak

⁴⁹¹ Kolb, 2001: 352.

⁴⁹² Thomson, 2002: 104.

⁴⁹³ Kolb, 2001: 353.

⁴⁹⁴ Thomson, 2002: 105.

⁴⁹⁵ Thomson, 2002: 107.

anlaşıldığı kadarıyla hiç yontulmamış pek hazırlanmayan kaya zemini üzerine döşenmiş.⁴⁹⁶ Dikdörtgen duvarın iç kısmı tamamen küçük taneli taş ve kireç taşı kırıklarıyla doldurulmuş. Duvarların uzantısı genellikle ilk yapıldığı durumda, bu arada bazı taş blokları dolgu nedeniyle hafifçe dışarıya doğru yitilmiş. Sadece güney duvarın tüm taşları güneye devrilmiş. Duvarın izlediği hat güneybatı köşedeki pozisyon gibi, güney doğu köşenin yardımcı ile belirlenebiliyor. Dikdörtgen prizma şekilli taşlar, burada bulunan yapıya katılan, yerli kayaya oyulmuş şekildedirler. Bu ipuçları podyumun sekiz köşeli planı olduğunu ortaya koyuyor. Güneybatı köşenin tam yerinin belirlenmesi zor, çünkü batı duvarı yeniden yapılanma ötesine geçiyor ve yapının güneyinde bulunan, yaklaşık 3 m yüksekliğindeki kayayla karşılaşılıyor. Bu şekilde podyumun güney bölümü, komşu kompleks 93'ten dolayı çok gidilip gelinen batı tarafından ulaşılıyordu. Batı duvarının bitimindeki duvarın güneyinde her iki taş bloğunun özensiz yontulması bunun için bir ipucu olarak alınabilir. Burada taşıyıcı bir duvar söz konusu değil.⁴⁹⁷ Üst yapının tasarımı ile ilgili çalışmalarda, en yukarıdaki kuzeybatı köşeden bakıldığında kuzey ve batı duvarının ilk ikisinde dikdörtgen prizma şekilli bloklar tespit edilmiştir.⁴⁹⁸ Taşların yüzeyinin muhtemelen başka bir blok tabakasının hazırlanmasına hizmet etmediğinin sonucu çıkarılır. Eğer eşik kirişleri için bir destek yüzeyi olsaydı, üzerinde ahşap bir üst yapı yükselseydi düzgünleştirme mantıklı olurdu. Bu tasarım tekniğinin taşlaşmış hali, Lykia genelinde birçok kaya cephesinde ve ev mezarda korunmuştur. Avşar Tepesi'nde podyum 252' de bir inşaat için ve benzeri bir konut inşaatı için birkaç belgeden biri tespit edildi.⁴⁹⁹ Podyum, önemi açısından agoranın diğer tüm binalarını aşan bir anıtın kalıntısıdır. Bu, hem bulunduğu yerdeki hâkim durumdan hem de temsil ettiği görünümünden kaynaklanıyor. Açık ve net olarak, tesise yetkisiz girişi önlemek için güney ve doğu tarafında alınan sınırlandırma önlemleri dikkat çekicidir. Görünüşe göre, burada söz konusu olan şey, bu bir mezar değildi, ancak yerleşimin sakinleri için şüphesiz önemi olan bir kült binasıydı. Kutsal alan olarak tanımlanması için çok önemli olan kompleksin kuzey güney doğrultusu, tartışılır. Elbette, burada gerçekleşen kültürün türü en iyi ihtimalle tahmin edilebilir. Ölüp gitmiş bir hanedanlığa dayanan bir kahraman kültürünün yanı sıra, bir

⁴⁹⁶ Kolb, 2001: 354.

⁴⁹⁷ Thomson, 2002: 108.

⁴⁹⁸ Kolb, 2001: 354.

⁴⁹⁹ Thomson, 2002: 109.

tanrıya tapma yeri olabilir. Podyumun büyüklüğü nedeniyle ikinci seçenek tercih edilmelidir.⁵⁰⁰

Bunların yanı sıra agorada subetraktion kompleks 95, yapı 94, yapı 99 olarak adlandırılan henüz ne olduğu tartışmalı yapılar, mezar yapısı, mezar filayağı vb bulunmaktadır. Bunların hepsi Arkaik ve Klasik Çağ' a tarihlenmektedir.

Yunanca bir tabir olan agora nitelemesi akropolisin güneybatısında bulunan alan yapıları için de haklı olarak kullanılabilir çünkü MÖ. 5. ve 4. yy' a ait bu kavramın yazılı kaynakları Ksantos ve Kyaneia'da korunur⁵⁰¹. Yunanca şiirsel yazıt Ksantos Akropolü yakınındaki dikilitaş yazıtı dikiliş nedenini açıklamaktadır. Agora nitelemesi bununla üzerinde bir dizi Harpy anıtları gibi anlamlı mezar anıtları veya Mezar Dikmelerinin bulunduğu alanı işaret eder. Lahit üzerindeki Yunanca- Lykçe, iki lisanlı Kyaneia Kudaliye aynı şekilde "Tanrıların Agorası" diye adlandırıyor⁵⁰². Tanrılar için bir kült varlığının olması onlara tapınmak için bir yerin olması bir agoranın varlığını gerektirmektedir.⁵⁰³ İlginç bir şekilde her iki anıt Helen-Roma agorasının çok yakınında bulunuyorlar. Bu akla, burada kendilerinden daha önce aynı yerde veya çok yakınlarda Klasik Çağ öncülerinin olduğunu getiriyor.⁵⁰⁴ Burada, Lykialıların o dönemde zaten Yunan agorası ile ilişkili kurumlara sahip oldukları iddia edilmemiştir ancak bu kavramın kullanılması Lykialıların kendilerinin söz konusu yerel alan yapılarını Yunan agorasına karşılık gelen bir kurum olarak gördüklerini göstermekte. Dikilitaş üzerinde agorayı "saf bölge olarak tanımlamak Lykia alan yapılarının (agora üzerindeki tüm kutsal yapılar) Yunan agora kutsal temenos karakteriyle karşılaştırılabilir nitelikte olduğuna atıfta bulunmaktadır. Ksanthos'daki bulguların durumundaki benzerlikler, özellikle alanın akropolise yakın yerinde ve hanedanlık hükümlerinin sembolü olarak mezar dikmelerinin bulunması, bir Lykia kavramının eksikliği olsa da Avşar Tepesi üzerindeki alan yapıları Agora olarak nitelendirilir. Gerçi burada boyutlar apaçık daha küçük ve anıtlar çok gösterişsiz yapılmışlar, bilakis Ksanthos'un aksine Klasik alanın bölgesi daha sonra tamamen yapısı değiştirildi, Avşar Tepesi üzerinde bir agoranın ezelden beri Lykia çizgisinin gerçek görünümü neredeyse tam olarak ele geçti. Bu

⁵⁰⁰ Thomson, 2002: 112.

⁵⁰¹ Kolb, 2001: 355.

⁵⁰² Kolb, 2001: 409.

⁵⁰³ Thomson, 2002: 126.

⁵⁰⁴ Kolb, 2001: 410.

nedenle burada klasik dönemin, işlevsel yelpazesi kesinlikle tipik olmayan böyle bir Lykia alan yapısının çıkması mümkün.⁵⁰⁵

En geç MÖ. 5. yy' ın birinci yarısından itibaren agorada mezar anıtları inşa edilmedi. Bu zamanda içinde daha çok masraflı inşa edilen hanedan mezarları güney nekropolde inşa edildiler. Alan yapılarının kamusal önemi gittikçe önem kazanmasına rağmen eski malikhane, hanedanlık ikametgâhı olarak önemini kaybetmişti. Agora, hanedanlığın kendini ifade etmesinin bir yeri olarak hiçbir şekilde amacına hizmet etmemişti.⁵⁰⁶ Mezar Dikmelerine dindarlık adına uzun süre saygı gösterildi. Bundan dolayı Mezar Dikmeleri Heroon Kültünün oluşmasını sağladı, bunun merkezinde bu Dikmelere gömülen hanedan mensupları vardı ve alanın dini yan anlamı ortadan kalkmıştı. Bu, Hellen yerleşimlerine benzeşen bir görünümü andırmaktadır. Agoralar üzerinde bir kahramana sık sık ibadet edilen yer, Lykia'da birçok yerde varlığı kanıtlanmış olan kurucu kahraman kültü ile ilgili işaretler Avşar Tepesi' nde yoktur. Hanedanların kendi imajlarını anlatmak için agoranın anlamını kullanmaları kesinlikle MÖ. 5. yy' ın sonlarında alanın yakınında 101/102 kompleksinin yani yeni rezidansın inşa edilmesiyle ifadesini buldu.⁵⁰⁷

En geniş anlamda, Agoradaki Kompleks 93'te dünyevi karakteristik çizgiler okunur, sadece zemin planı ve yalnızca büyüklüğü, kamu binası olarak hatta muhtemelen bir rezidans olarak karakterize edilebilir. Hanedanlığın sarayı olduktan sonra yapının bazı mekânları depo olarak kullanılmış olabilir. Konumu ve büyüklüğü onun başka amaçlar için de kullanıldığını gösteriyor.⁵⁰⁸ Yapı 93 Agora'daki kutsal mekânlara ve güney nekropole yakınlığı muhtemelen söz konusu tesislerin dâhil edilmesi için, dinsel veya cenaze işleri konuların yönetimi ve denetimi ile ilgiliydi. Toplantıların yapıldığı agoranın serbest alanını sınırlandıran Substruktion 95 gerektiğinde kısmen belki de ayakta durulacak tribün dünyevi kullanım için istenebilir. Bundan yola çıkarak burada kesinlikle sadece kült değil, bilakis politik toplantılar da yapılmıştır. Bu, hiçbir şekilde bir Yunan meclisinin varlığını ima etmek için değil, Avşar Tepesi'deki sakinlerin dünyevi buluşmaları için herhangi bir imkân, bunun için hiçbir yer daha uygun görünmüyor. Podium ve substruktion arasında uzanan boş alan

⁵⁰⁵ Thomson, 2002: 127.

⁵⁰⁶ Kolb, 2001: 410.

⁵⁰⁷ Thomson, 2002: 128.

⁵⁰⁸ Thomson, 2002: 127.

temelde şüphesiz çeşitli dünyevi kullanım için dikkate alınmalı. Bununla birlikte ‘ticaret ve değişme’ için pazar yeri kurulması şüphelidir, çünkü bunun için yerleşimde başka yerler daha uygun görünmekte. Bu da tamamen göz ardı edilemez.⁵⁰⁹

Agorayı daha iyi anlamak için, bu alandaki yapıların olası kökenlerini araştırmak için bu hususları bir kez daha kısaca gözden geçirmek gerekir. Avşar Tepesi’nde bazıları sur benzeri çevrilmiş alanda temenos benzeri kaliteli inşa edilmiş mezar anıtları gibi birçok yapılar bulundu. Mezar filayaklarına bakılarak agora, önce ölmüş bir kralın Hero olarak yüceltilmesi ile inşa edilmiş bir mezar anıtıyla ortaya çıkmış olabileceği düşünülebilir. Zaman içinde burası tüm yerleşim için önem kazanmış olabilir.⁵¹⁰ Birçok açıdan böyle bir gelişmeye karşı çıkılabilir. İlk olarak bütün mezar bölgeleri kesinlikle Agora kurulduktan sonra inşa edilmişlerdir. Bir başka konu Dikmeler ve Kaya Mezarı alanın merkezinde (inşa edilmemiş) değil alanın kenarına kaydırılmış. Ayrıca yerleşim MÖ. 8-7. yy’dan beri kesintisiz iskân edilmiş. Kamu yaşantısının MÖ. 5. yy’ın birinci yarısında agoranın inşası ile başladığı, oradaki kutsal alanda/tapınakta toplanmak için agoranın inşa edildiği düşünülemez⁵¹¹. Bu terim olsa olsa uzun süredir aynı işlevlerle oluşmuş ve o maksada göre kullanılmış alanın mimari şekillenmesinin anlamını işaret eder. Yukarıda değinilen mezar alanları sonuçta alandaki yapıların şekillenmesi için örnek olmamışlardır. Olsa olsa, mezarlar alanlarının agora üzerinde bina tipi bağımlılığıyla ifade edilen yapısal bir yakınlık vardır. Elbette, ilgili yöneticilerin agorayı kendilerini ifade etmek için bir noktaya kadar kullanma hakları olacaktır.

Son olarak, agoranın değerlendirilmesi konusunda şunlar söylenebilir: Agora akropolisle birlikte yerleşimin en önemli kamusal alanıdır. Bu iki alanı birbirleriyle bağlayan bir dizi yapısal ve işlevsel paralellikler dikkat çekicidir.⁵¹² Şöyle ki, her iki alan da hanedanlığın kendini ifade ettiği alan olarak hizmet veriyor. Alandaki yapılar açıkça kült dinsel merkezi buna bağlı olarak dinsel ve gömü ile ilgili işlerle meşgul olan ve bu nedenle yerleşimin ana kutsal alanlarının bulunduğu yerdir. Mümkündür ki burada kültürel, daha geniş anlamda da politik toplantılarında yapıldığı yerd. Ksanthos dikilitaşındaki mezar anıtı yazıtı ve Kyaneai’daki Kudaliye lahtinin yazıtından tam

⁵⁰⁹ Thomson, 2002: 129.

⁵¹⁰ Kolb, 2001: 410.

⁵¹¹ Kolb, 2001: 411.

⁵¹² Thomson, 2002: 129.

olmasa da anlaşılan Avşar Tepesi görünüşe göre yerli halk tarafından ezelden beri bir Lykia varlığını, yani kendini görünür hale getiriyor ve aynı zamanda Hellen Agorası'nın eşdeğeri olarak görülüyordu⁵¹³. Bununla birlikte, önce Lykia'nın diğer bölgelerinde Klasik Çağdan mukayese edilebilir alan yapıları ile ilgili ipuçları araştırılmadan Avşar Tepesi üzerindeki öteki mimari olarak tasarlanmış açık alanların incelenmesi gerekir.⁵¹⁴

3.2.4.4. Ksanthos Agorası

Kent, Muğla-Antalya il sınırından hemen sonra Kınık köyünün kuzey bitişiğinde, Eşen Çayı'nın doğu kısmındadır.⁵¹⁵ Ksanthos, Lykia'nın en büyük şehridir. (Resim 56) Ksanthos Lykia'nın başkentidir, kendi bastığı sikkelerde ismi Arnna olarak geçmektedir⁵¹⁶. Luvice olan Arna (akarsu, pınar) kelimesinin, Lykia dilindeki şeklidir. Hitit dilinde de Arinna olarak kullanılmıştır.⁵¹⁷ Hellen dilinde ise Ksanthos, boz renkli anlamına gelmektedir.⁵¹⁸

Kesin bilgiler bulunmamakla birlikte Heredotos, Ksanthos'un MÖ 6. yy' da var olduğundan bahsetmektedir. Ksanthos ismi Lykialılar ile Persler arasındaki savaşı anlatırken geçmektedir. Savaşı Heredotos şöyle anlatır: *“Harpagos ordusu Ksanthos ovasına indiği zaman, onlar da karşı koydular, bitmez tükenmez kuvvetlere karşı az sayı ile dövüştüler; yığıtlikte nam aldılar ama yenildiler. Kentlerine geri atıldılar. Kadınları, çocukları, hazineleri ve köleleri kaleye doldurdular ve alttan, yandan ateşe verdiler. Öyle ki yangın kaleyi yerle bir etti. Bundan sonra birbirlerine korkunç yeminlerle bağlanarak düşmana saldırdılar ve Ksanthos' ta oturanların hepsi de savaşarak ölmüş oldular.”*⁵¹⁹

Savaşın sonra harap olan Ksanthos tekrar kurulmuş; ancak MÖ 475-450 yılları arasında yangın felaketinden dolayı tamamen yanmıştır.⁵²⁰

İlk beylerin oturduğu saraylar akropolün denize bakan ucunda konumlanmıştır. Günümüzde ise sadece depo katları görülmektedir.⁵²¹ Ksanthos dikme anıtı agoranın en güzel köşesine konumlandırılmıştır. Ele geçen parçalardan Klasik bir dikme mezar

⁵¹³Çevik, 2015: 311.

⁵¹⁴Thomson, 2002: 131.

⁵¹⁵Çevik, 2002: 61.

⁵¹⁶Çevik, 2002: 62.

⁵¹⁷Çevik, 2015: 211.

⁵¹⁸Çevik, 2015: 212.

⁵¹⁹Heradot, Heredot Tarihi, V. Kitap, 122.

⁵²⁰Çevik, 2015: 212.

⁵²¹Çevik, 2001: 64.

olduğu anlaşılmıştır. Mezar odasının çevresi kabartmalarla çevrelenmiştir.⁵²² (Resim 57)

Yapılan kazılarda bulunan aslan ve boğa kabartması kentin en erken tarihli buluntularıdır. Arkaik Lykia sanatının Klasik’ den farklı olarak yerelden ziyade doğu özentili bulgulara rastlanmıştır. Courtils bulunan kabartmaların, MÖ. 7.yy tarihlenebileceği ve Yeni Hitit sanatıyla bağlantılı olabileceğini idda etmiştir.⁵²³

Kentin yukarı Agorası Byzans esintileri taşır. Kuzey ve güney agora olmak üzere iki agora mevcuttur. Çağlar boyunca biriken toprak yığmalarından oluşan bir tepecikle bu iki agora birbirine bağlıdır. Bu tepecik, aşağı agora hizasında ortadan kaybolmaktadır fakat iki meydanı da birbirine bağlayan bir sokak ile portiklerin varlığını ortaya koymuştur. Aşağı meydanı çevreleyen portiklerden birine ait olduğu düşünülen ve hala ayakta kalan bir sütun ortaya çıkarılmıştır.⁵²⁴

Agoranın güney kısmında tiyatro, hemen ötesinde ise kentin orijinal merkezini oluşturan Lykia akropolisi yer alır. Akropolisde poligonal örgüyle örülmüş duvarlar gözlenmektedir ve MÖ. 5. yy’ a tarihlenir. Bu duvarların kuzey yönündeki kısmı tamamen Bizans dönemine aittir.⁵²⁵(Resim 58)

⁵²² Çevik, 2001: 65.

⁵²³ J. Courtils, Dix ans de fouilles a Xanthos 1998- 2007, Paris, 2010, s. 1637.

⁵²⁴ J., Des Courtils, 2001 Yılı Xanthos Kazıları, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.2, Ankara, 2003, S.255.

⁵²⁵ G.E. Bean, Eski Çağda Lykia Bölgesi, Arion Yayınevi, İstanbul, 1998, s.55.

3.2.5. Troas Bölgesi

3.2.5.1. Assos Agorası

Assos antik kenti, Anadolu'nun kuzeybatısında yer alan Troas Bölgesi'nin güney kıyısında bulunmaktadır.⁵²⁶ Assos agorası, akropolis alanının agora için elverişli olan güney yamacında konumlanmıştır. Bu alan eğimli bir topografyaya sahiptir ve yapay teraslar halinde oluşturulmuştur⁵²⁷. (Resim 59)

150 x 60 m ölçülerinde olan agora düzlüğü, akropolisin alt seviyelerindeki sarp kayalık alanın 120 m kadar güneyinde yer alır ve deniz seviyesinden de 220 m kadar yukarıdadır⁵²⁸. Volkanik kayaç yapısının doğu batı eksenli oluşturulmuş bu alanın biçimlendirilmesinde etkisi önemlidir. Bu alan dört kademeli olarak düzenlenmiştir. İlk olarak düzlenen bölüm kuzey stoa'nın arkasındaki yamaçtır. İkinci olarak agora meydanı düz bir şekle getirilmiş, üçüncü olarak ise güney stoa arka duvarının düz biçimde kesilmiş ve sonuncu olarak da güney stoa önünde uzanan düz bir zemin haline getirilmiştir. Akropolisin altındaki güney yamacın eğim açısının aynı oranda devam ettiği düşünülürse, bu alanının büyük çaba sarfedilerek oluşturulduğu gözlemlenir. Ana kaya işlenerek hem teras oluşturulmuş hem de binalar yerleştirilmiştir. Sonuç olarak arazi yapısının alanların kullanımı ve şekillendirilmelerinde önemli bir rol oynamıştır.⁵²⁹

Assos agorası kent içerisinde yapılar kümesini oluşturmakta olup sınırları içerisinde sadece kendisiyle uyum sağlamaktadır. Dört yapıyla sınırlandırılan agora, dörtgen planlı olup, konik tepenin güney eteğinde yer alır. Bunu kent planına baktığımızda rahatlıkla görebilmekteyiz, bk. Resim 60. Agoranın zemini dörtgen taşlarla kaplanmıştır. Düzlüğün kuzeyinde iki kat halinde yükselip yamaca yaslandırılan kuzey stoa, agora düzlüğünden bir- iki kat şeklinde yükselen güney stoa, doğusunda kare planlı bir bouleuterion ve batısında prostylos formundaki bir tapınak bulunmaktadır. Güney stoa'nın batı duvarına bitişik şekilde inşa edilmiş bir heroon yapısı mevcuttur. Batı tarafında plansız bir takım yapılar bulunmaktadır. Daha dar olan

⁵²⁶Beral Madra, *Assos*, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.1, s.154.

⁵²⁷Nurettin Arslan, Beate B. Arslan, *Assos: Taşın Hayat Verdiği Kent*, Homer Kitabevi, İstanbul 2010.

⁵²⁸Bean, 1998: 55.

⁵²⁹Ron Bolden, Peter Lewis, *The Pocked Guide to Saint Paul: Coins Encountered by the Apostle on His Travels*, Wakefield Press, South Australia, 2002, s. 165.

doğu kısmında ise Amerikalıların hapisane dediği bir yapı bouleuterionun arkasında yer alır.⁵³⁰

Assos'da tipik Hellenistik Çağ'da görülen dört bir yanı stoalarla çevrilmiş agoranın görülmemesi, Pergamon yukarı agorasıyla bir istisna oluşturmuştur. Asos agorası plansız ve düzensiz şekilde doğuya doğru uzandığı düşünülür. İki stoanın birbirlerine simetrik kesmemesi, agoranın batı köşesinin yelpaze gibi şekillenmesi bu stoların planlanarak yapıldığının işaretidir. Bu stoaların simetrik olmamasının bir çok nedeni olabilir. Agora yapılmadan önceki arazinin yapısı böyle bir uygulamaya itmiş olabilir ya da güneş ışınlarının stoalara geliş açısını kesmek için de tercih edilmiş olabilir.⁵³¹

Yuvarlak formu bir yapı agoranın ortasında konumlanmıştır. Agoradan daha geç bir tarihte inşaa edilmiş ve dinsel işlemler için kullanılmıştı. Sözü geçen yapının günümüzde sadece temelleri kalmıştır. Yapı hakkında fazla detay veremek güçtür.⁵³²

Agoraya çeşitli yollardan gidilebilirdi. Bunun için Resim 61' i inceleyebilirsiniz. Bir kaç ana yolun yanı sıra buraya bağlanan başka yollar da mevcuttu. Dik bir arazi içinde bulunulduğundan agoraya ulaşan basamaklar yapılmıştı. Ana yollardan birincisi batı nekropolisi geçtikten sonra gymnasionun yanından kıvrılarak batı kapısının önüne gelen yoldu. Günümüzde bu yolun taş döşemeye sahip olup olmadığını bilemiyoruz fakat bazı kısımlarda yol kenarlarının ufak taşlarla sınırlandırıldığını gözlemlemekteyiz. Agora batı girişinde üçe ayrılan yollardan ilki direk agora içerisine devam eder ve taş döşemeli zeminle agoranın doğu girişine ulaşırdı. Buradan sonraki yol iyi takip edilememektedir. Muhtemelen agoranın doğu girişinden sonra devam eden bu yol, burada birkaç kola ayrılarak kentin doğu kapısına, limana ve tiyatroya kadar uzanıyor olabilirdi. Agoranın batısındaki ana yolun diğer bir kolu, batı girişin solundan devam ederek basamaklarla kuzey stoanın arkasına geçiyor ve taş döşemeli bir yolla tüm stoa eksenini boyunca ilerliyordu. Burada kuzey stoanın doğu ucundaki alana, bouleuterionun çaprazında kalan basamaklara gelip agora düzlüğüne iniyordu. Batıdan gelen yolun son kolu ise agoranın batı girişinin sağından devam ediyor, burada ikiye ayrılarak biri güney

⁵³⁰Lisa R. Seddon, *The Agora Stoa at Assos, Aigai and Termessos: Examples of the Political Function of Attalid Architectural Patronage*, University of California, Los Angeles 1987, s. 14.

⁵³¹Joseph T. Clarke, Francis H. Bacon, Robert Koldewey, *Investigations at Assos: Drawings and Photographs of the Buildings and Objects Discovered during the Excavations of 1881-1882-1883*, Expedition of the Archaeological Institute of America, Boston 1902, s. 63.

⁵³²John Mck Camp ve William B.Dinsmoor, *Ancient Athenian Building Methods*, The American School of Classical Studies at Athens, New Jersey 1984, s. 15.

stoanın önüne geliyor, diğeri güneye doğru devam ediyordu. Güney stoanın önünde devam eden yol burada tiyatroya doğru kıvrılarak belki de buradan limana doğru devam ediyordu.⁵³³

Agoranın araziden kaynaklı kendine has bir tarzı vardır. Atina agorası gibi zamana yayılarak inşa edilen kompleks formunda değildir. Planlanmış bir inşa programının işleyişi sonucu yapılmıştır. Priene, Miletos'daki gibi planlanmış, simetrik agoralara da benzememektedir. Bunun sonucu olarak planlaması arazi yapısına göre tercih edilmiş olmalıydı. Bu da yapıların inşa teknikleri ve tercihlerini etkilemiş olabilirdi. Assos'da, yamaç törpülenerek agora için düz alan oluşturulmuştu. Bu işlem için uzun süre uğraşılmıştı.⁵³⁴

Agoranın yapıldığı alan traşlandığı için, alana yerleşim MÖ. 7. yy'ı bulmuştur. Bu bilgi ışığında ilk agoranın ya da benzer amaca hizmet eden yapılar topluluğunun MS. 2. yy'da ortaya çıktığı görüşü çürümüştür. Yapılan kazılarda MÖ. 4. yy'a kadar olan süreçte Athena tapınağı dışında kentleşme adına mimari veriler olamasa da, bouleuterionda bulunan MÖ. 4. yy'a ait yazıt, önemli bir veridir. Bouleuterion' da sözü geçen yazıtın dışında agorada birkaç tane daha MÖ. 4. yy tarihli yazıtların ele geçmesi, agoranın kurulduğu alanda söz konusu agoradan önce bir takım oluşumların gerçekleştiğini düşündürmektedir.⁵³⁵ Asos' da Arkaik ve Klasik kentleşmenin nerede olduğu bilinmediğimiz için bilgiler net olmasa da MÖ. 4. yy'da kentin ana kapılarından, batı kapısının bu yönde inşa edilmesi, kentin batısının düz bir alandan ibaret olmadığını kanıtlar niteliktedir. Son yıllarda kuzey stoda, MÖ. 2. yy. tabaksının altından gelen bir takım yapı belirtileri de daha önceki kullanılan agoranın yine aynı yere inşa edilmiş olabileceği düşüncesini destekleyebilir. MÖ. 2. yy'da inşa edilen agora yapısının bugünkü verilerle MS. 5. yy'a kadar benzer amaçlara hizmet eder şekilde kullanıldığı söylenebilir. Yıllar geçtikçe agora meydanının orta alana inşa edilen stoa taşlarından yapılmış bina temelleri, agoranın fiziksel değişimini gözler önüne sermektedir.⁵³⁶

Assos agorası anıtsallık, görsel kompozisyon ile arazinin, geleneksel Hellen kentinin merkezini güzelleştirmek amacıyla nasıl bir araya getirildiğini göstermektedir.

⁵³³Clarke, 1902: s. 73.

⁵³⁴N. P. Milner, "A Hellenistic Statue Base in Upper Agora at Oinoanda", *Anatolian Studies*, No: 48, 1998, s. 116.

⁵³⁵ Emrah Kahraman, "Assos Agorası", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyalbilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Çanakkale, 2010 s.81.

⁵³⁶Kahraman, 2010: 82.

Assos agorasının tasarımı düzenli bir şema göstermezken, alanın topografyasına uyum sağlaması görsel olarak etkileyici biçimdedir ve mimari olarak Hellen kentinin ana ticari, yönetsel ve dinsel işlevlerini bir araya getirdiği görülür.⁵³⁷

⁵³⁷Owens, 1994: 88.

3.2.6 Diğer Bölge ve Kentler

Anadoluya birçok farklı ırk geldiği için hepsi kendinden bir parça getirmiştir ve birçok kent Osmanlı, Bizans, Roma, Yunan karışımı yapılara sahiptir. Özellikle bu yüzden Arkaik, Klasik dönem yapıları ya geç dönem yapılarının altında kalmış ya da devşirme ürün kullanımdan dolayı tamamen kaybolup gitmiştir. Bu yüzden Anadolu’ da erken yapı bulmak zordur.

Aiolis Bölgesi; Günümüzde İzmir’ in kuzey kesimi ile Midilli adasını kapsayan antik bölgedir.⁵³⁸ MÖ. 11. yy’ da Yunanistan’ dan gelen Aioller’ den ismini almıştır.⁵³⁹ Aioller kendi kültürlerini de getirmişlerdir. Aiol kentlerinden sadece *Aigai*’ de erken dönemlere tarihlenen bir agora olduğu düşünülebilir. Kent MÖ. 8. yy’a kadar inmektedir fakat günümüz agorası geç dönemlere tarihlenmektedir.⁵⁴⁰ *Aigai*’ nın Agora Binası’nda gerçekleştirilen kısıtlı çalışmalarda, yapıyı tarihleyebilecek bir tabaka ve düzlem tespit edilememiştir. Genel plan itibarıyla ve özellikle de İon başlıklarından yola çıkılarak yapı MÖ. 2. yy ortalarına tarihlendirilebilir. 2010 yılında yapılan kazılarda Agora Binasının doğusundaki terasta, sınırlı bir alanda yürütülen çalışmalarda MÖ. 7. ile 6. yy’ a ait bir tabaka ve bununla ilişkili bir duvar açığa çıkarılmıştır.⁵⁴¹

Psidya Bölgesi; Psidya Bölgesi’nde Hellen uygarlığına ait ilk kentlere Hellenistik Dönem’den itibaren rastlamak mümkündür.⁵⁴² Yine de Anadolu’ nun birçok millete ev sahipliği yaptığı ve Psidya bölgesindeki çoğu kentin Luwi dilinden geldiği⁵⁴³ düşünülürse burada muhakkak ki erken dönemlerde de yaşayan topluluklar olduğu kanıtlanabilir. Buradan yola çıkıldığında Sagalassos, Pisidia Antiokheiası gibi kentler daha çok Hellenistik ve Roma dönemine tarihlenmektedir.⁵⁴⁴ Sadece yüzey araştırması yapılmış Kremna antik kentinde ayakta duran yapılar Roma dönemi özellikleri taşısa da kentin tarihinin savaşa elverişli konumu nedeniyle daha erken tarihlere kadar indiği düşünülse de Strabon, Kremnanın varlığından MÖ. 39- 25 yılları arasında

⁵³⁸ Goerg Bean, *Eski Çağda Ege Kıyıları*, Arion Kitabevi, 2001, İstanbul, s.45.

⁵³⁹ Bean, 2001: 46.

⁵⁴⁰ Bean, 2001: 47.

⁵⁴¹ YusuZF Zengin, *Aiolis’ de Bir Dağ Kenti: Aigai*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.3, S.5, 2013, S.103.

⁵⁴² Senem Özden, *Psidya Bölgesi’nde Yunan ve Roma Dönemine Ait Kültür Varlıkları*, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Klasör 7, Ege Yayınları, İstanbul, 2007, s.10.

⁵⁴³ Jale İnan, “Kremna Kazısı Raporu”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 1970, 52.

⁵⁴⁴ Özden, 2007: 15.

bahsetmiştir.⁵⁴⁵ Hem konumu itibariyle hem de Erken Bizans döneminden sonra yerleşim görülmemesinden dolayı⁵⁴⁶ ilerleyen zamanlarda yapılacak olan bir kazı ile Arkaik, Klasik dönem ve daha erken dönemlere tarihlenebilecek bulguların bulunacağı düşünülmektedir.

Bir Psidya kenti olan Termessos için de aynı sav geçerli olabilir. Termessos Antik Kenti tarihi bazı araştırmacılara göre Hititlere kadar inmektedir ve Hitit metinlerinde geçen Attarimma kentinin Termessos olduğu savunulmaktadır.⁵⁴⁷ Bunun yanı sıra MÖ. 700'lerden beri var olduğu düşünülmektedir.⁵⁴⁸ Tüm bunlar düşünüldüğünde aynı Kremna'daki gibi savaşa elverişli konumu dolayısıyla ve zor ulaşımından kaynaklı olarak kazısı yapıldığı takdirde erken dönemlere tarihlenen yapılar bulunabilir. Kentin bu şekildeki agorası bile her ne kadar şu an ayakta bulunan yapılar Hellenistik döneme tarihlense de Pausania'nın Arkaik üslup dediği dağınık agora örneğine uymaktadır. Kesin bir yargıya varabilmek için gelecekte yapılacak olan kazılar beklenmelidir.

Bunların yanı sıra Silyon, Selge, Lyrbe gibi antik kentlerde yapılacak olan kazı ya da yüzey araştırmaları sayesinde erken dönemlere tarihlenen agora kalıntıları bulunabilir.

Clicia, Pamphylia gibi liman kentlerinin olduğu bölgeler korsancılık vb olayları çok görmüş ve elverişli konumu itibariyle hiç boş kalmadan sürekli yerleşim görmüştür. Bu yüzden bu bölgelerde Osmanlı, Bizans, Roma yapıları daha çok görülmektedir ve erken dönemlere tarihlenen yapıların bulunması daha zordur.

Bithynia, Pontos, Paphlaagonia gibi bölgeler de ise alan kısıtlılığından sürekli üst üste yerleşimler yığılmış özellikle Karadeniz bölgesi yaşayan bir höyük haline gelmiştir. Bu yüzden kazı yapmak neredeyse imkansızdır.

⁵⁴⁵ Strabon, XII, 6.

⁵⁴⁶ Hüseyin Metin, *Psidya'da Tarihi Bir Kent Kremna, Tarihi Coğrafya ve Araştırmalar*, Psidya Araştırmaları I Sempozyum Bildiri Kitabı, Isparta, 2012, s.217.

⁵⁴⁷ Selçuk Gür, *İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.310.

⁵⁴⁸ Gür, 2017: 311.

SONUÇ

İnsanlar bir araya gelip göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçtiklerinde polis kent devletlerinin sinyali verilmeye başlamıştı. Yerleşik yaşama geçip, artı ürün çıktığında ticaret, yönetim, sosyalleşme, dini ritüellerin gerçekleşeceği alanlara ihtiyaç duyulmuştur. Böylece toplanılan alan kavramı ortaya çıkmış ve buna tüm dillerde aynı olan agora denilmiştir.

Birçok antik yazar agoradan bahsetmiştir. Antik yazarlar şunun için önemlidir; Klasik çağın Hellen şehirlerinin demokratik biçimde organize edildiğini agoranın tasarımından değil, antik yazarlardan öğrenmekteyiz.

Önceleri bir devlet büyüğünün evinin önü bile toplantı alanı, agora olarak kabul edilirken, zamanla ortak ve herkese yakın bir mekan belirleme isteği duyulmuştur. Bunun sonucu olarak ortaya mimari öğeler çıkmış, kentin tam merkezinde yer almıştır. Agora hem somut hem de soyut bir kavram olmuştur. Agora, mimari öğelerin eklenmesiyle özünden bir şey kaybetmediği gibi bölünmeden büyümeye devam etmiştir.

Agora’ da ilk başlarda dini törenler yapılır, devlet büyükleri toplantılarını burada gerçekleştirirdi. Giderek sosyalleşmeye açılan bu alanda birçok faaliyet yapılmaya başlandı. Savaş zamanı ordu burada toplantı yapardı, reşit olan erkek bireyler burada yapılan politik görüşmelere katılırdı, halk coşkulu konuşmaları burada yapardı. Toplum huzurunu bozan ve cezalı kişiler buraya giremezlerdi.

Agora merkezinde ilk başta sunak ya da tapınak yapılmaya başladığı düşünülmektedir. Bunun sebebi Hellenler dinlerine düşkün bir toplum olduğu için gerek toplantı öncesi gerek dini bayramlarda sürekli tanrıları için kurban kesip adak dilerdi o yüzden ilk olarak kentin merkezindeki agorada bir sunak ya da tapınak yapmış oldukları, daha sonra buna tiyatronun eklendiği düşünülmektedir; çünkü tiyatro dini ritüeller ışığında tanrıya sunulan dans gösterileri ve koroların sunulduğu alandır ve topografyaya uyan her tiyatro genellikle tapınağa dönük olarak yapılmıştır. Bunun nedeni tanrı da oyunu izleyebilsin düşüncesidir. Yavaş yavaş dükkanlar eklenmeye başlanmıştır. Seyyar tezgahlarla başlanan satışlar zaman geçtikçe yerini dükkan yapılarına bırakmıştır. Öncelikle tiyatrodaki toplantı yapan boule zamanla kendine bir yer ihtiyacı duymuş olacak ki bouleterion yapısı agoraya eklenmiş, bouleterionu olmayan

kentler tiyatroda ya da varsa prytanionda toplantı yapmaya devam etmiştir. Prytanion kutsal ateşin yandığı yer olmasının yanı sıra boulenin toplandığı, elçilerin ağırlandığı yerdir. Dönem ilerledikçe gymnasium, nymphaion, latrina ve özellikle MÖ. 4 yy' dan sonra stoalar agoralara eklenmiştir.

Atina hiç kuşkusuz Hellen kültüründen gelen agorayı incelemek için iyi bir örnek olacaktır fakat; üst üste kurulup höyükleşmiş bir kent olduğu için veri elde etmek biraz zor olmuştur. Günümüzde gezip görülen Atina agorası MÖ. 6 yy' a tarihlenmektedir. Kuzeybatı yönlü olup düzensizdir. Pausanias' ın arkaik üslup dediği kategoridedir. Bunun bir benzeri hemen hemen aynı özellikleri taşıyan Elis agorasıdır. MÖ. 6 yy' a tarihlenir, kuzeybatı yönlü olup düzensizdir. Yunanistan'daki diğer örnekler baktığımızda planlanmış kentteki agoraların birbirine benzediği saptanmıştır. Örneğin Olynthos, Korinth, Kassope agoraları MÖ. 6-5 yy' a tarihlenip dikdörtgen planlıdır ve Pausanias' ın Arkaik üslup dediği kategoriye girmektedirler fakat; Kassope agorası elverişsiz topografyasından ötürü tüm agoraların aksine şehrin dışında yer almaktadır. Yunanistan' ın en eski agorası şimdiye kadar yapılmış kazılarda gün yüzüne çıkan Thera agorası olmuştur. MÖ. 9-6 yy' a tarihlenmektedir. Planlı ve dikdörtgendir, kuzeybatı yönüne bakmaktadır. Pausanias' ın Eski Üslup dediği kategoridedir. Konumu ve biçimiyle eski agoraların birçok simgesel özelliğine sahip olan Lato agorası küçük ve biçimsiz olup beşgen planlıdır. Burada meclis binası ve tiyatronun işlevini gören tapınağın hemen ön kısmında basamaklar bulunmaktadır.

Anadolu'da Arkaik ve Klasik Dönemlere tarihlenen ve ayakta olan agoralar Avşar Tepesinde, Loryma' da, İasos' da, Magnesia Ad Meandrum' da karşımıza çıkmaktadır. Diğer kentler de agora alanında yapılan kazılardan gelen keramik, sikke, yazıt gibi buluntular ışığında tarihleme yapıp agoranın o tarihlerde de var olduğu saptanmıştır.

Yunanistan' da olduğu gibi Anadolu'da da planlanmış kentlerde; Priene, Milethos, Magnesia, Nysa ve Pergamon gibi agoralar Pausanias' ın İon Üslubu dediği tarzda olup Milethos hariç hepsi dikdörtgen planlıdır ve hemen hemen hepsi MÖ. 7-6 yy civarına tarihlenmektedir. Pausanias' ın Eski Üslup olarak tanımladığı agora tipleri ise Loryma, Alinda, Phaselis, Avşar Tepesi ve Xanthos' da bulunmaktadır. Bu agoraların ortak özeliği MÖ. 7- 5 yy civarlarına tarihlenmesidir. Avşar Tepesi ve Loryma arkaik dönem özellikleri taşımakta olup yapılar hala ayaktadır. Xanthos her ne kadar günümüzde Hellenistik görünümlü bir kent olsa da Avşar Tepesin' de çıkan yazıtlardan agoranın

MÖ.6. yy civarlarında aynı yerinde olduğunu öğrenmekteyiz. Aynı Atina' da olduğu gibi Rhodiapolis ve İasos kentlerinin agoraları Arkaik Üslup kategorisindedir. İasos hem tarihsel olarak hem de kazılarda çıkan buluntular olarak erken dönemlere dayanırken, Rhodiapolis kuruluş itibariyle daha geç dönemlere dayanmaktadır fakat; gerek agoranın biçimi gerekse kazıda çıkan buluntulardan buradaki agoranın MÖ. 7. yy' da da var olduğu görüşü ortaya çıkmıştır.

Yunanistan'da gelişmeye başlayan agora kısa sürede diğer kentlere de yayıldı. Anadolu'da da örnekleri vardır fakat yapılan kazı ve yüzey araştırmaları yetersizliğinden kaynaklı elimizdeki bilgiler azdır. Genellikle Hellenistik ya da Roma dönemine tarihlenen agoralar karşımıza çıkmaktadır. Bölgelere göre incelediğimizde; Karadeniz bölgesinin coğrafik yapısı yerleşime kısıtlı imkan yapılar verdiği için üst üste yapılmış ve doğal bir höyük oluşturmuştur. Bu nedenden dolayı Karadeniz' de agoraya rastlamak mümkün olmamıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ise coğrafi nedenlerden çok kültürel nedenler baskın gelmiştir. Özellikle Büyük İskender'in Hellenizasyon politikası Anadolu'da işe yarasa da doğu kültürü daha köklü bir kültür olduğu için Hellenizm akımını kendi içinde eritmiştir. Karia, İonia, Lykia ve Troas bölgelerinde Arkaik ve Klasik döneme tarihlenen antik kentler bulunmaktadır. Bunların çoğunun ortak noktası agoralarının ayakta olmayışı, olanların ise Hellenistik ya da Roma katlarının sergilenmesidir. Anadolu'da Arkaik ve Klasik Döneme tarihlenen agoranın az olması Anadolu coğrafyasının yüzyıllar boyunca birçok devlete ev sahipliği yapmasının yanı sıra deprem gibi doğal afetlerden etkilenmesi, Hellenizasyon ve Romanizasyon akımlarından etkilenmesi gibi nedenlere bağlanabilir.

KAYNAKÇA

Akşit İ., (2009), *Anatolian Civilizations and Historical Sites*, Kültür ve Turizm Yayınları, Ankara.

Akurgal, E. (1995), *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayınları, İstanbul.

Altıntaş, F., (2008), *Grek- Roma Tiyatroları ve Güneybatı Anadolu' da Bu Dönemde İnşaa Edilmiş Tiyatrolardan  rnekler*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Anadolu, M. U.,(1996), *Yunan ve Roma Mimarlığı*, Homer Kitabevi, Ankara.

Anadol, Ő. (1997), “Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi”, YEM Yayın, C.1, İstanbul.

And M. , (1962), *Dionysos ve Anadolu Köylüsü*, Elif Yayınları, İstanbul.

Arseven C.E., (1975), “Sanat Ansiklopedisi”, Milli Eğitim Basım Evi, C.1, İstanbul.

Arslan,N. ve Arslan, B.,B., (2010), *Assos: Taşın Hayat Verdiği Kent*, Homer Kitabevi, İstanbul.

Arslan N., (2016), “Neue Forschungen zur Agora von Assos”, *Asia Minor Studien*, S.78, (85-106).

Ashby,C., (1999), *Classical Greek Theatre: New Views of and Old Subject*, University of Iowa Press, Iowa.

Atik, S.,(2004), “Balık ve Et  arşıları Macellumlar”, *Anatolia*,(1-20).

Balondi D.,- Franco C., -Belli P.,- Berti F., (2004), *Karia' da Bir Liman Kenti İasos*, Homer Kitabevi, İstanbul.

Balamir Ö., (2010), *Yeni Arkeolojik ve Epigrafik Verilerin Işığında Karia Bölgesi Tarihi Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Boardman, J., (2002), *Kırmızı Figürlü Atina Vazoları*, Homer Kitabevi, İstanbul.

Baran, A., (2001), “Lelegler”, *İDOL Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi*,S.11,(23-27).

Berti, F., (1993), “Karia İasos’u”, Arslantepe, Hierapolis, İasos ve Kyme Türkiye’deki İtalyan Kazıları, *İtalyan Kültür Heyeti*, Ankara, (119-142).

Başgelen, N., (2009), Antik Çağ Kent Yaşamında Kamusal Spor Mekanları ve Anadolu Gymnasionları Genel Bir Bakış, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Bean, G.E.,(1998), *Eskiçağda Lykia Bölgesi*, Arion Yayınevi, İstanbul.

Bean, G.E.,(1999), *Eskiçağda Güney Kıyılar*, Arion Yayınevi, İstanbul.

Bean, G.E., (2001),*Eski Çağda Ege Kıyıları*, Arion Kitabevi, İstanbul.

Bean, G.E., (2000), *Eskiçağda Menderes'in Ötesi*, Arion Yayınevi, İstanbul.

Bean, G.E., (2000), *Karia*, Arion Yayınevi, İstanbul.

Beate Baumann, -J.Derlien, C.- Frateantonio, M.- Kopp, M. Witke, (1997), *Der Kleine Pauly Lexikon Der Antike*, Stuttgart.

Biesty, S. (2009), *Antik Dünya – Mısır, Roma, Yunan*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Bilgin, N., (2004), *Antik Yunan Dünyası (Felsefeden Ekonomiye)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Bingöl, O., (2006), *Stoa Poikile in Magnesia am Mäander*, Biering & Brinkmann, München.

Bingöl, O., Kökdemir, G., (2012), *Anadolu*, Ankara DTC Arkeoloji Bölümü Dergisi, Ek II, Ankara. (391- 400.)

Blanck, H.,(1999), *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*, Arion Yayınevi, İstanbul.

Boardman, John (1984). “The Greek World”, The Cambridge Ancient History, Plates to Volume III, Cambridge: Cambridge University Press, (195-289).

Bolden, R. ve Lewis, P., (2002), *The Pocked Guide to Saint Paul: Coins Encountered by the Apostle on His Travels*, Wakefield Press, South Australia.

Boyd, T. D., (1978), “The Arch and the Vault in Greek Architecture”, *AJA* 82, (83-100).

Bretschneider J., Driessen J.,- Lerberghe K.V., (2007), “Power and Architecture” ,*Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies Leuven*, Paris.

Brown A.R.,(1999), *The City of Corinth and Urbanism in Late Antique Greece*, Princeton University, California.

Brun, J., (1997), *Stoa Felsefesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Cadoux C.J. (1938-2003), *Anticent Smyrna: a history of the city from the earliest times to 324 AD*, London.

Cahill N., (2001), *Household and City Organization at Olynthos*, Yale University Press, London.

Camp, J.,M., (1980), “Gods and Heroes in the Athenian Agora”, The American School of Classical Studies at Athens, New Jersey. (53-68).

Camp, J. ve M., Dinsmoor, W., B., (1984), “Ancient Athenian Building Methods”, The American School of Classical Studies at Athens, New Jersey 1984,. (10-26).

Camp J.M., (1986), *The Athenian Agora*, T&H, London.

Camp, John Mck. (2003), The Athenian Agora, *The American School of Classical Studies at Athens*, New Jersey.(410-430).

Camp, J.(2010), “The Athenian Agora site guide”, *American School of Classical Studies*, Princeton. (221-235).

Clarke, J., T.- Bacon, F., H.,- Koldewey, R., (1902), *Investigations at Assos: Drawings and Photographs of the Buildings and Object Discovered during the Excavations of 1881-1882-1883*, Expedition of the Archaeological Institute of America, Boston.

Connolly,P., (2001), *Ancient Greece*, Oxford University Press, New York.

Courtils, J. (2010), *Dix ans de fouilles a Xanthos 1998- 2007*, Paris. (1631- 1655).

Coulton, J.,J., (1976), *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Clarendon Press, Oxford.

Coulton, J.J., (1993), North Lycia Before Romans, *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposion I*, (79-85).

Çevik, N., (2002), *Taşların İzinde Lykia*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Çevik, N., Bulut, S., Kızgut, İ., (2007), Rhodiapolis Kazılarında İlk Yıl: 2006, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.2, Kocaeli, (1-18).

Çevik, N., (2008), *Rhodiapolis*, Kumluca Belediyesi Yayınları, Kumluca.

Çorbacı C. , (2007), “*Antik Çağ Tiyatrosu ve Günümüze Yansıması*”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Des Courtils, J. (2003), 2001 Yılı Ksanthos Kazıları, 25. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.2, Ankara, (253-258).

Dickenson, Christopher, P., (2015), “ Pausanias and the Archaic Agora at Athens”, *Hesperia*, 84.

Dickenson. C.P., (2017), *On the Agora: The Evolution of a Public Space in Hellenistic and Roman Greece* (C. 323 BC- 267 AD), BRILL.

Dietrich, N., (2010), “ Figur ohne Raum”, Gedruckt auf säurefreiem Papier
Printed in Germany.

Diler, A. (2006), Bodrum Yarımadası, Leleg Yerleşimleri Pedasa, Mylasa, Damlıboğaz (Hydai), Kedreai (Sedir Adası) Kissebükü (Anastasioupolis) ve Mobolla Kalesi Yüzey Araştırmaları, 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2004-2005*, C.II, (479-500).

Dinsmoor, W.B., (1950), *The Architecture of Ancient Greece*, Londra.

Donati, J. C., (1960), The Greek Agora in its Peloponnesian Context(s), *Classical Archeology in Context: theory and practice in excavation in Greek World*.

Doruk, S., (1987), Antik Alinda Kentindeki Pazar Yapısı, *Belleten*, 201, Ankara, (1117-1137).

Drayott C. M., (2010), “Convoy Commanders and other Military Identities in Tomb Art of Western Anatolia around the time of the Persian Wars”, *Bolletino di Archeologia Online* I 2010/ Volume Speciale G/ G1/ G2.

Erdemir, H. P., (2010) *Hellen ve Roma Topluluklarında Tuvalet ve Temizlik*, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, II/2, Ankara. (103-122).

Er Y., (2004), *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Erol, A., (1999), *Aiolia, Ionia, Karia, Lykia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia Bölgeleri Çeşme Yapıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.

Ersoy A., (1995), “Agoralar ve Bir Ticaret Yapısı Örneği: Agora Stoaları”, *Ege Mimarlık*, C. I, İzmir (50-52).

Etienne, F. ve R. Etienne. (2006), *Antik Yunan – Bir Keşfin Arkeolojisi*, YKY, İstanbul.
Ferrabino, A., (1958), “Enciclopedia Dell’Arte Antica Classica e Orientale”, *Istituto Poligrafico Dello Stato*, C.1, Roma.

Freeman, C. (2010), *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Dost Kitabevi, Ankara.

Gagarin M. ve Fantham E., (2010), “The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece & Rome”, *Oxford University Press*, C.1, Oxford.

Gates C., (2012), *Antik Kentler, Antik Yakınoğu, Mısır Yunan ve Roma’ da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Gawlinski L., (2015) *The Athenian Agora*, Atina Museum Guide, Atina.

Gouvousis, (1995), *The Acropolis of Athens*, Athens.

Greaves A.M., (2003), *Miletos Bir Tarih*, Homerkitabevi, İstanbul.

Grimal, P., (2010), *Mitoloji Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Gros, G., (1996), *L'architecture Romaine*, Paris, Picard.

Gür, S. (2007), *İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler*, Alfa Yayıncılık , İstanbul.

Hansen, M.,H.,(1999), The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structure, PrinciplesandIdeology, University of Oklahoma Press, Norman.

Harris, E., M., (2006), Democracy and the Rule of Law in Ancient Athens: Essays on Law, Society, andPolitics, Cambridge UniversityPress, New York.

Hasol, D. (2008), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, YEM Yayınları, İstanbul.

Held, W., -Herda A., -Berger A.,(1999) *Loryma in Karien*, VorberichtüberdieKampagnen 1995 und 1998, IstanbulerMitteilungen 49, (159–196).

Henry O., (2013), 4th Century Karia Defining a Karia Identity Under TheHekatomnids, *VariaAnatolica*, S. XXVIII, Paris, (129-162).

Hoepfner W.,- Schuller W., -Zimmer G., -Held W., -Heiden J.,- Bingöl O., İdil V., - Giese J., -Schwarte L. (2006), *“DieGriechische Agora”*,PhilippVonZabern, Berlin.

Hoepfner, W. ve Schwandner, E.L., (1986), *Haus und Stadt im klassischen Griechenland*, Presentation.

Hoepfner, W. ve Zimmer G., (1994), Die Griechische Polis Architektur und Politik, EWVT, Tubigen.

Homblower, S. ve Spawforth, A., *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford University Press.

İdil, V., (1999), *Nysa ve Akharaka*, Uzay Matbaacılık, İstanbul.

İdil, V., (2001), 2000 Yılı Nysa Kazısı, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.2, Ankara, (77-86)

İdil, V., Kadioğlu M., (2006), 2005 Yılı Nysa Kazısı, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.2, Çanakkale, (647-670).

İnan, J.,(1970), “Kremna Kazısı Raporu”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, (51-97).

Kahraman, E., (2010), “Assos Agorası”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Çanakkale.

Kanellopoulos, C. (2014), “The Agora of Gytheum”, *The annual of the British School at Athens*, S.109.(110- 130).

Karatağ, M., (2011), *Klasik Arkeoloji Sözlüğü Yunan- Roma*, Ezel Basım Yayın, Ankara.

Keen, G.A., (1998), *Dynastic Lycia, Mnemosyne Supplements*, V.178.

Kenzler, U.(1997), *Studien zur Entwicklung und Struktur der Griechischen Agora*, Europäische Hochschulschriften. Reihe 38, Archäologie, Frankfurt.

Keskin, A., (2008), *Batı Anadolu’ daki Antik Çağ Yerleşmelerinde Agoraların Rolü ve Kentlerin Fiziksel Gelişimine Etkisi*, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Ege Üniversitesi, İzmir.

Kolb F., (1991), “Überlegungen zur siedlungskundlichen Erforschung Lykiens”, *Geographica Historica*, C.5, (367- 376).

Kolb, F., W. Tiez, (2001) *Zagaba: Münzprägung und politische Geographie in Zentrallykien*, Chiron 31, (347- 416).

Kolb, F., (2009), *Chora Und Polis*, Schriften des Historischen Kollegs 54.

Krinzinger, F., (1999), *Die Agais Und Das Westliche Mittelmeer*, Akten Des Symposions, Wissenschaften, Wien.

Llo, G.E.R, (1992), “The Agora Perspective”, *Extrême-Orient Extrême-Occident*, No. 14, Regards Obliques Sur L'argumentation En Chine, (185-198).

MacKinnon, M.R. (2014), “Animals, Economics, and Culture in the Athenian Agora”, *Hesperia*, S.83.

Madra, B.,(1997) *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.1, YEM Yayınları, İstanbul, (154-155).

Martin, R., (1951), *Recherces Sur L'Agora Grecque*, Etudes d'Histoire et d'Architecture Urbanies, Paris, (67–80).

Martin, R. (1959), *L'Agora*, En Depot Aux, Paris.

Metin, H., (2012), *Psidya' da Tarihi Bir Kent Kremna, Tarihi Coğrafya ve Araştırmalar*, Psidya Araştırmaları I Sempozyum Bildiri Kitabı, Isparta. (215- 219).

Metzler, V.J.B., Weimar S., (1996), “Der Neue Pauly Enzyklopedie der Antike”, C.1, Stuttgart.

Mc Kesson, J., (2015), "Excavations in the Athenian Agora, 2008-2012", *Hesperia*, S.84. (89- 105).

Millard, A. (1987), *Welcome to Ancient Greece*, Penguin Books, London.

Milner, N., P., (1998), "A Hellenistic Statue Base in Upper Agora at Oinoanda", *Anatolian Studies*, S.48. (21- 50).

Mogens H.H.,(2006), *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-State*, Oxford.

Momigliano, N. (2005), The Minoans in the Central, Eastern and Northern Aegean - New Evidence, *Monographs of the Danish Institute at Athens*, DAI, S.8, (121-279).

Munksgaard E., (1958), *Urbanism and Town-Planning*, EM, Copenhagen.

Mumford, L., (2007), *Tarih Boyunca Kent – Kökenleri Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, Ayrıntı Yayınları.

Müller M., (1993), *Die Griechische Polis Architektur und Politik*, EWVT, Berlin.

Naumann,R (1991), *Eski Anadolu Mimarlığı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Oliver, G. J. (2007), *Space and the Visualization of Power in the Greek Polis, Early Hellenistic portraiture*.

Olivito, R., Wolf, M.,(2014), *Die Agora von Solunt :öffentliche Gebäude und öffentliche Räume des Hellenismus im griech , : Bonner Jahrbücher*, S.214.

Owens E.J., (1994), *The City in the Greek and Roman World*, Homer Kitabevi, İstanbul.

Öz, A., K., (2006), “Antik Dönem Meclis Binalarının Metropolis Örneğinde İncelenmesi ve Korunması”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir.

Özden, S. (2007), *Psidya Bölgesi'nde Yunan ve Roma Dönemine Ait Kültür Varlıkları*, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Klasör 7, Ege Yayınları, İstanbul.

Öztaner, S.H., (2018), Nysa Antik Kenti Şehir Planlaması, *II. Uluslararası Şehir, Çevre ve Sağlık Kongresi*, Kapadokya, (923- 929).

Parkins H., Smith C., (2010), *Ticaret, Tüccarlar ve Antik Kent*, Homerkitabevi, İstanbul.

Pass, B., Buying D.,(2016), Books and Choosing Lives from Agora to Acropolis in Lucian's Transformation of Plato's Emporium of Politics., *American journal of philology*, S.137.

Piepenbrink, K., (2014), “Zwischen archaischem Verhaltenscodex und Polisbezug, Hermes”, *Zeitschrift für klassische Philologie*, 142.

Pirson F., Scholl A., (2014), *Anadolu' da Hellenistik Bir Başkent Pergamon*, YKY, İstanbul.

Placzek, A.K., (1982), Macmillan EncyclopediArchitects. Vol.1., London.

Plommer, H., (1956), *Ancient and Classical Architecture*, Vol. I., New York

Radt, W., (1999), *Pergamon, Geschichte und Bauten Einer Antiken Metropole* , HMS. Druckhaus, Germany.

Rich J. Ve Wallace A. (1994), *City and Country in the Ancient World*, Homerkitabevi, İstanbul.

Rostovtzeff, M. (1963), *Greece*, Galaxy Book, New York.

Rumscheid F., (2000), Priene: Küçük Asya'nın Pompeisi Priene Rehberi, Ege Yayınları, İstanbul.

Saltuk S., (1990), *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Seddon, L., R., (1987), The Agora Stoas at Assos, Aigai and Termessos: Examples of the Political Function of Attalid Architectural Patronage, University of California, Los Angeles.

Schafer, H. ve Schlager, J., (1971), “ Phaselis Zur Topographie der Stadt und des Hafengebietes” *Archäologischer Anzeiger*, (542- 561).

Sennett, R., (2011), *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, Metis Yayınları, İstanbul.

Shear, T.L.,(1992), The Agora and the Democracy, W. D. E. Coulson u.a. (Hrsg.), The Archaeology of Athens under the Democracy, International Conference Athen.

Set Y., (1996), *Tarihten Günümüze Anadolu' da Konut ve Yerleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

Steskal, M., (2010), *Das Prytaneion in Ephesos*, Österreichischen Archäologischen Institut in Wien, S.IX.

Şahin, M., (2002), *Anadolulu Bir Mimar Hermogenes*, YKY, İstanbul.

Şimşek, C., (2018), Laodekia Su Yasası, II.Uluslar arası Şehir, Çevre ve Sağlık Kongresi, Kapadokya, (190-199.)

Tanaç M., (2000), *Batı Anadolu Antik Yerleşimlerinde Kentsel Mekan Kurgusu*, Yüksek Lisans Tezi, D. E. Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü.

Tekçam, T., (2007), *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Tekin, O., (1997), *Antik Nüsmistik ve Anadolu: Arkaik ve Klasik Çağlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Tereman Ö. , (2007), “*Roma Dönemi Tiyatro Tapınak Kompleksleri ve Anadolu’daki İzdüşümleri*”, Anadolu Üniversitesi Sosyalbilimler EnstitüsüYüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Thompson, G., (1997), *İlk Filozoflar – Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler*, Payel Yayınları, İstanbul.

Thompson H.A., (1958), “The Athenian Agora A Sketch of the Evolution of its Plan”, *Acta Congressus Madvigiani*, Vol.1, Copenhagen.

Thompson, H.,A. ve Wycherley, R., E., (1972) “The Agora of Athens: The History, Shape and Uses of an Ancient City Center”, The Athenian Agora, Vol. 14, The American School of Classical Studies at Athens, New Jersey.

Thomson H.A., (1976), “The Athenian Agora”, *American School of Classical Studies at Athens*, Athens. (620-650).

Thomson, A., (2002), *Die Lykische Dynastensiedlung Auf Dem Avşar Tepesi*, DR. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.

Tomlinson, R.A.,(2003), *Yunan Mimarlığı*, Homer Kitabevi, İstanbul.

Topaloğlu, A., (2010), *Tralles Latrinası Işığında Antik Dönemde Latrinalar ve Tralles Latrinasının 3D Modellemesi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Aydın.

Tritsch, F., (2000), Die Agora von Elis und die Altgriechische Agora.

Umar B., (1999), *Lykia Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Wolf, K., Wulf R., (2001), 2000 Yılı Priene Kazısı, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.2, Ankara, (55-62).

Wyshnicki B.,(2009), “Olynthos Agora”, *Undergraduate Journal of Anthropology* I, (87-105).

Wycherley R. E., (1942), The Ionian Agora, The Journal of Hellenic Studies, Vol. 62, (21-32).

Wycherley, R. E., (1945), “Priene and Modern Planning”, *Greece&Rome*, Vol:14.

Wycherly, R.E. (2011), *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Zengin, Y.(2013), Aiolis’ de Bir Dağ Kenti: Aigai, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*,C.3, S.5, (95-116).

Ziegler K. ve Sontheimer W., (1964), “Der Kleine Pauly”, *Alfred Druckenmüller Verlag*, C.1, Stuttgart.

ANTİK KAYNAKLAR

- Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul, 1991.
- Homeros, *İlyada*, Can Yayınları, Çev. A. Kadir, İstanbul, 2002.
- Homeros, *Odiseus*, Can Yayınları, Çev. Azra Erhat, İstanbul, 2002.
- Naturalis Historia, Ed: H.L. Jones, Loeb, London 1947.
- Pausanias, *The Description of Greece*, Vol: I- VI, Richard Priestley, London, 1824.
- Platon, Sokrates' in Savunması, Çev. Bircan Çınar, Alter Yayınları, İstanbul, 2012.
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, Çev. Adnan Pekman, İstanbul, 1993.
- Vitruvius: Mimarlık Üzerine On Kitap, Çev. S.Güven, Ankara, Şevki Vanlı Mimarlık Yayınlar, 2005.

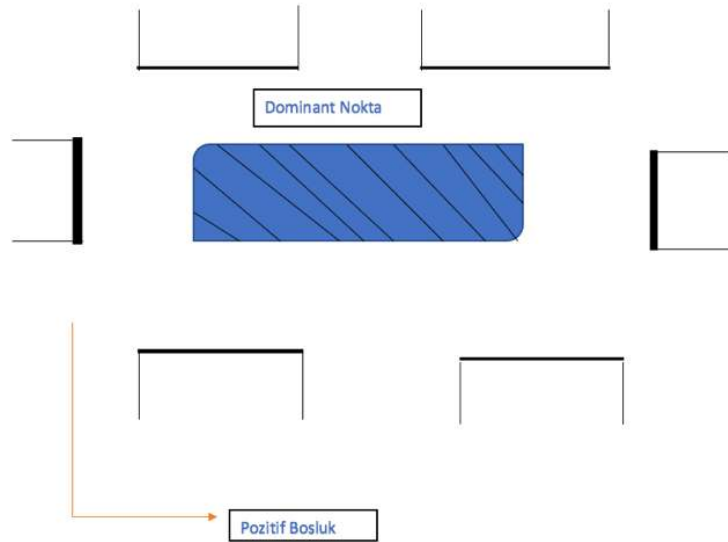
İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://www.grisel.net/acropolis.htm>
- <http://www.greek-thesaurus.gr/classical-period.html>
- <http://jfbradu.free.fr/GRECEANTIQUÉ/GRECE%20CONTINENTALE/ATHENES/ath68.php3?r1=1&r2=1&r3=6>
- <http://www.perseus.tufts.edu>
- <https://people.eng.unimelb.edu.au/clogleby/olympia/models/gym.htm>
- <http://www.ancientathens3d.com>
- <http://www.mfa.org/>

RESİMLER

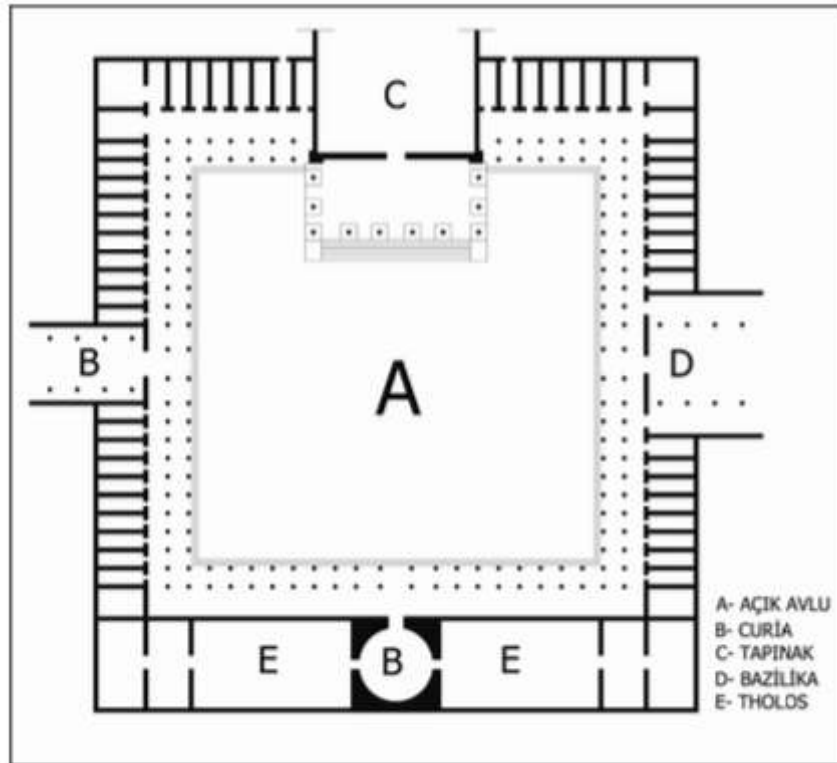
Resim 1: İdeal agora örneği.

Resim 2 : Agora boşluğu.

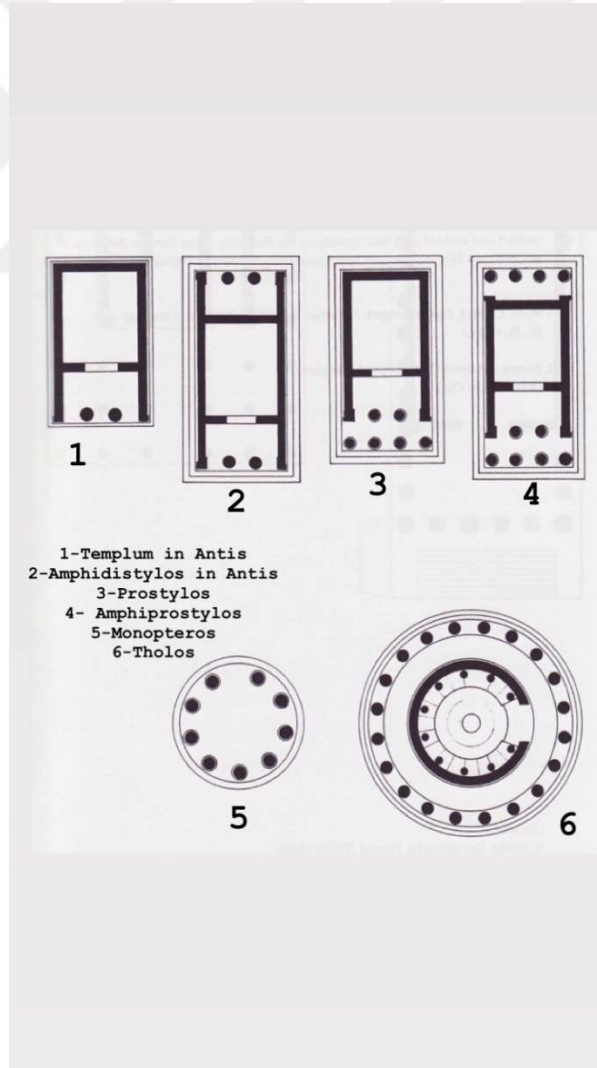
Resim 3: Agora şehrin merkezi.

Resim 4: Vitrivus' a göre Agora.

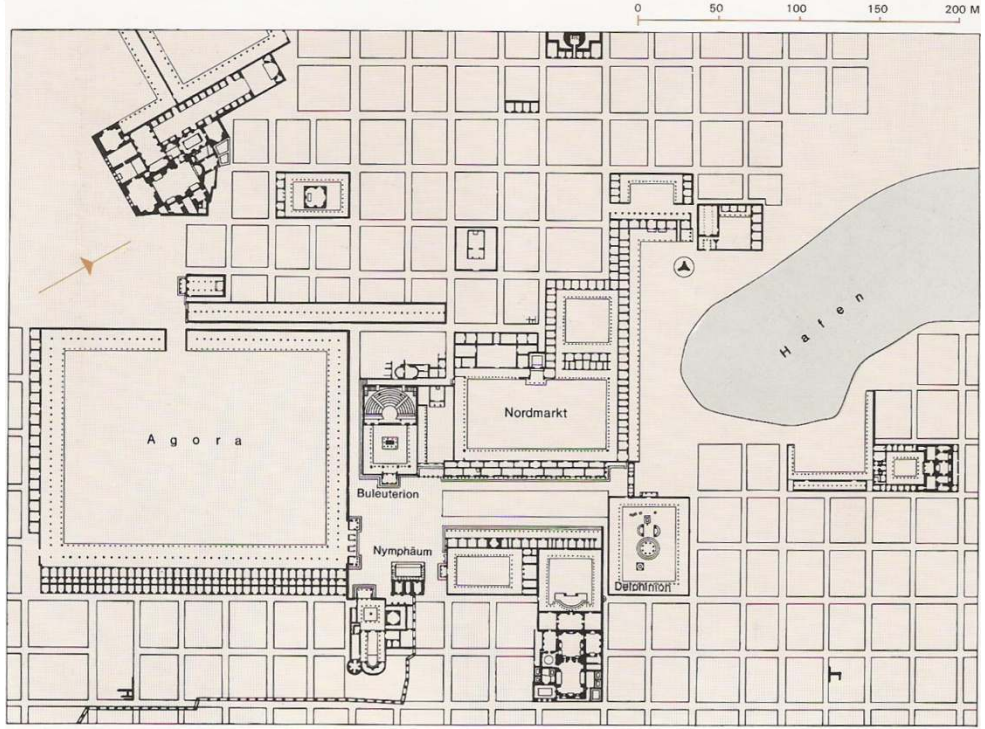
Resim 5: Sunak örneği olarak Pergamon- Zeus sunağı.

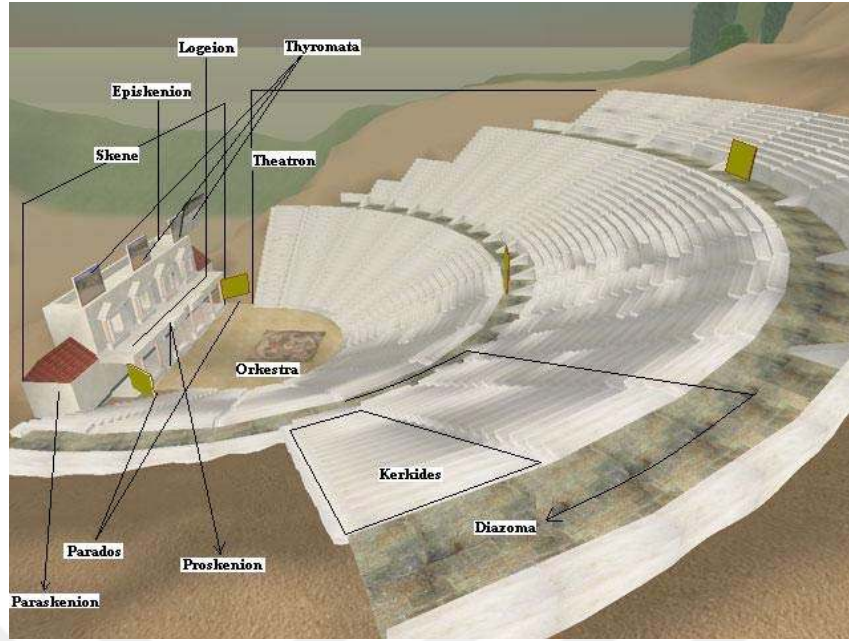
Resim 6: Tapınak planları.

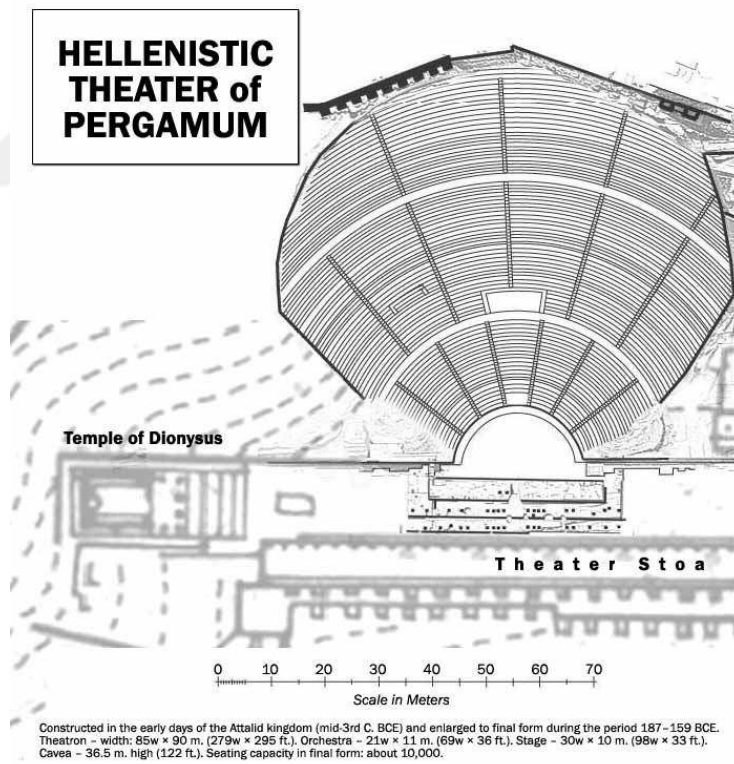
Resim 7: Dükkan örneği. (Olympos)

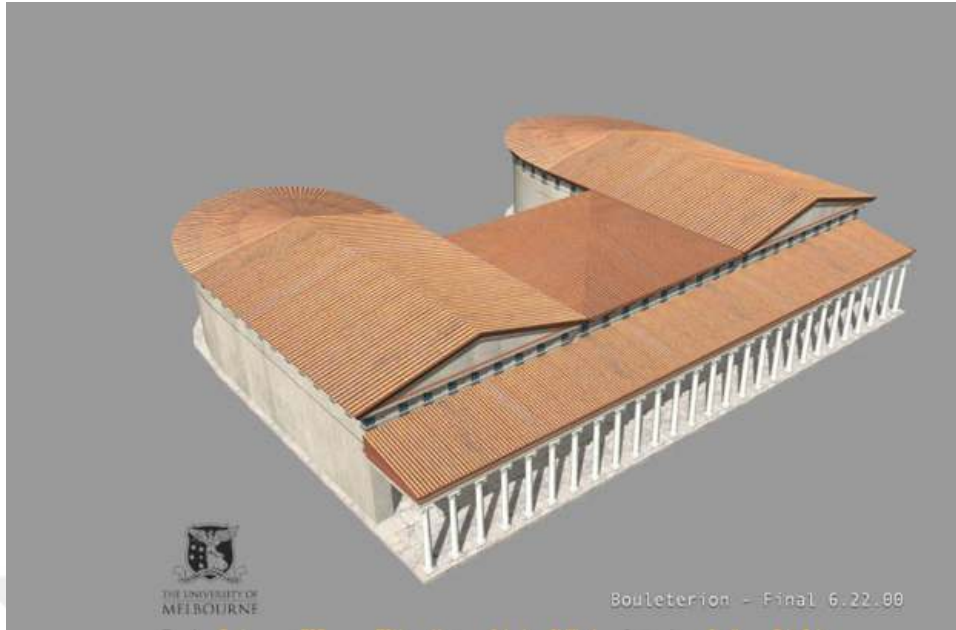
Resim 8: Kentin içinde agoranın yeri ve agora planı. (Atina)

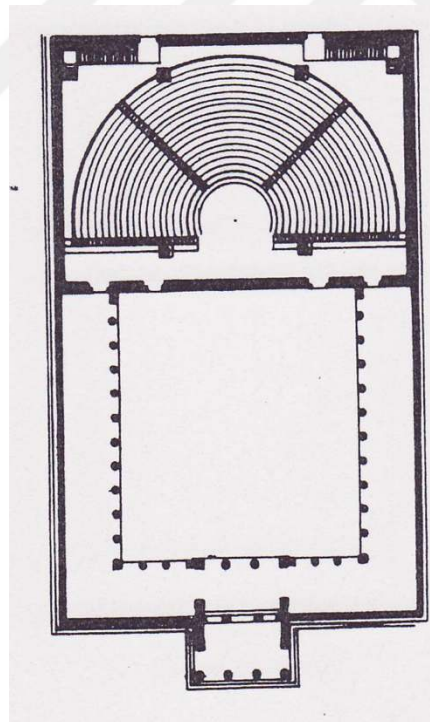
Resim 9: Tiyatro.

Resim 10: Tiyatro planı. (Pergamon)

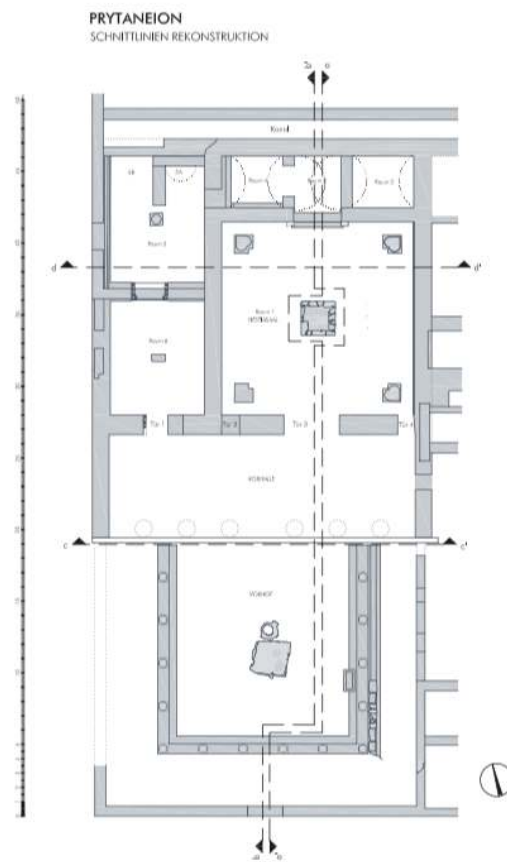
Resim 11: Bouleterion.

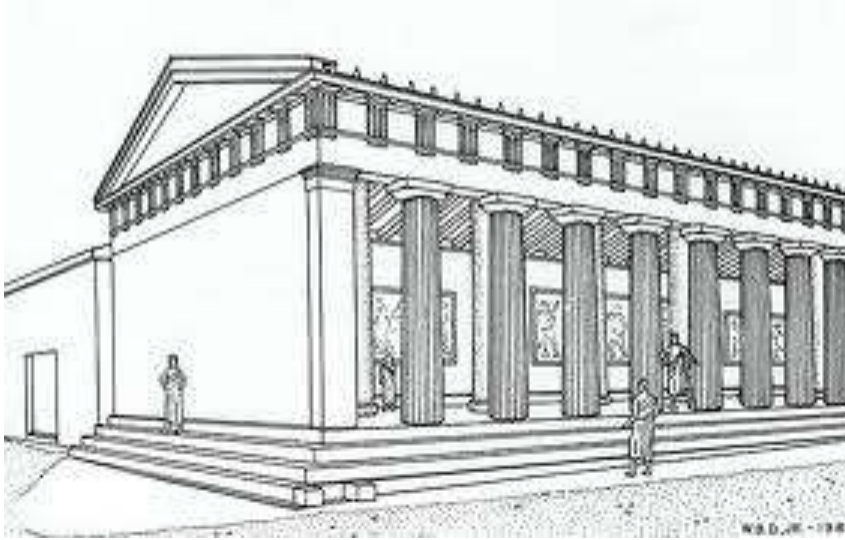
Resim 12: Bouleterion planı. (Milethos)

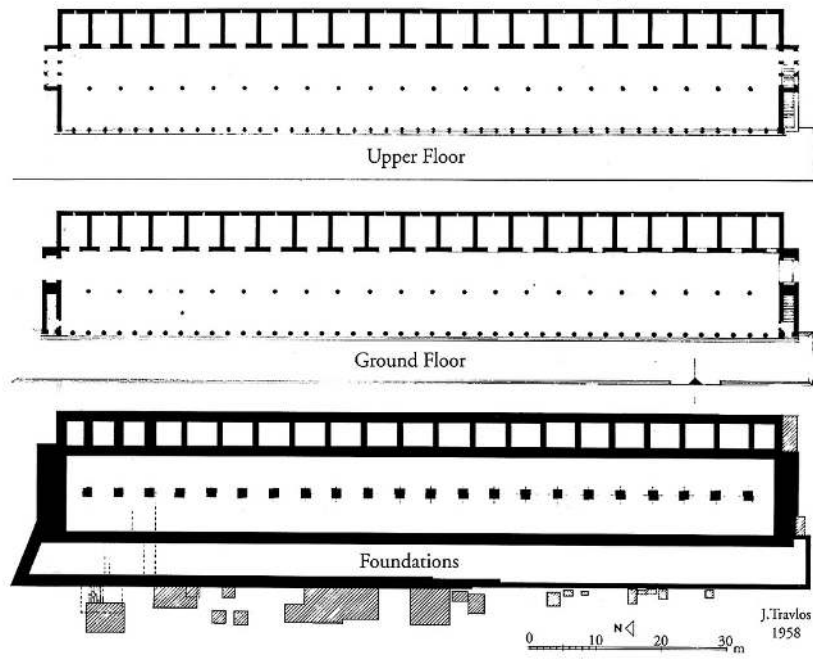
Resim 13: Prytaneion.

Resim 14: Prytaneion planı. (Ephesos)

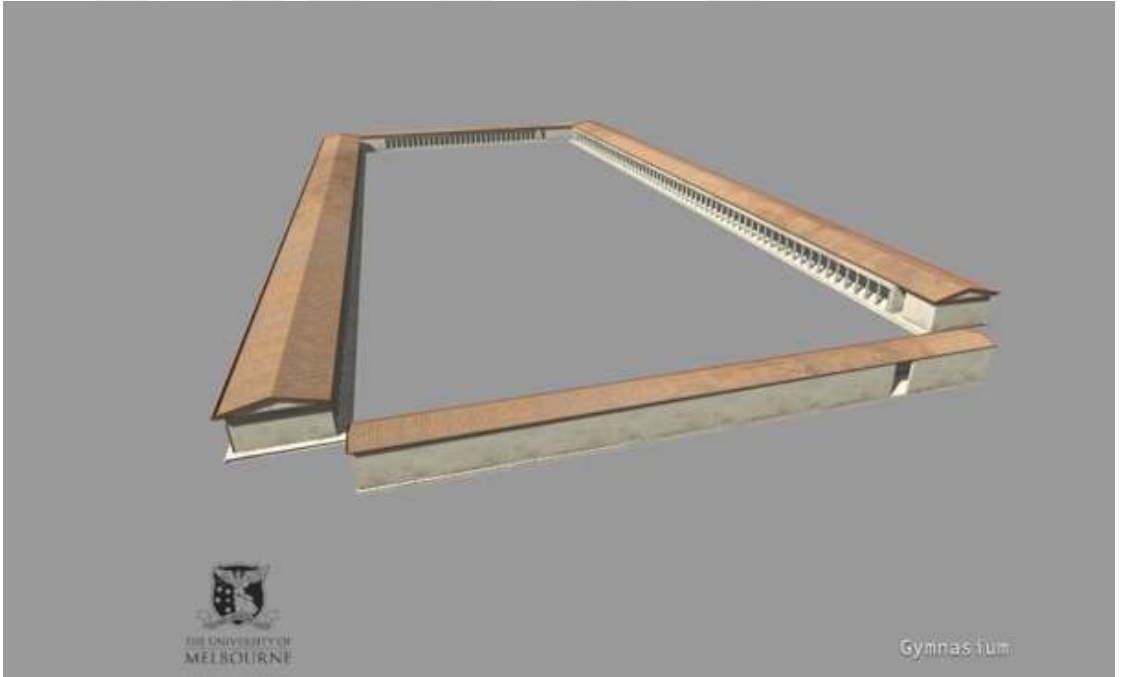
Resim 15: Stoa.

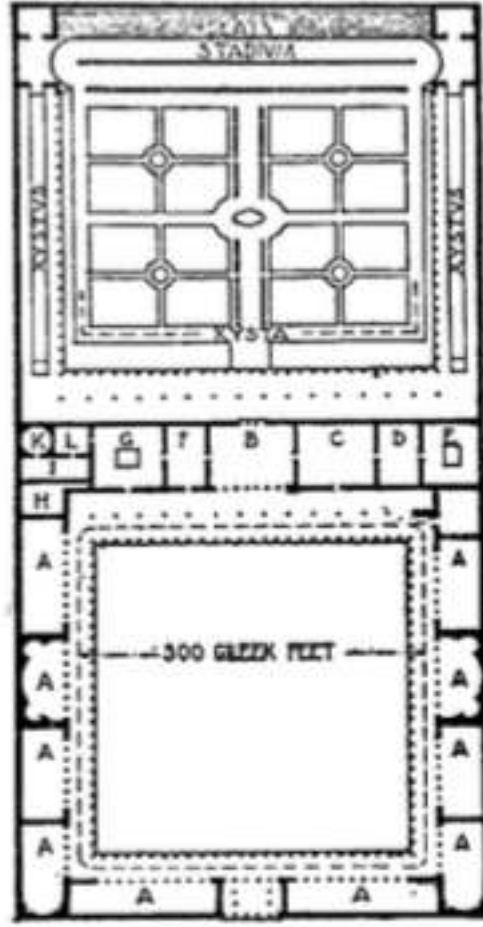
Resim 16: Stoa planı.(Attolos Stoası- Atina)

Resim 17: Stoa’ da bir konuşma canlandırması.

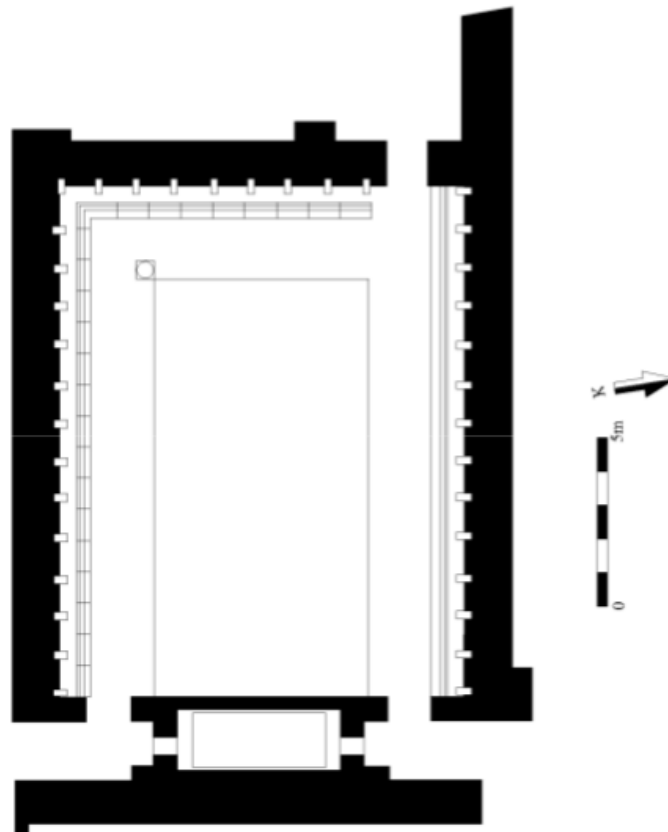
Resim 18: Gymnasium.

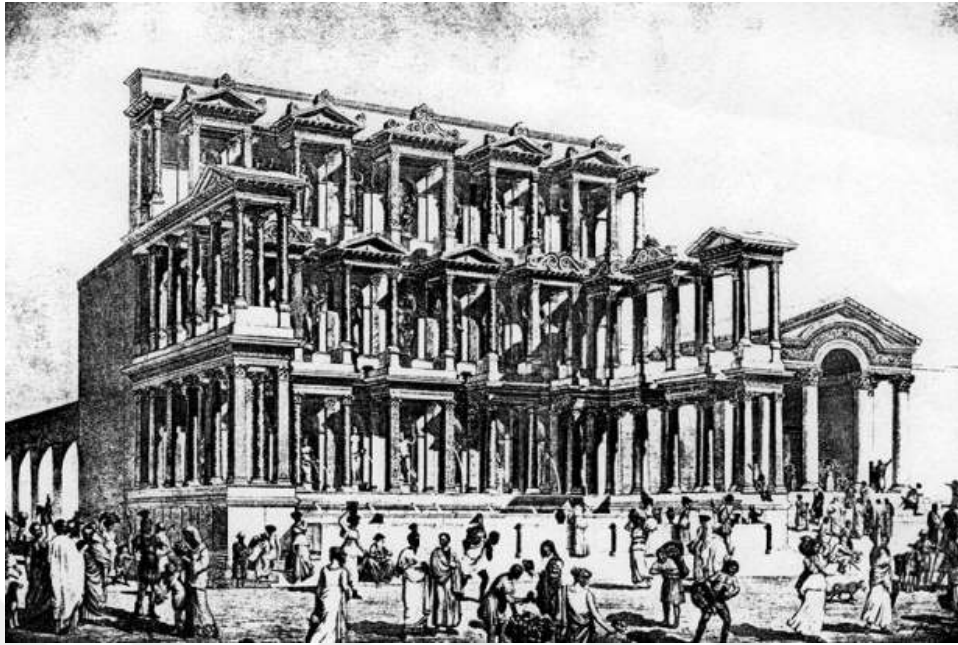
Resim 19: Vitruvius' a göre gymnasium planı.

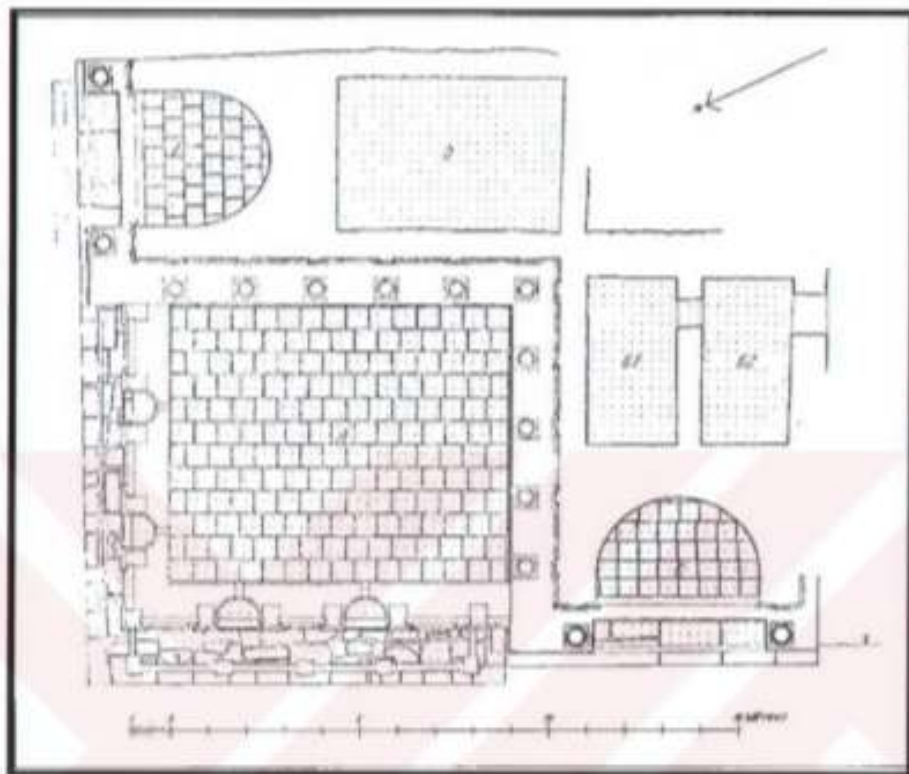
Resim 20: Latrina.

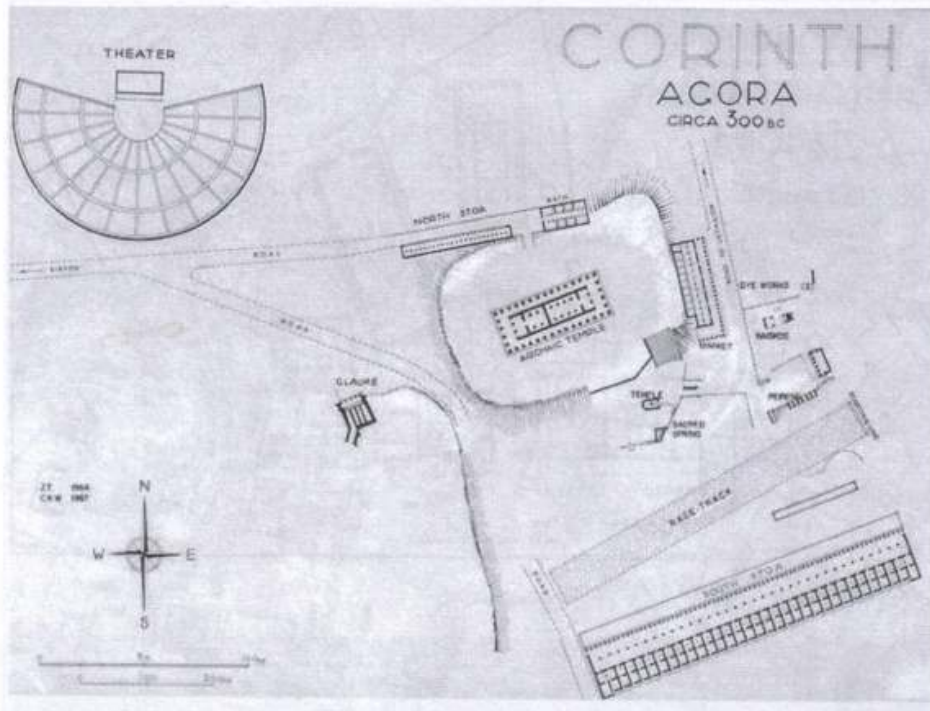
Resim 21: Latrina planı. (Tralles)

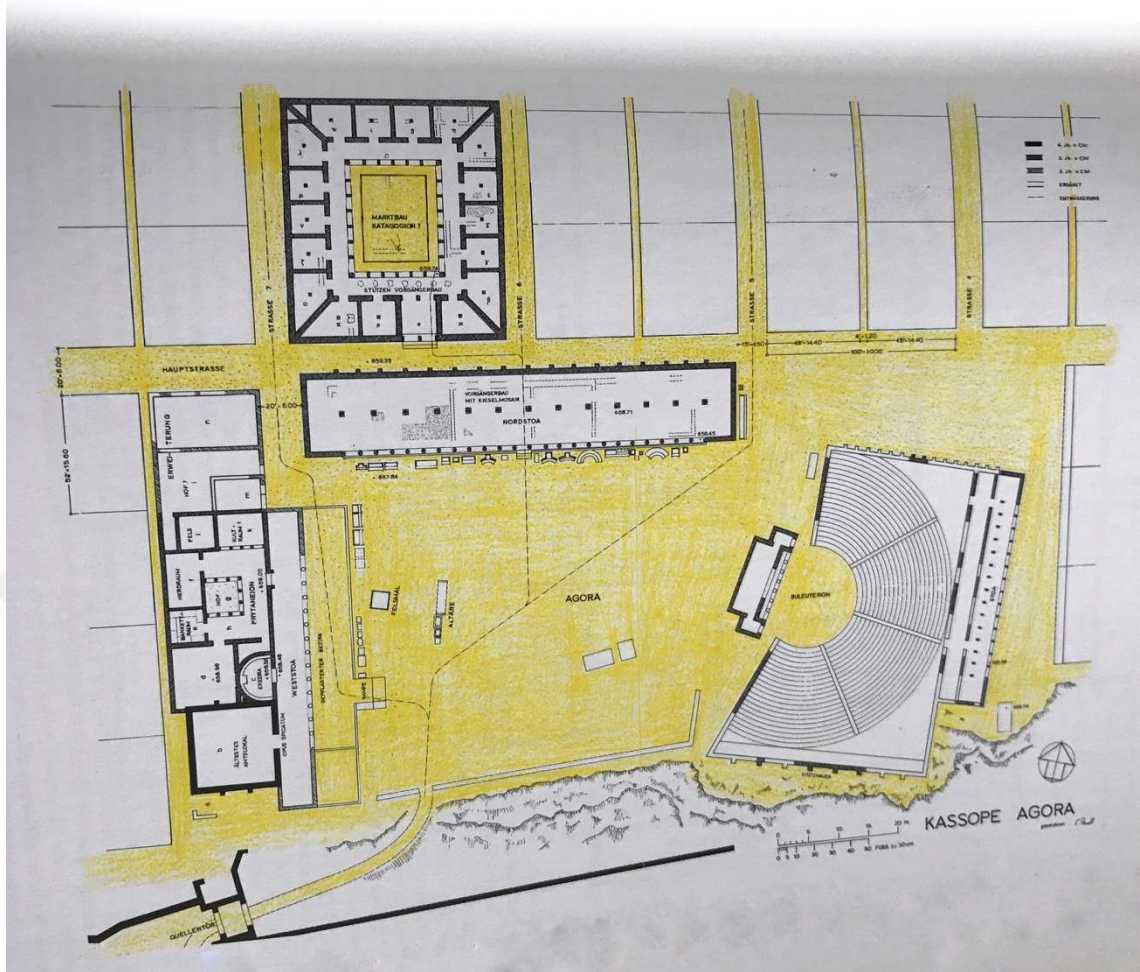
Resim 22: Nymhaion.

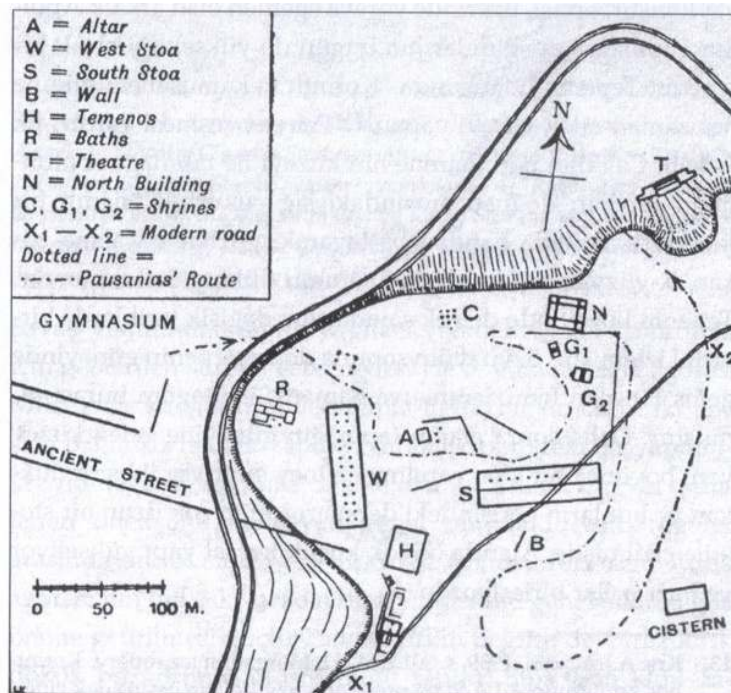
Resim 23: Nymphaion planı.(Laodiceia)

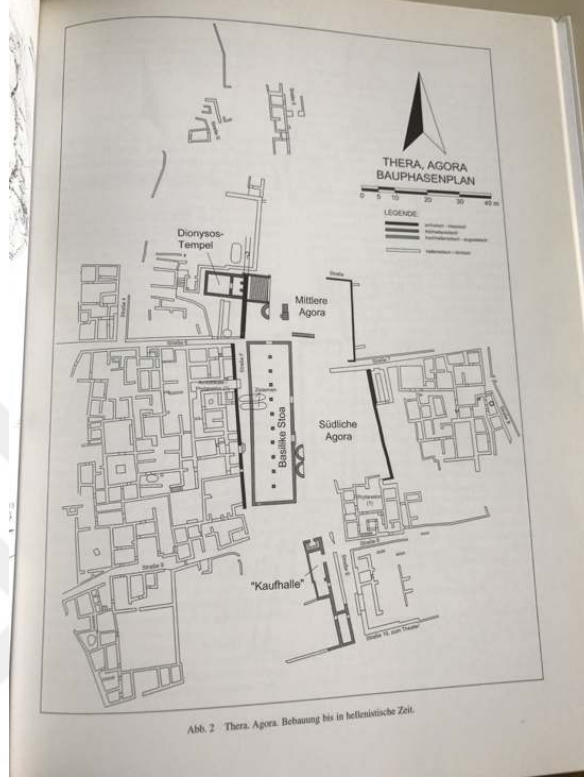
Resim 26: Korinth Agorası planı.

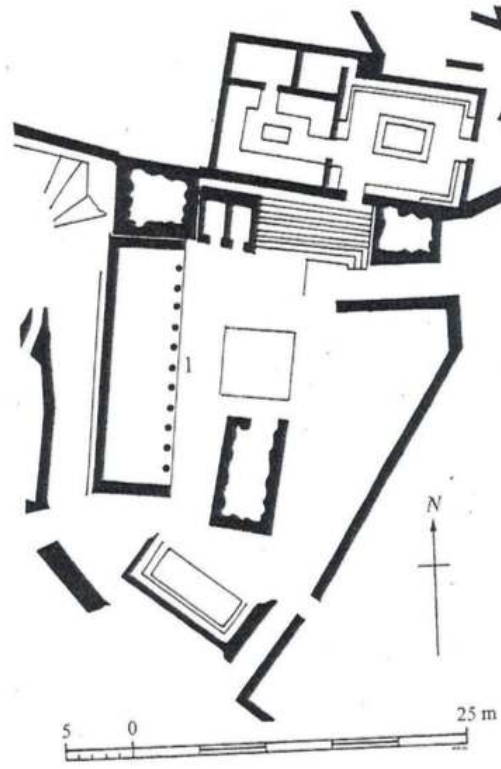
Resim 27: Kassope Agorası planı.

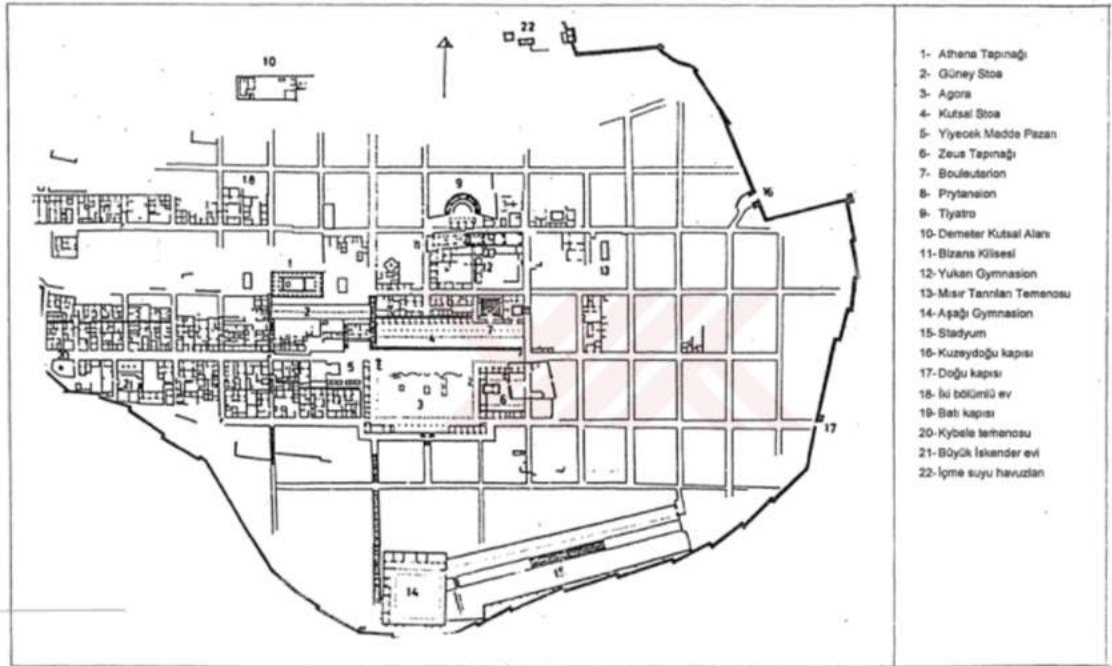
Resim 28: Elis Agorası planı.

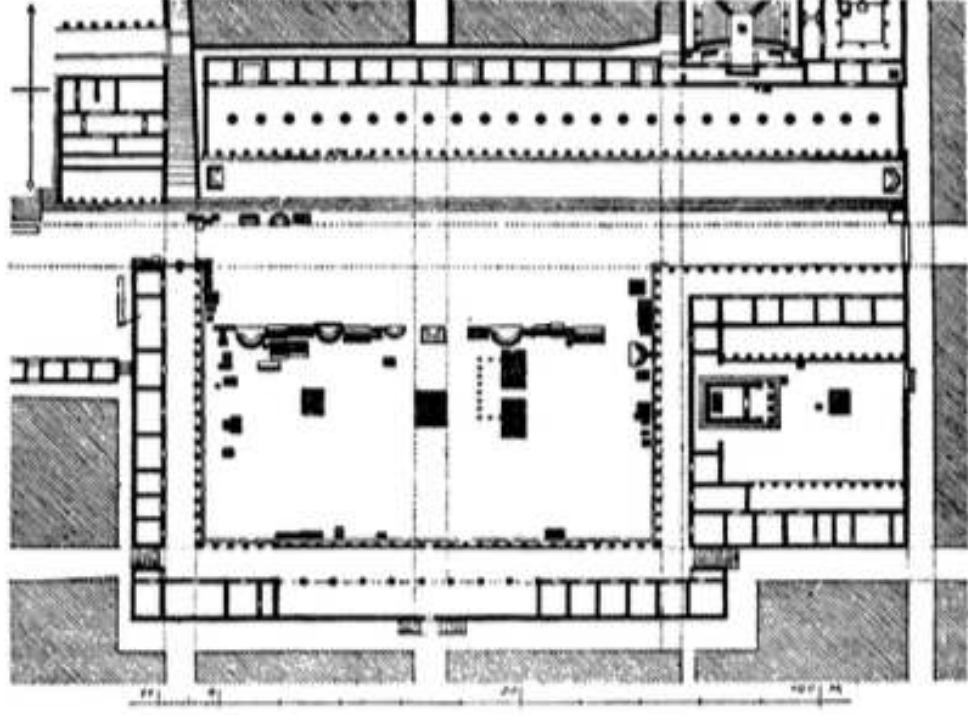
Resim 29: Thera Agorası planı.

Resim 30: Lato Agorası Planı.

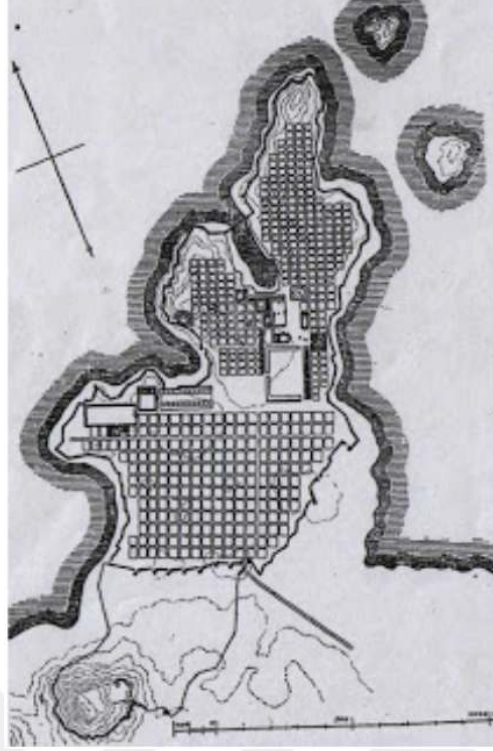
Resim 31: Priene Kent Planı.

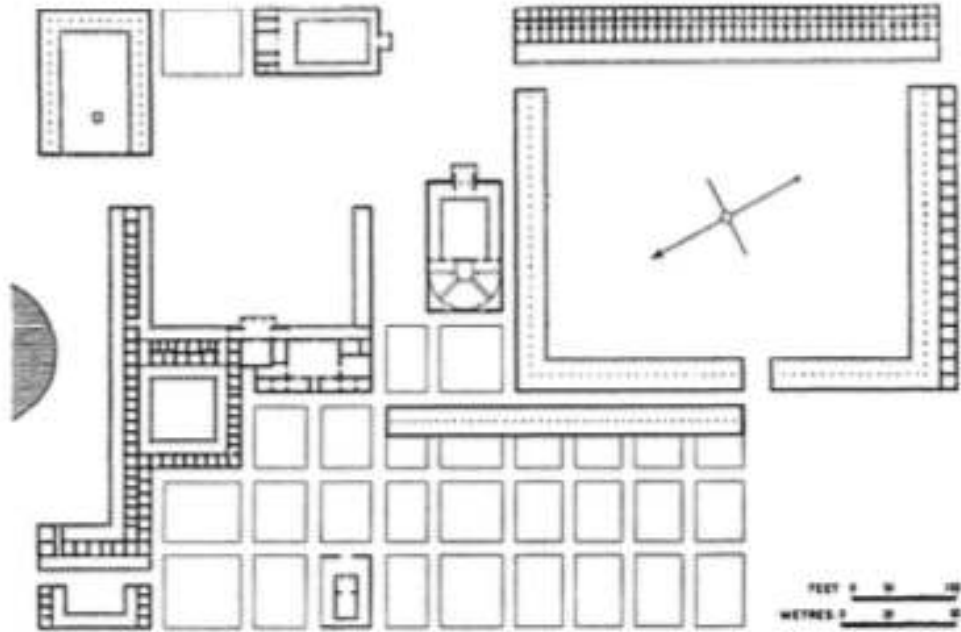
Resim 32: Priene Agorası.

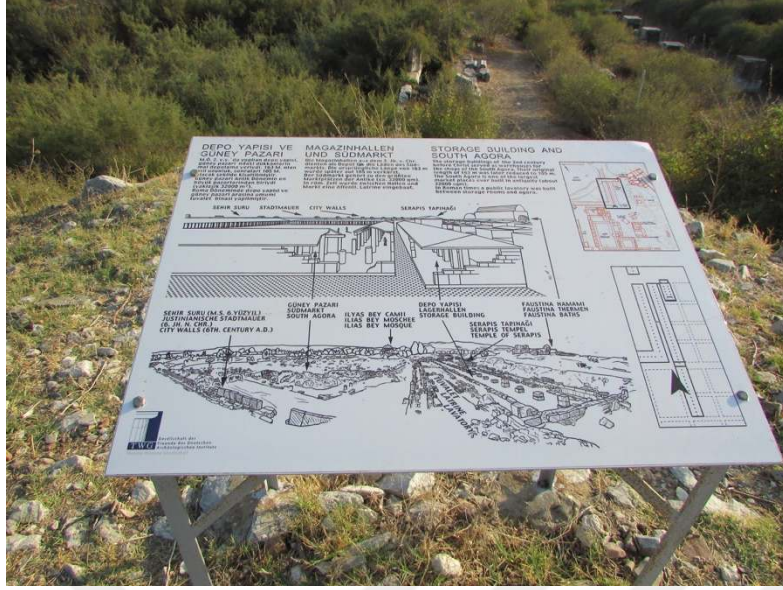
Resim 33: Priene Agorasından bir görünüm.

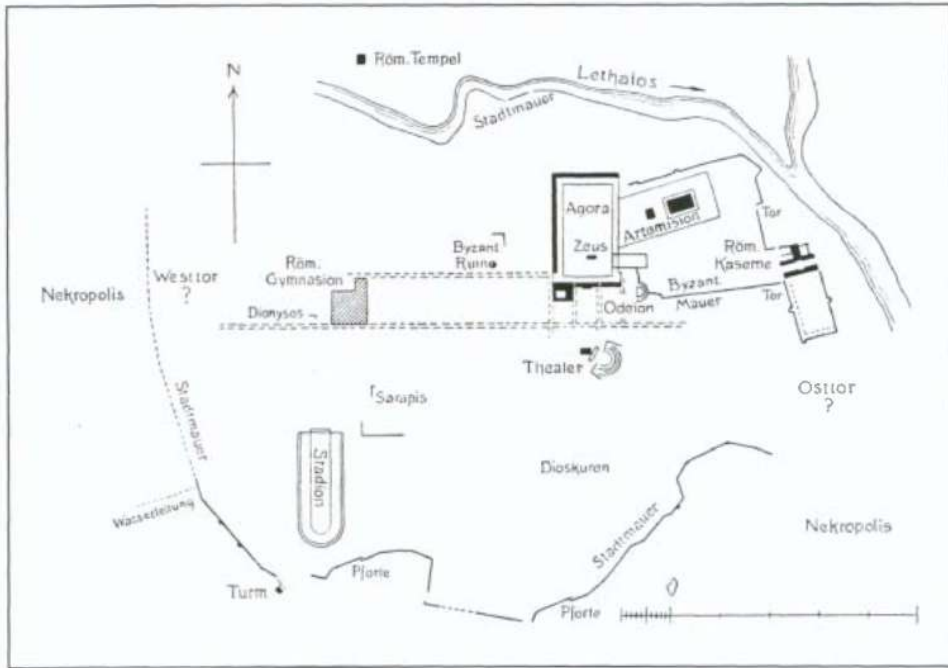
Resim 34: Miletos Kent planı.

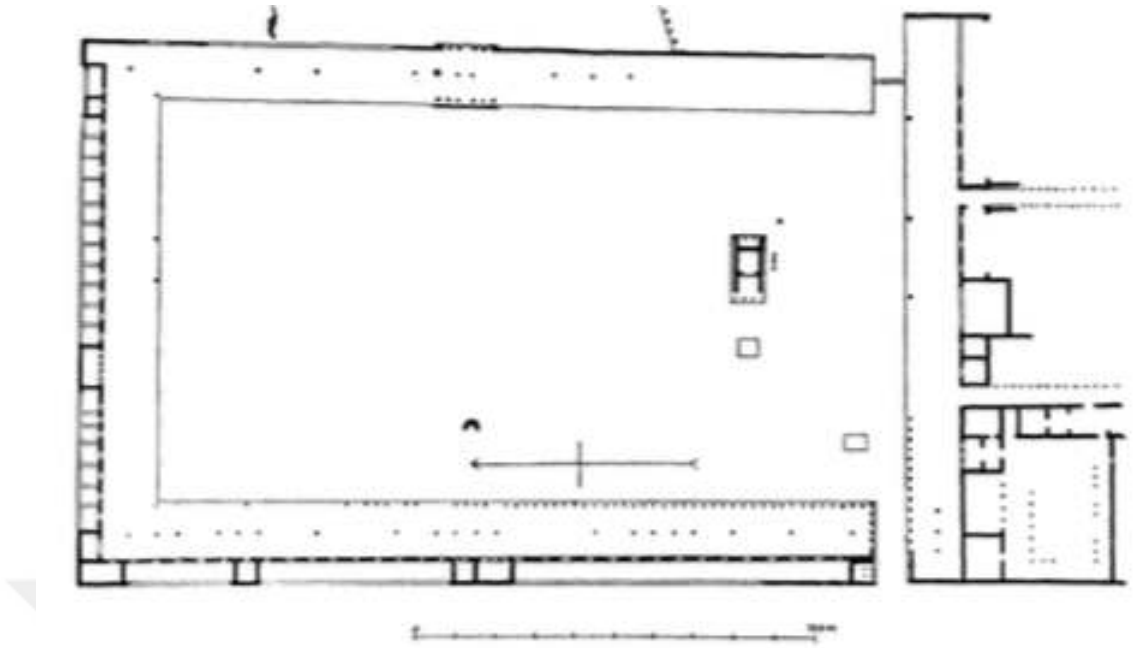
Resim 35: Milet Kuzey Agorası.

Resim: 36: Milet Güney Agora canlandırması ve planı.

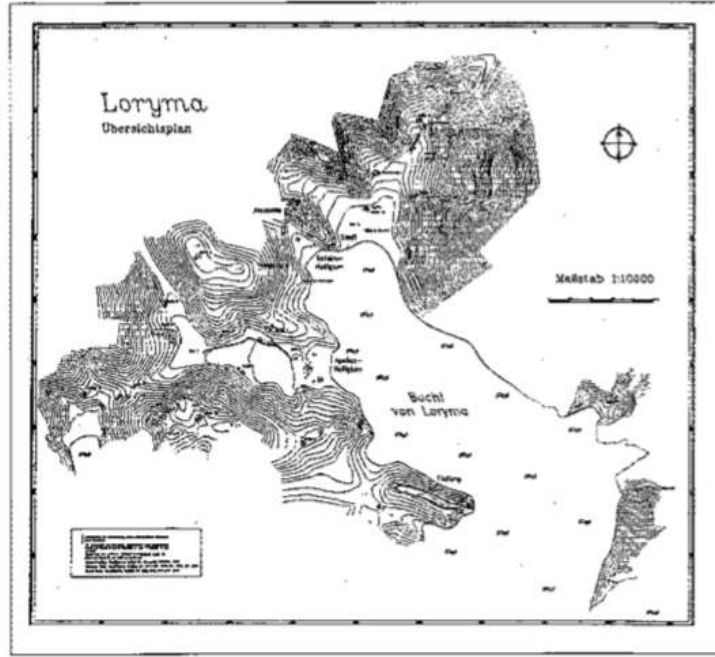
Resim 37: Magnesia Ad Meandrum kent planı.

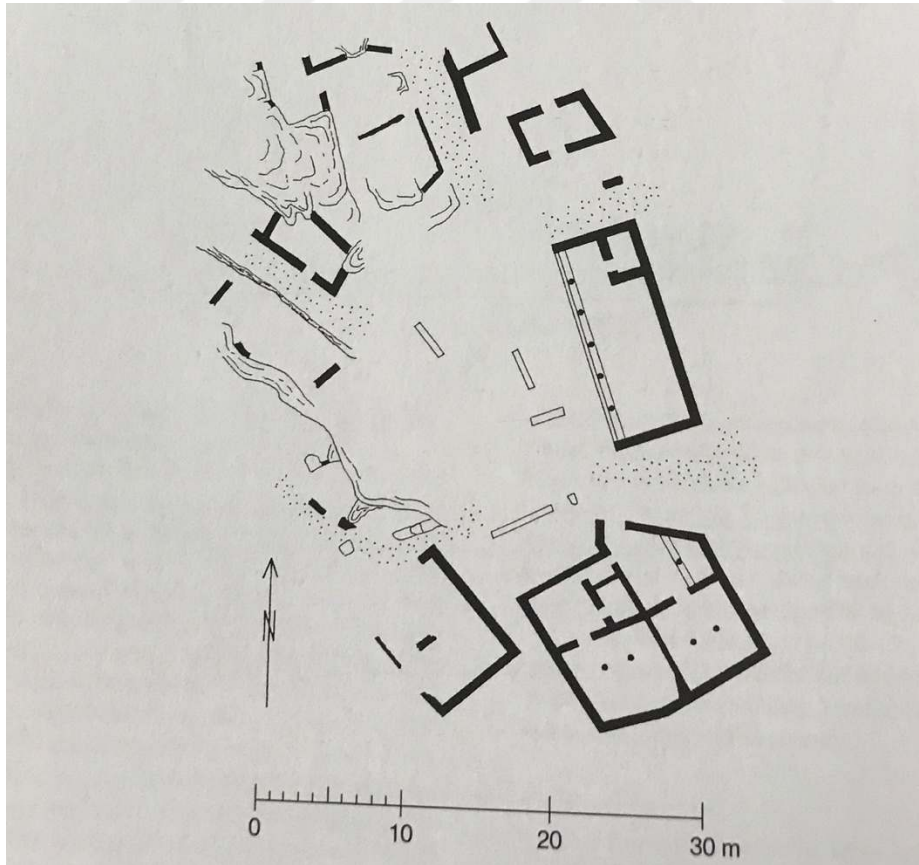
Resim 38: Magnesia Ad Meandrum Agorası.

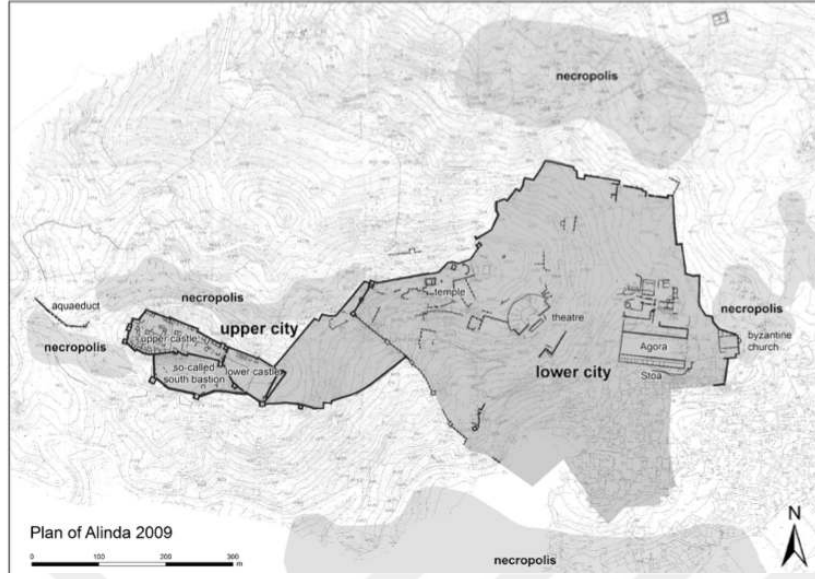
Resim 39: Magnesia Ad Meandrum Propylon-Anıtsal Tören Kapısı, kapıların bulunduğu doğu cephe, rekonstrüksiyonu.

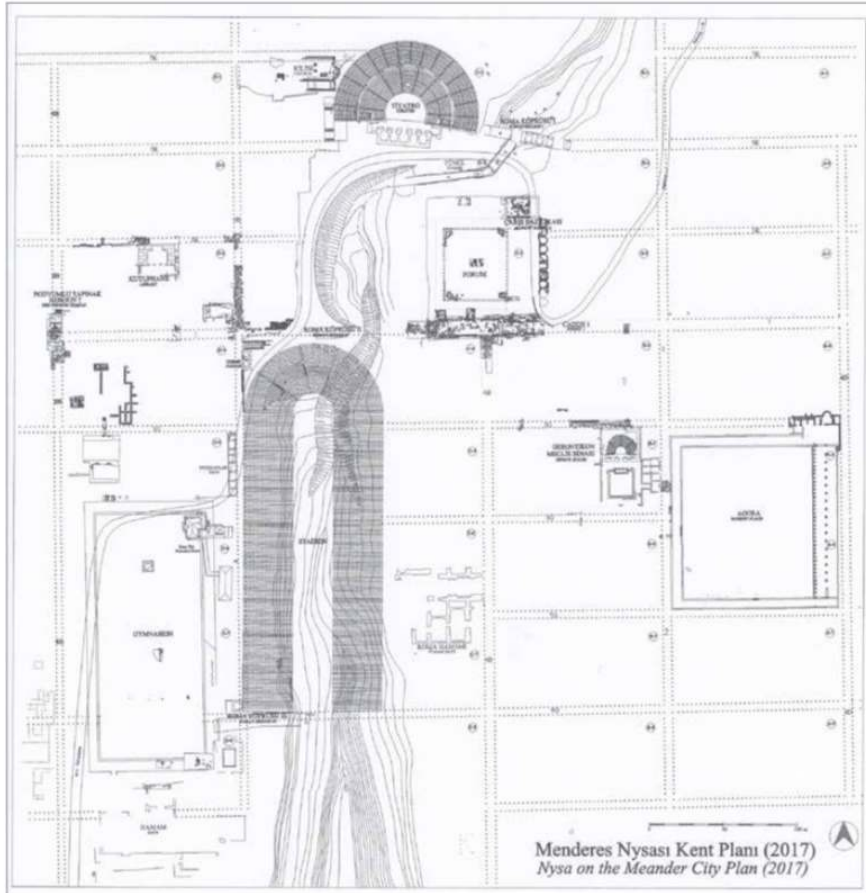
Resim 40: Loryma kent topografik planı.

Resim 41: Loryma Agorası planı.

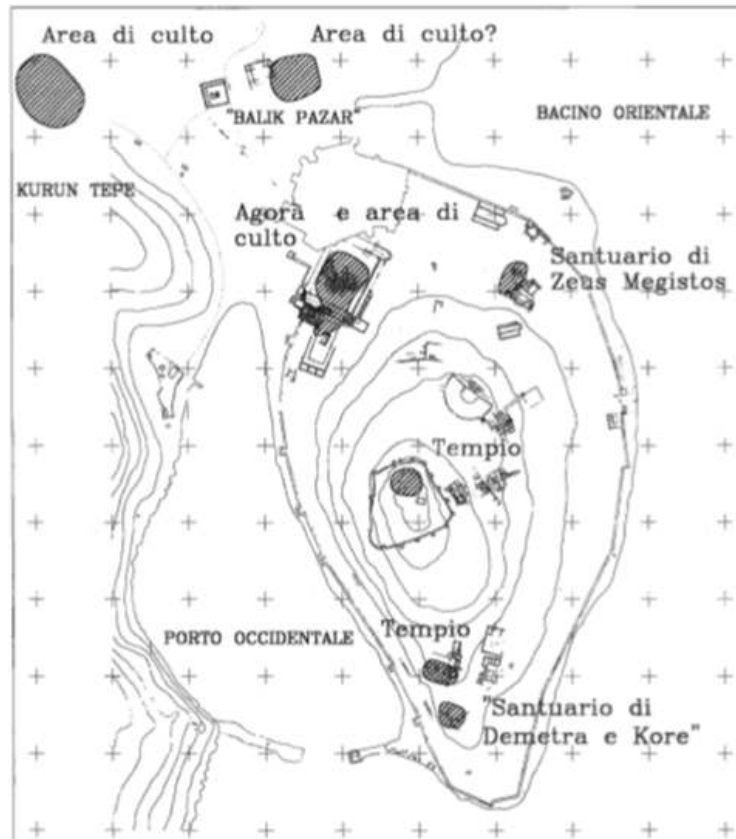
Resim 42: Alinda Antik Kenti planı.

Resim 43: Nysa Antik kent planı.

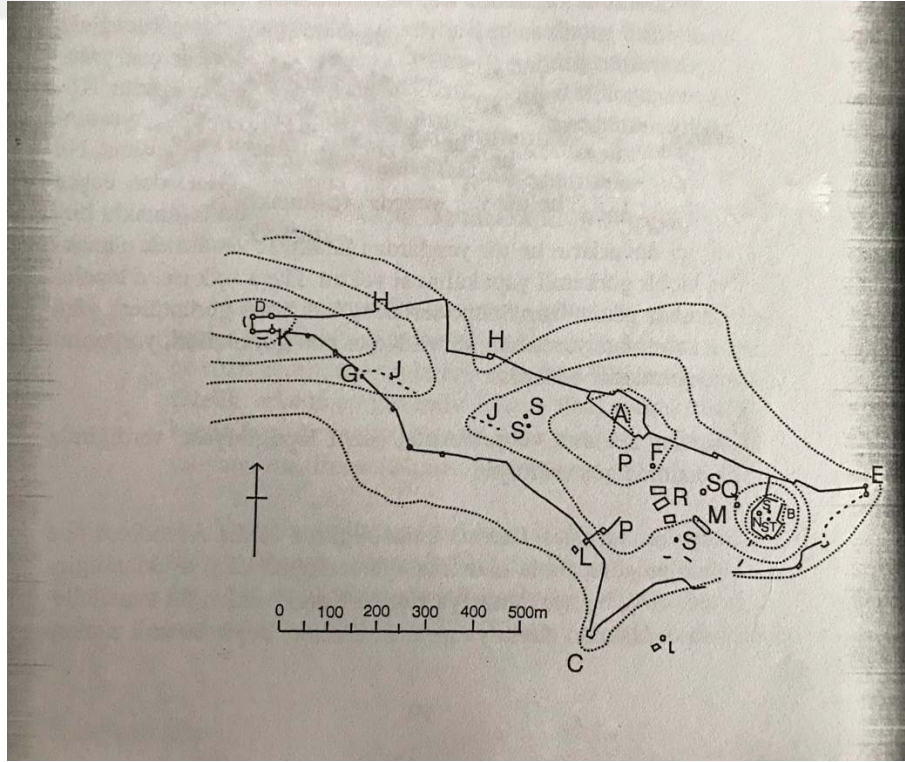
Resim 44: Nysa hava fotografi.

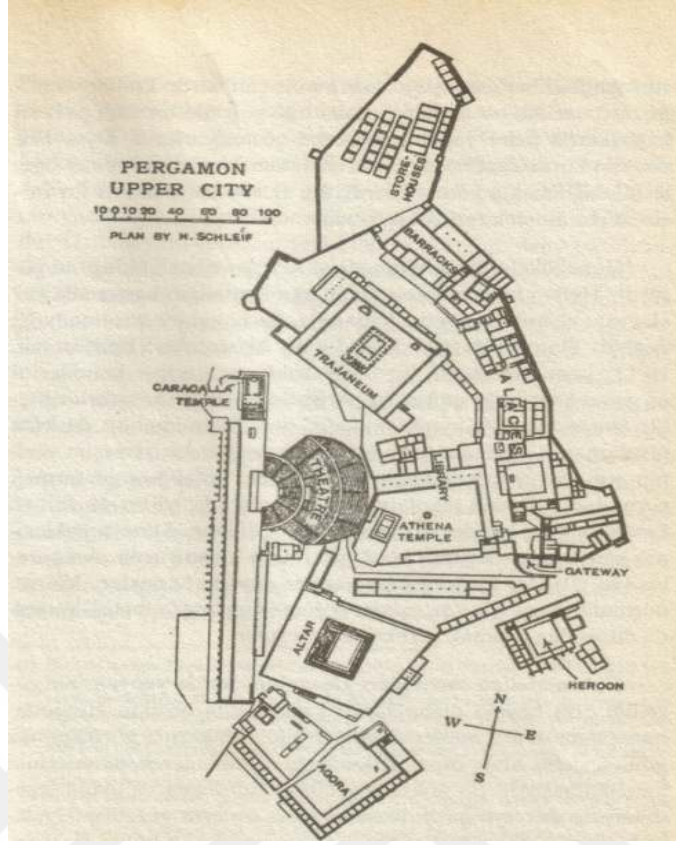
Resim 45: İasos kent planı.

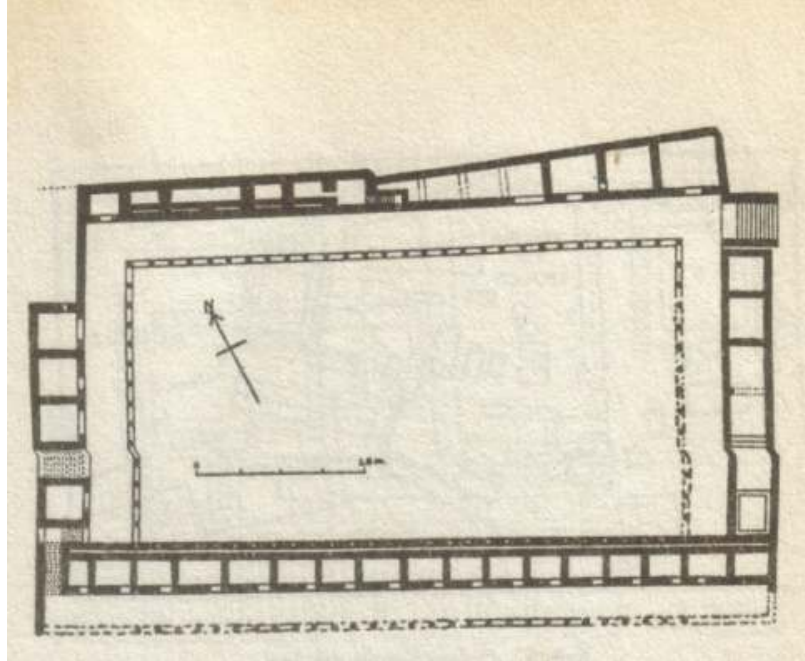
Resim 46: İasos agorasındaki bronz çağ yapılarının planı.

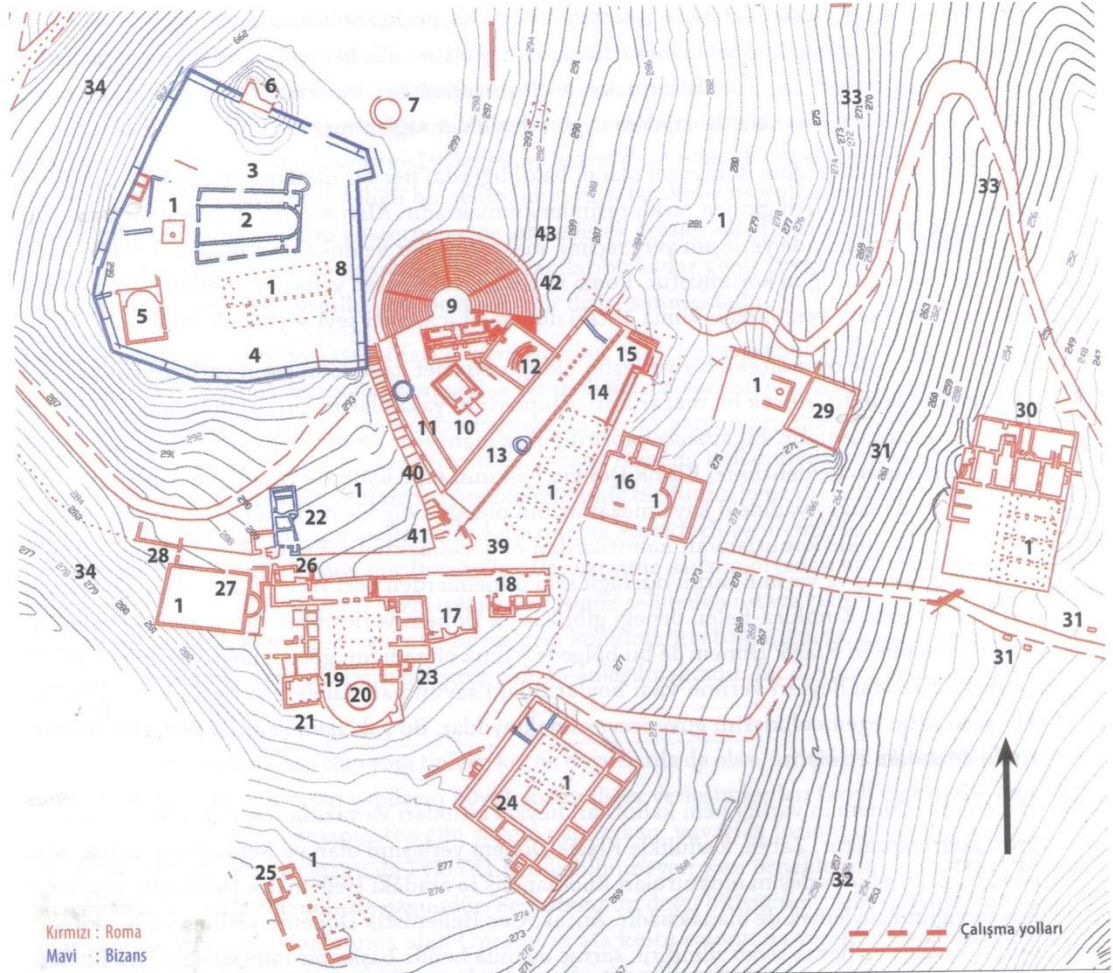
Resim 47: Theangela Kent Planı.

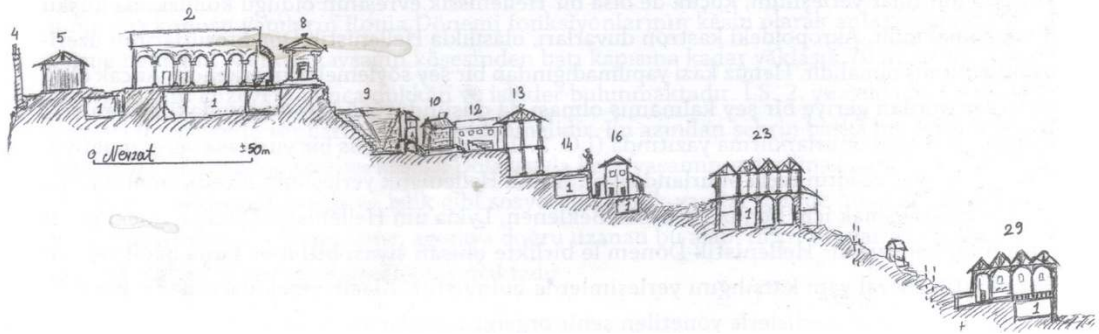
Resim 48: Pergomon Yukarı Kent planı.

Resim 49: Pergomon Agorası.

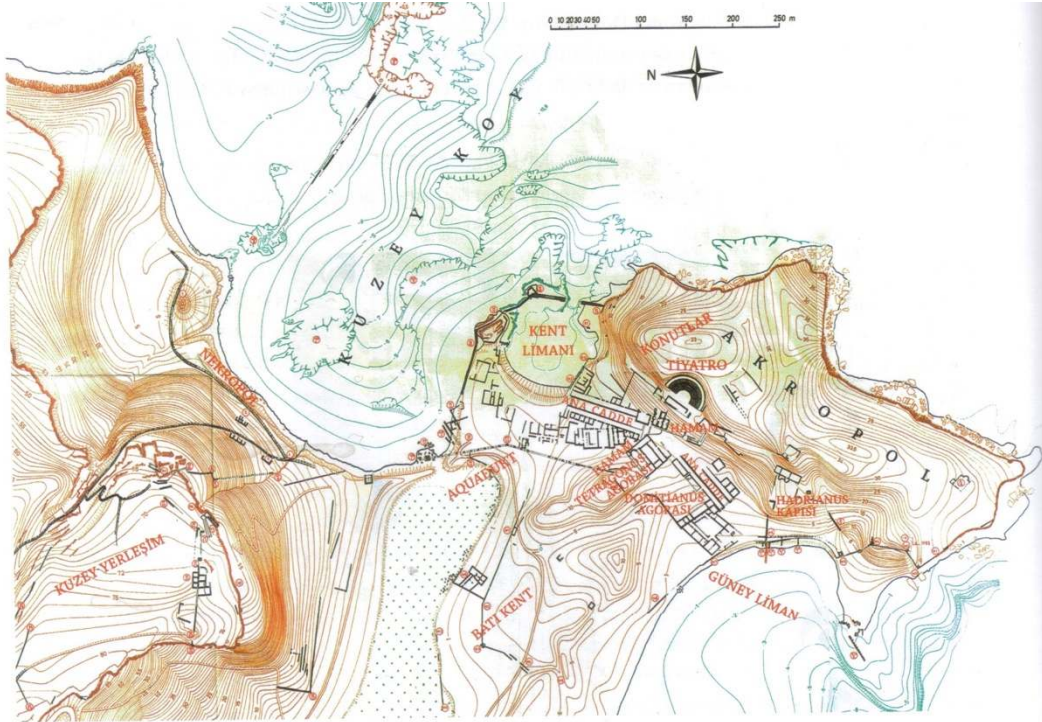
1. Sarnıç	10. Opramaos Mezarı	19. Asklepieion	28. Batı Kapısı	37. Khamosorion
2. Kilise	11. Opramaos Stoaı	20. Yuvarlak tapınak	29. Villalar	38. Roma Çeşmesi
3. Piskopos rezidansı	12. Bouleuterion	21. Kütüphane	30. Büyük Hamam	39. Ana Caddesi
4. Kastron	13. İki katlı stoa	22. Dükân-İşlik	31. Lahit	40. Tiyatro Caddesi
5. Roma yapıları	14. Agora	23. Çok katlı yapı	32. Kaya mezarları	41. Tapınak
6. Kenotaph	15. Eksedra	24. G Yapısı	33. Konutlar	42. Restaurant
7. Hellenistik sarnıç	16. Prytaneion	25. GB Yapısı	34. Oda mezarlar	43. Bizans Basamaklı Caddesi
8. Tapınak	17. Sebasteion	26. Asklepios Tapınağı	35. Küçük Hamam	
9. Tiyatro	18. Ata Kültü salonu	27. Kilise	36. Taş Ocağı	

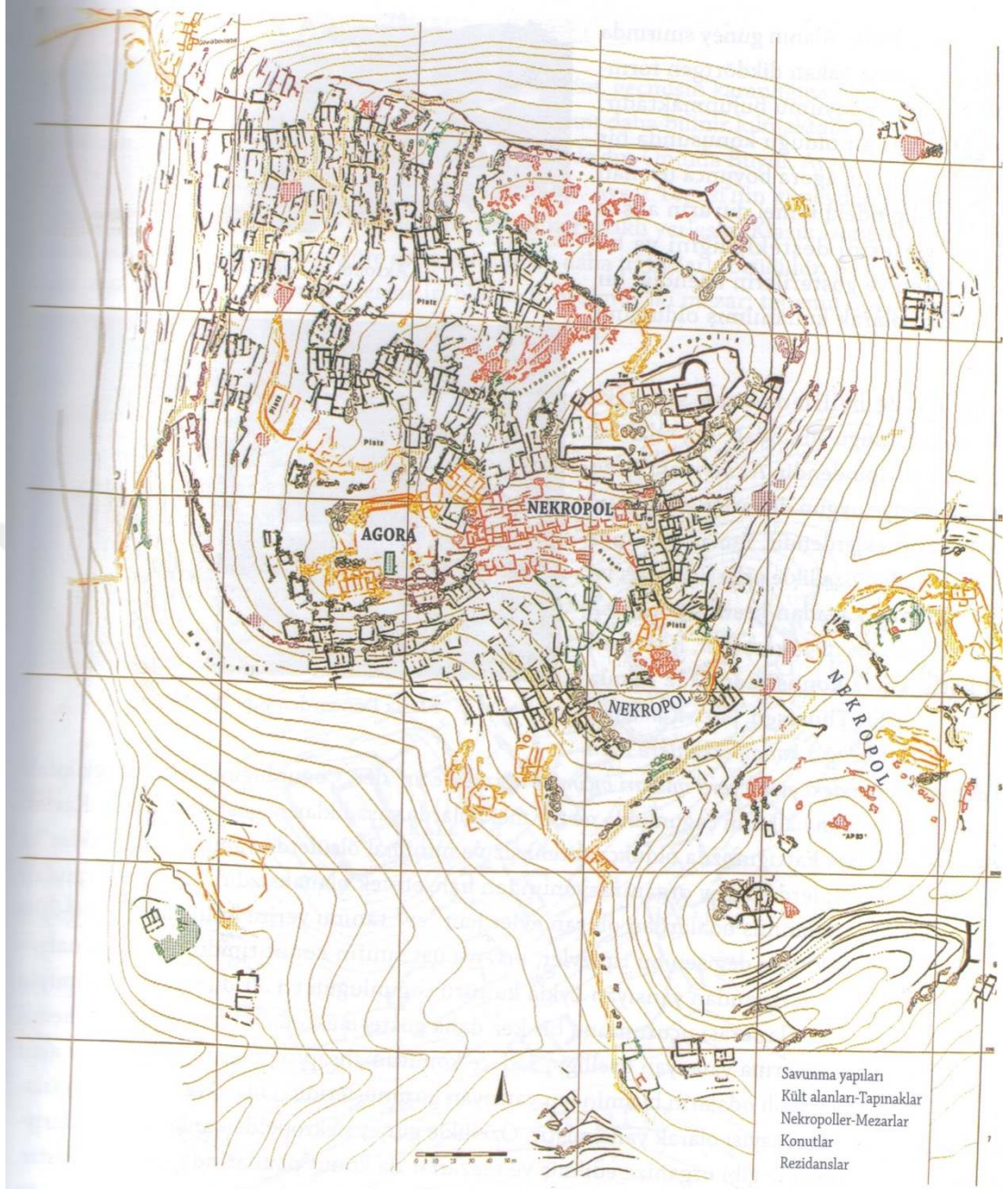
Resim 50: Rhodiapolis kent planı ve yerleşim rekonstrüksiyonu.

Resim 51: Rhodiopolis hava fotoğrafı.

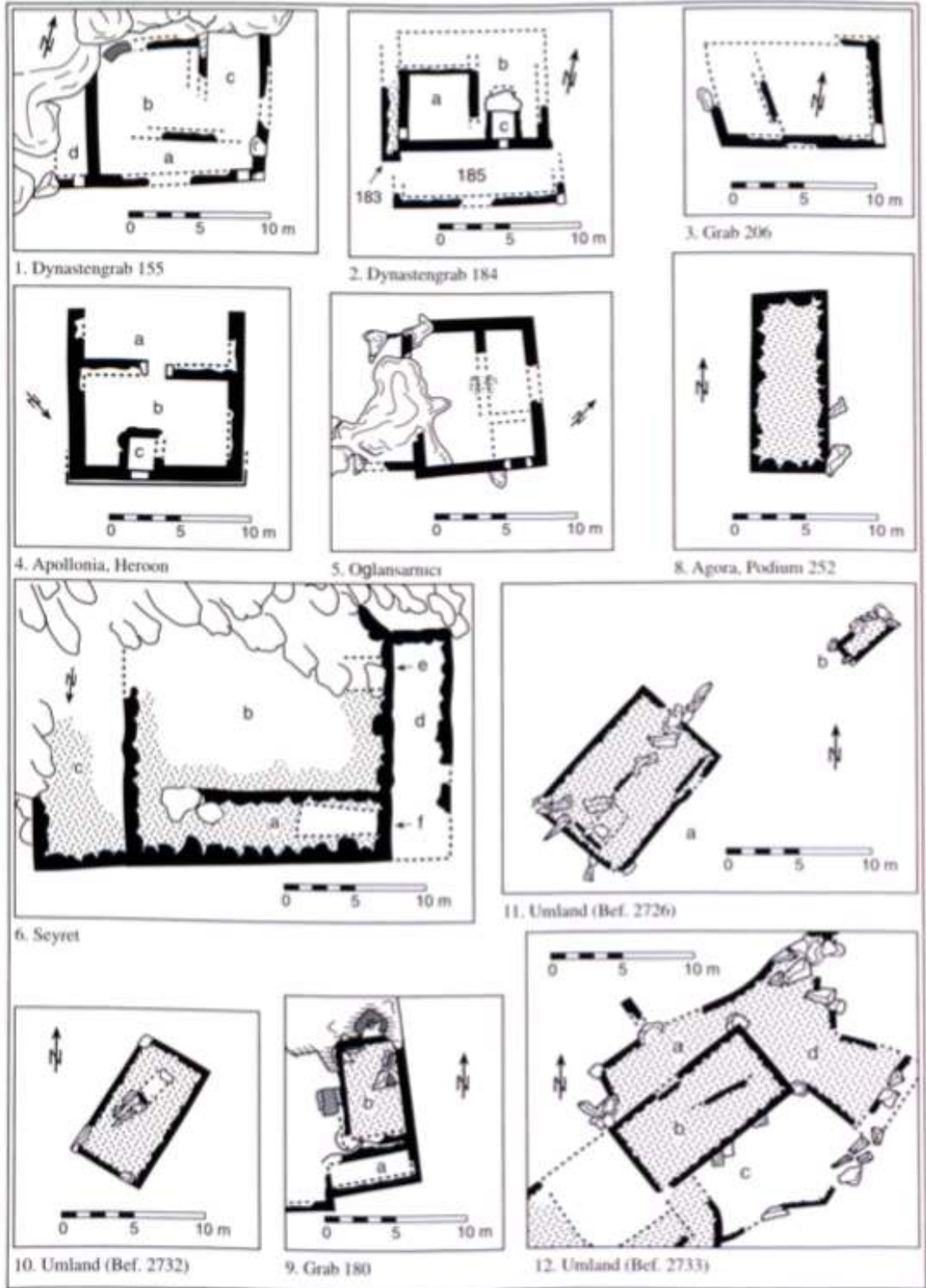
Resim 52: Phaselis kent planı.

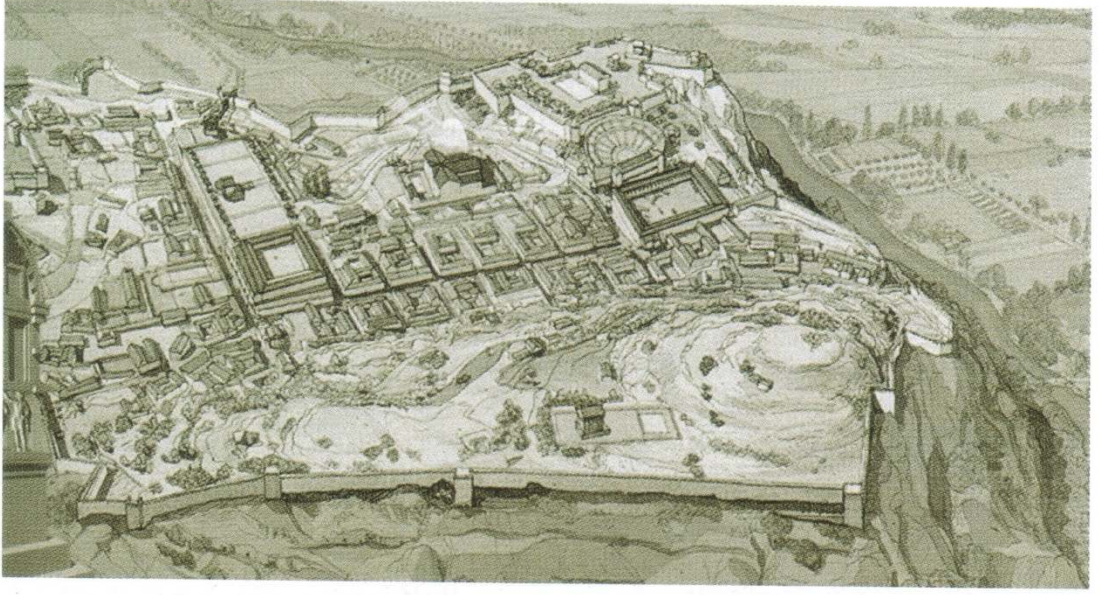
Resim 53: Avşar Tepesi planı.

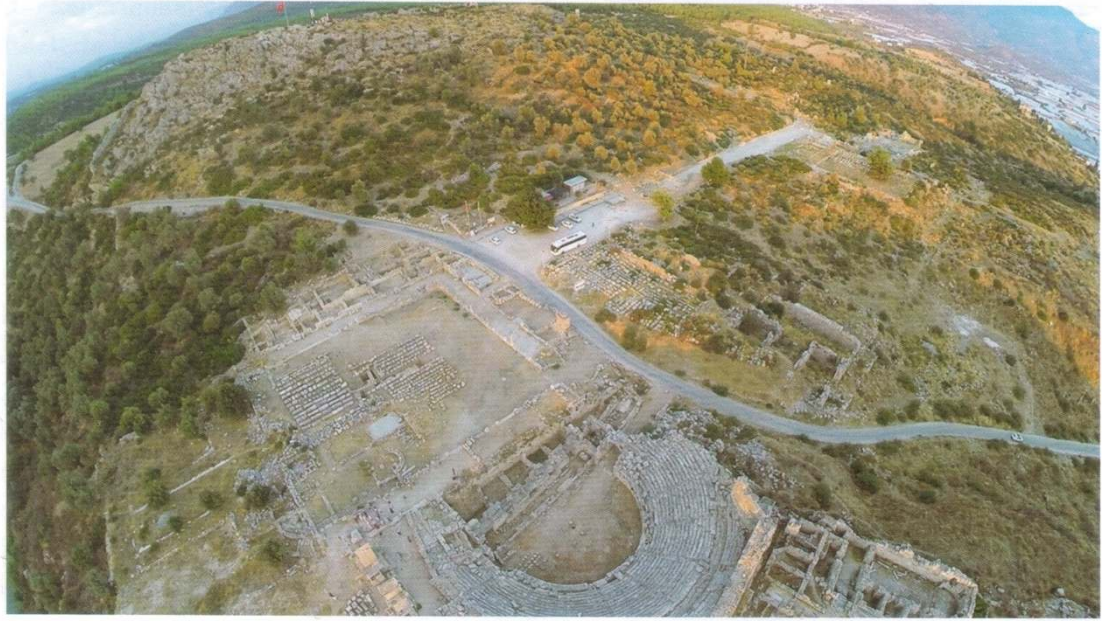
Resim 54: Avşar Tepesi agora ve çevresi.

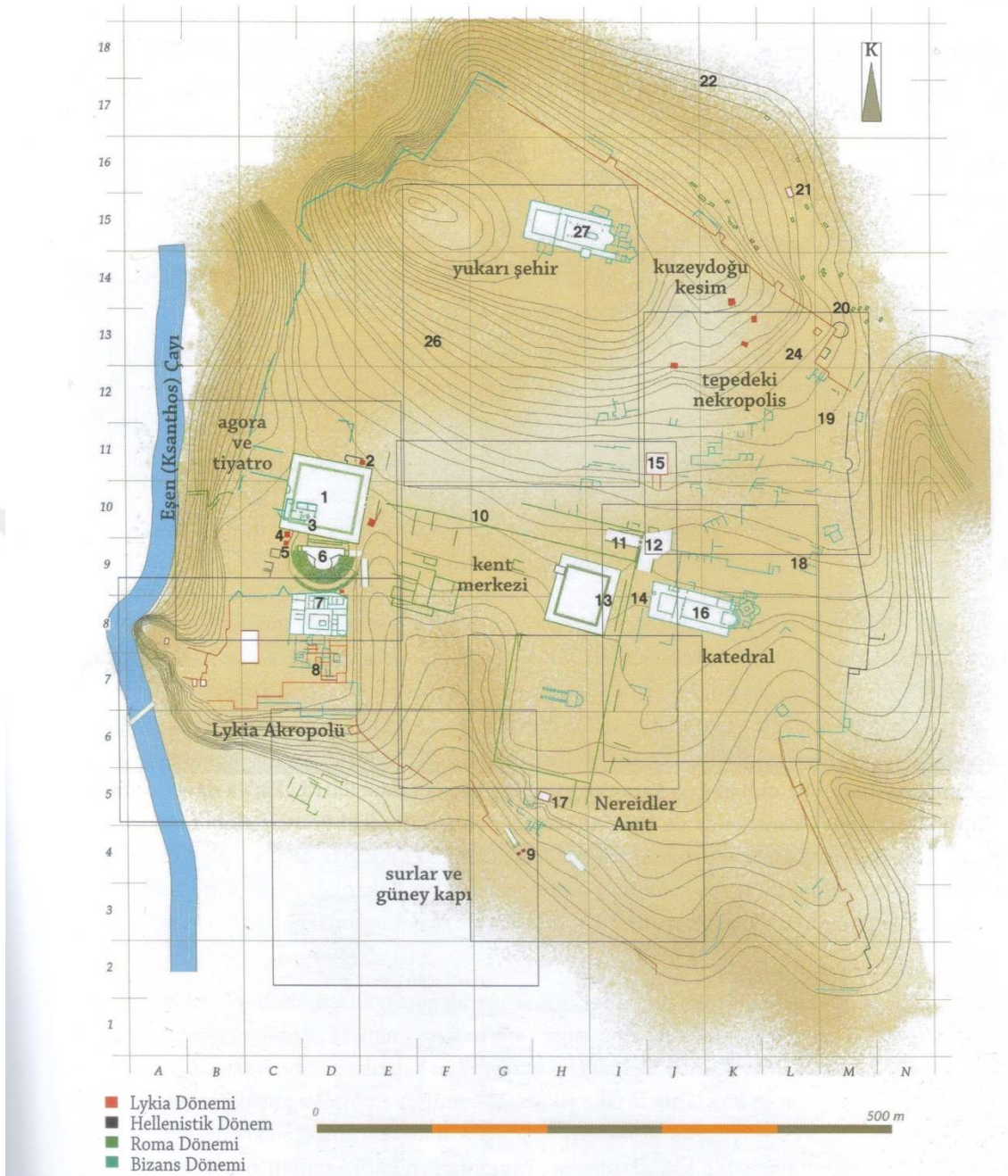
Resim 55: Avşar Tepesi agoradaki yapılar.

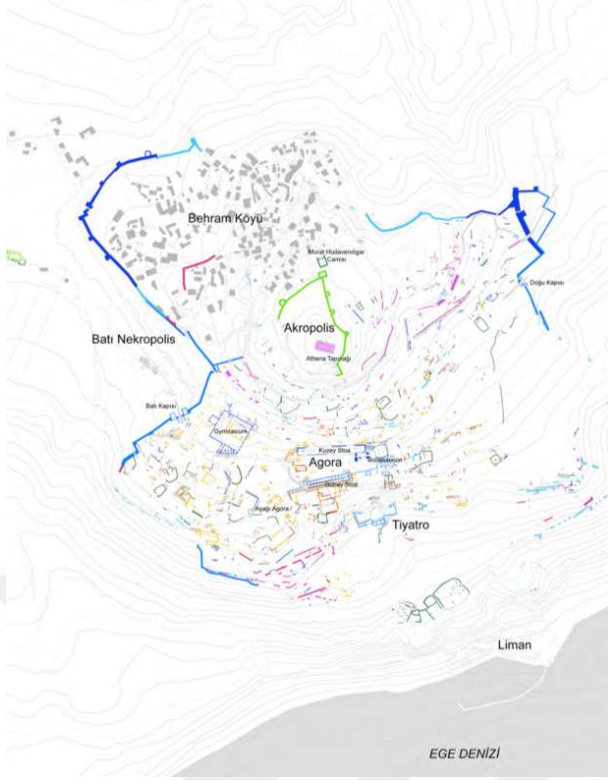
Resim 56: Xanthos rekonstrüksiyon.

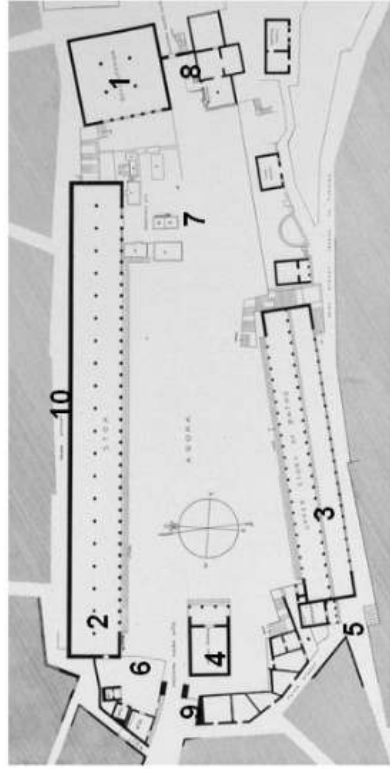
Resim 57: Xanthos hava fotoğrafı.

Resim 58: Xanthos kent planı.

Resim 59: Assos kent planı.

1. Bouleuterion.	6. Küçük Yapılar.
2. Kuzey Stoa.	7. Kaideler.
3. Güney Stoa.	8. Doğu Giriş Kapısı.
4. Tapınak.	9. Batı Giriş Kapısı.
5. Heroon.	10. Taş Döşeli Yol.

Resim 60: Assos Agorası Planı.

Resim 61: Assos' da agoraya çıkan yollar.

TABLOLAR

KENT	TARİH	BİÇİM	YÖN	PLAN	PAUSANİAS
Atina	MÖ. 6 yy	Düzensiz	KB	Yamuk (?)	Arkaik Ü.
Olynthos	MÖ. 6-5 yy	Planlı	GB	Dikdörtgen	Arkaik Ü.
Korinth	MÖ. 6-5 yy	Planlı	B	Dikdörtgen	Arkaik Ü.
Kassope	MÖ. 6- 5 yy	Planlı	GD	Dikdörtgen	Arkaik Ü.
Elis	MÖ. 6 yy	Düzensiz	KB	Yamuk (?)	Arkaik Ü.
Thera	MÖ. 9-5 yy	Planlı	KB	Dikdörtgen	Eski Ü.
Lato	MÖ. 8-6 yy	Düzensiz	K	Beşen	Eski Ü.

Tablo 1: Yunanistan’ daki Agoraların karşılaştırması.

KENT	TARİH	BİÇİM	YÖN	PLAN	PAUSANİAS
Priene	MÖ. 6-5 yy	Düzenli	KB	Dikdörtgen	İon Ü.
Milethos	MÖ. 6-5 yy	Düzenli	GB	Kare	İon Ü.
Magnesia	MÖ. 7 yy	Düzensiz	KD	Dikdörtgen	İon Ü.
Loryma	MÖ. 7 yy	Düzensiz	KB	Yamuk (?)	Eski Ü.
Alinda	MÖ. 6-5 yy	Düzenli	KD	Dikdörtgen	Eski Ü.
Nysa	MÖ. 6 yy	Düzenli	KB	Dikdörtgen	İon Ü.
İassos	MÖ. 9 yy	Düzensiz	KB	Dikdörtgen	Arkaik Ü.
Thengela	MÖ. 8 yy	Düzensiz	KD	Yamuk (?)	?
Pergamon	MÖ. 7-6 yy	Düzenli	KB	Dikdörtgen	İon Ü.
Rhodiapolis	MÖ. 7-6 yy	Düzensiz	KD	Dikdörtgen	Arkaik Ü.
Phaselis	MÖ. 6 yy	Düzenli	KB	Dikdörtgen	Eski Ü.
Avşar T.	MÖ. 7 yy	Düzensiz	GB	Yamuk	Eski Ü.
Xanthos	MÖ. 7 yy	Düzensiz	KB	Yamuk	Eski Ü.
Assos	MÖ. 7 yy	Düzensiz	KB	Dikdörtgen	Eski Ü.

Tablo 2: Anadolu’ daki Agoraların karşılaştırması. (Sarıyla çizilmiş olanlar mimarileri ayakta olanlar diğerleri ise buluntularla tarihlenenler.)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Didem Elif ÇATALKÖPRÜ

Doğum Yeri : Banaz

Medeni Hali : Bekar

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Anadolu Üniversitesi (4/ 3.20)

Yüksek Lisans Öğrenimi : Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (4/4)

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

İngilizce: B2

Almanca: A1

İş Deneyimi :

2011-2012	Eti Arkeoloji Müzesi
2014- 2015	Side Arkeoloji Müzesi
2016- 2017	Şeref Höyük- Komama Yüzey Araştırması
2017- 2018	Anamurium Antik Kenti Restorasyon ve Temizleme Çalışmaları